

દશવૈકાલિક સૂત્ર

દીકાનું ભાષાંતર

મૂળ નિર્યુક્તિ ભાષ્ય સહિત.

ભાગ ૧ હો

લેખક—

મુનિરાજશ્રી માણેકમુનિજી

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૫૮૨૦

વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ દશાવૈકલિ ૨૨૧

વિષય પૃ૩૪ : ૨૩૬૩

દશવૈકાલિક સૂત્ર

પ્રથમ અધ્યયન—પ્રથમ વિભાગ

—*~*~*~*

મૂળ સૂત્ર નિર્ચક્તિ ભાષ્ય
તથા ટીકાનું ભાષાંતર

પ્રકાશક—છોટાલાલ નાથાલાલ
(કઠોર)

(ખીલ આવૃત્તિ)

(આની પ્રથમ આવૃત્તિ શ્રી મોહનલાલજી જૈન
શ્વે-ગાન ભંડાર તરફથી બહાર પડી હતી)

મૂલ્ય ૦-૧૨-૦)

(દશ નકલ પાંચ રૂપિયા

સને ૧૯૩૦ સં. ૧૯૮૭

ઝોઝી પ્રતિના ગ્રાહકો તથા ઝોઝી હપાવતાં ખર્ચ
 વધારે આવવાથી મૂલ્ય વધારે છે છતાં કોઈ પણ ધર્મમાં
 આવકે સો પચાસ લાખને સાધુ સાદવી જ્ઞાનભંડારોને લેટ
 આવશે. તો સો કોપીના ફક્ત પાંત્રીસ રૂ. ૩૫) લેવામાં
 આવશે.

ગુજરાત વિદ્યાલય પ્રેસ
 ઝોઝીનાલાલ નાથાલાલ કઠોર.
 (રે. સાયબ.)
 અમદાવાદ
 ગુજરાતી કોપીરાઈટ-સંગ્રહ
 ૧૫૮૨૦

“ગાંડીવ” પ્રેસ, કેળાપીઠ, સુરતમાં ઇશ્વરલાલ મૂળચંદ
 વીમાવાળાએ છાપ્યું. અને ઝોઝીનાલાલ નાથાલાલે
 મુદ્ર. કઠોર (સાયબ.)થી પ્રગટ કર્યું.

મોક્ષ આરાધક સાધુઓ માટે જિનેશ્વર દેવે સમવસરણમાં બિરાજીને સાધુઓના આચારોને બતાવનાર આચારાંગસૂત્ર પ્રથમ કહ્યું, તેનું પ્રથમ અધ્યયન શસ્ત્ર પરિણા એટલે જકાયના જીવો જેનાથી હણાય છે તે ન હણાય માટે જીવોનું તથા તેમની રક્ષાનું સ્વરૂપ બતાવનાર અધ્યયન શીખવ્યા સમજાવ્યા અને પરિણમ્યા પછી નવા દીક્ષિતને ઉપસ્થાપના વડી દીક્ષા અપાતી, શયંભવ સૂરિએ દશવૈકાલિક સૂત્ર મનક કુમારનું અર્થ આયુષ્ય જાણી તેના માટે ઉદ્ધયુ, તેથી સંઘે પ્રસન્ન થઈને ભવિષ્યના અધ્યયનવાળા માટે મહા ઉપકારક જાણી તે કાયમ રાખવા સુરિવર્યને પ્રાર્થના કરી, તે દિવસથી જ જીવણિયા એટલે ચોથા અધ્યયનમાં જ જીવનિકાયનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી બતાવ્યું છે, તે ભણ્યા પછી પરિણમેલું જાણ્યા પછી વડી દીક્ષા આપવાનો હાલ રીવાજ છે.

આ સૂત્રમાં સાતસો ગાથાઓ છે, તેના ઉપર ભદ્ર બાહુ-સ્વામીએ નિર્યુક્તિ સૂત્રોનું રહસ્ય સમજાવવા માટે બનાવી, તેમાં જ્યાં જરૂર પડી ત્યાં પૂર્વાચાર્યે બાબ્યની ગાથાઓ લખી, તેના ઉપર હરિભદ્રસૂરિમહારાજની બનાવેલી ટીકા કહણ છે, તે ખાસ ઉપયોગી જાણીને તેનું બાષાંતર ભવ્ય જીવોના માટે ગુજરાતીમાં ૧૯૭૬માં કહ્યું, તે પૈસા ભરનારાઓને આપી દેઘ વહેંચવાથી ફરીથી ૧૯૮૭માં આ બીજી આવૃત્તિ કાઢવી પડી છે.

સૂત્રોના પાઠન પાઠન માટે મૂળ સૂત્રોમાં સ્થાનકવાસી જોને કંઠે કરીને લાભ લે છે મૂર્તિપૂજકોમાં વ્યાકરણ કાવ્યમાં વિશેષ

લક્ષ આપીને સાધુઓ ટીકા વાંચે છે, તે બંનેને મદદરૂપ આ ભાષાંતર થશે તેવી ઉમેદ છે.

પણ દશવૈકલિક પહેલાં આવશ્યક સૂત્ર કે પ્રતિક્રમણ શી-ખવાય છે, તેની નિયુક્તિ ઉપર એજ હરિભદ્રસૂરિ મહારાજની ટીકા છે, તેના પ્રથમ ભાગનું ભાષાંતર તૈયાર છે, પરંતુ વાંચકોના અભાવથી જોઈએ તેવો લાભ ન લેવાયાથી પાછળથી આગળ છપાવવું બંધ રાખેલ છે.

મૂળ સૂત્ર વાંચનારા તથા તેટલોજ અર્થ સમજનારાને ટીકાનું ભાષાંતર ઓછું ઉપયોગી છે, અને ટીકા વાંચનારા પાંડિત પાસે સંસ્કૃત વાંચી લે એટલે તેમને પણ ઓછી જરૂર રહે છે, એટલે બંડારોમાં ભરી મુકવા માફક આ ભાષાંતરો થાય છે, છતાં થોડા પણ વાંચનારા મોક્ષ માટે જો કયાઓ વાંચવાને બદલે થોડો થોડો રસ પણ એમાં લેશે તો ભાષાંતર કરનાર અને પૈસા ખરચનાર પુણ્યાત્માને પુણ્ય બંધાશે.

જૈનતત્ત્વમાં ચાર અનુયોગદ્વાર છે તે અનુક્રમે ઉપક્રમ નિક્ષેપ અનુગમ અને નય છે, સાંભળનારનું લક્ષ ખેંચવું અને સરળ રીતે ટુંકામાં સમજાવવું તે ઉપક્રમ છે, પછી વિષયને સમજાવવા ચાર-છ-કે વધારે ભેદો પાડી (૨) નિક્ષેપો બતાવવો જેમકે મૂર્તિ ચિત્ર એ સ્થાપના નિક્ષેપો છે, (૩) અનુગમ એ કહેવાના વિષયનો ખુલાસો છે, દષ્ટાન્ત તરીકે અહીં ચારિત્ર ધર્મ પહેલા અધ્યયનમાં અહિંસા સંયમ અને તપરૂપે બતાવ્યો છે. લૌકિક એટલે એટલે આ લોકમાં ધર્મ નામે જોટલા ભેદો છે, તે તથા લોકો-તર એટલે પર લોક સંબંધી સુખ અથવા મુક્તિ આપનારાં

જે કર્તવ્ય (ક્રિયા) છે તે બતાવેલ છે. (૪) નયના સાત ભેદ છતાં અહીં જ્ઞાનનય એટલે બોધ સમજણુ વિચારણુ અનુભવ ને પ્રધાન માનનારાનો અભિપ્રાય છે, અને ક્રિયા નય તે પ્રતિક્રમણુ પડિલેહણુ વિહાર પંચસમિતિ ત્રણ ગુપ્તિપાલન અને બાહ્ય-ચાર તેની પુષ્ટિ છે, આ બંને નયનું સ્વરૂપ બતાવી શિષ્યોને ગુરુવચ્ચ સમજાવે છે કે યોગ્યતા પ્રમાણે બંને નય માનવા, જ્ઞાન ક્રિયા મ્યાં મોક્ષ એ સિદ્ધ કરે છે. ધનપતિસિંહજી બાણુનો ભીમસિંહ માણેકનો ચોપડો તથા આગમોદય સમિતિ એ બંનેમાં દશવૈકાલિક સટીક છપાયેલ છે સમિતિમાં દીપિકા નથી લીધી, છતાં પં. રિદ્ધિ મુનિજીના ઉપદેશથી દીપિકા છપાયેલ છે, પ્રથમ મૂળ સૂત્ર તથા દીપિકા વાંચવી, અથવા પાચંચદગચ્છવાળે તથા સ્થાનકવાસીડાકટરે જે મૂળ સૂત્ર તથા અર્થ છપાવેલ છે તે વાંચ્યા પછી આ ટીકાનું ભાષાંતર વાંચશે તો ઠીક રહેશે. મૂળ પાંચ ગાથાઓ છે. જેના ઉપર ૧૫૨ ગાથા જેટલી નિયુક્તિ છે, ભાષ્યની ગાથા જુજ છે, ટીકામાં ન્યાયની રીતિએ ચર્ચા કરી છે, એટલે વાંચનારાને કઠણ લાગે છે, તેથી ઘણા વાંચકો પ્રથમ અભ્યયનની ટીકા છોડી દે છે, તે બંધુઓ આ ભાષાંતર વાંચીને તેનો લાભ લેશે, ન સમજાય ત્યાં ગીતાર્થની મદદ લેશે.

તા. ૧૨-૧૨-૩૦

વડોદરા.

મામાની પોળ.

મુનિમાણેક

ધર્મપ્રેમી-મેતાજસકરણભાઈના પરિચય-

સં. ૧૯૮૫ના ફાગણ સુદ ૧૩ અમારા બાળ વયના મિત્ર મેતાજસકરણ મયાચંદ જેઓ અવેરાતના દલાલ હતા તેઓ મરણ પામ્યા છે, તેમનું ટુંક જીવન વ્યવહાર સૂત્રના સાતમા ઉદ્દેશમાં આવેલ છે, તેમના ધાર્મિક જીવનથી ગુજરાતી ભણેલા વંચિત ન રહે માટે અહીં થોડું લખીએ છીએ.

મેટ્રીક સુધી અભ્યાસ કરી મુંબાઈમાં અવેરાતની દલાલીમાં દાખલ થયા અને પોતાના બુદ્ધિબળથી સાદું જીવન ગુજરી પોતાના કુટુંબને સુખી કર્યું અને પારીસ જઈ ત્યાં પણ સાદું જીવન રાખી ત્યાં જે જે ઉત્તમ વાતો દેખવામાં આવી, તે પાલનપુરમાં દાખલ કરવા પ્રયત્ન કર્યો, અને તેમાં બહુરું સુવાવડખાનાની યોજના શ્રીમાન્ મહેતા પીતાંબરભાઈ હાથીભાઈ (માજી કારભારી)એ પાર ઉતારી, જેનો લાભ તમામ કેમો હાલ લે છે, તથા જૈનોમાં પડેલા સંપ્રદાયોના ટંટાનો નિકાલ લાવવા તેમણે પુષ્કળ પ્રયત્ન કર્યો, એટલુંજ નહિ, પણ અંતિમ અવસ્થામાં ધર્મ સાંભળવા માટે ૧૯૮૪ના ચોમાસા માટે ખાસ પાલનપુરની પ્રાર્થના કરી, પરંતુ વ્યવહાર સૂત્રના કાર્યમાં અમદાવાદમાં વિલબ થવાથી પાલનપુર ચોમાસું ન થયું, ફરી પાલનપુર જતાં મહા સુદ ૧૩ તેજ પ્રાર્થના કરી પણ અમારે આજીવન દર્શનાર્થે જવાનું હોવાથી ત્યાં ગયા પાછળથી તેમનો સ્વર્ગવાસ ફાગણ સુદ ૧૩ થયો, આવા એક ધર્માત્મા શ્રમણોપાસકનો વિરહ દરેકને ખેદ ઉપજાવે તેમાં નવાઈ નથી પરંતુ તેમનાં

ધર્માત્મા પત્ની તથા ભત્રિજ વછરાજ તથા મણિલાલ, તેમના પુત્ર રતિલાલ બવિખ્યામાં તેજ ધર્મ પ્રજ્ઞાલિ આહુ રાખશે, તેટલો સંતોષ છે.

આ સૂત્ર છપાવતાં ત્રીસ રૂપિયા તેમની તરફથી મદદ મળી છે. સો રૂપિયા જૈન આશ્રમના પુસ્તક ખાતામાંથી લીધા છે. બાકીના પ્રકાશકના છે.

જૈન આશ્રમ (અમદાવાદ)

જૈનોમાં પ્રથમ ધનાઢ્ય વર્ગ વિશેષ હતો, અને દરેક વાતે વાત્સલ્ય ભાવ હોવાથી મનુષ્ય દયાની ખપ નહોતી, પણ ધન ઓછું થયું, વાત્સલ્યતા પણ વિસરાઈ, તેથી ક્રિશ્ચિયનો મુસલમાનો આર્ય સમાજોમાં મનુષ્ય દયા વિશેષ પ્રવૃત્તી પણ જૈનીઓ આ દિશામાં પાછળ પડ્યા, અમદાવાદમાં ૧૯૮૪ ના આસો માસમાં પાલનપુરના ગાંધી મણિલાલ તરભોવનદાસનું ઇસ્પતાલમાં જૈનોના આશ્રમ માટે મકાન મળવાના અભાવે એવી અધમ દશામાં મરણ થયું છે કે તે લખતાં કંપારી છુટે છે તેથી અમદાવાદમાં ૧૯૮૪ના આસો સુદ ૫ પ્રથમ મિટીંગ કરી સલાહ લેઈ સં. ૧૯૮૪ ના આસો ૧૦ મે સ્થાપના કરી, પણ હજી જૈનોને સંપ્રદાય ભેદનો કાળો નાગ આડો આવતો હોવાથી તથા દેશકાળ ખરાબ હોવાથી જોઈએ તેવી લોકોએ દરકાર કરી નથી તેમ આત્મભોગ આપનાર વિદ્વાસુ ગૃહસ્થ કાર્ય વાહકતા અભાવે જોઈએ તેવું કાર્ય થઈ શક્યું નથી, છતાં હૃદયમાં તેજ ભાવના છે, ખરાડી પાલનપુર અમદાવાદ અને સુરત જે રકમ આવે તેના પ્રમાણમાં મદદ થાય છે, પૈસા આપનારાઓ મળે છે છતાં આત્મભોગ આપનારના અભાવે સુરતમાં જૈન હાઇસ્કુલમાં બે લાખ રૂપિયા ઉપરાંત ખરચાયા છતાં વહિવટ અજૈનોને સોંપવો પડ્યો છે, જેમણે આત્મભોગ આપવો હોય તેમણે મને મળવું-અહીં આ પુસ્તકમાં બધી વિગત આપવાનું પ્રયોજન નથી,

શુનિ માણેક-

દશવૈકલિક ૧૯૨ અધ્યયનની અનુક્રમણિકા-

૫૪.

વિષય-

- ૧—૫ વાર પ્રભુ અને સિદ્ધ ભગવંતની સ્તુતિ
- ૬—૮ નિર્ધુક્તિ શબ્દનો અર્થ-મંગળ શબ્દનું વિવેચન
- ૯—૧૨ શ્રુતજ્ઞાનના અનુયોગો-સાંભળનારના ગુણો
- ૧૩—૧૬ ગાય અને દોહનાર સાથે આચાર્ય અને શિષ્યની સરખામણી
- ૧૭—૧૯ દશવૈકલિકને: શબ્દાર્થ-દશ શબ્દના નિક્ષેપા-
- ૨૧—૨૨ દશ અવસ્થાનું વર્ણન
- ૨૩—૨૬ કાળના નિક્ષેપા-શ્રુત રકંધના નિક્ષેપા
- ૨૭—૩૨ દશવૈકલિકના ઉત્પાદકનું વર્ણન જિન પ્રતિમાંથી શય્યં ભવસૂરિ ને નીતિરમરણુ જ્ઞાન, દશવૈકલિકમાં ઉદ્ધયુ.
- ૩૩—૩૬ અહિંસા તપસંયમ રૂપધર્મનું વર્ણન-દશ અધ્યયનનો સાર
- ૩૭—૩૮ બે ચૂલિકાઓનો વિષય
- ૩૯—૪૨ અધ્યયન-અક્ષીણ-આય તથા ક્ષપણા ચાર એક અર્થમાં છે તેનું વર્ણન
- ૪૩—૪૮ દ્રુમ શબ્દના નિક્ષેપા-સાધુએ આહાર લેતાં સંભાળ કેવી રીતે રાખવી
- ૪૯—૫૦ સૂત્રાલાપક નિષ્પન્ન નિક્ષેપાનું વર્ણન

- ૫૧—૫૪ ધમ્મો મંગળની ૧લી ગાથાનું વર્ણન—આખ્યા કેવી રીતે કરવી
- ૫૫—૫૮ ધર્મ શબ્દના નિક્ષેપા—દશ પ્રકારનો શ્રમણ ધર્મ
- ૫૯—૬૧ મંગળના નિક્ષેપા—અહિંસા સંયમનું વર્ણન
- ૬૩—૬૪ પુસ્તકોની પુરાણી રીતિ—અયોગ્ય ઉપધિનો ત્યાગ—તપનું વર્ણન
- ૬૫—૬૮ બાહ્યતપનું વિવેચન
- ૬૯—૭૪ અભ્યંતર તપ—પ્રાયશ્ચિત્ત વિનય વેચાવચ્ચ સ્વાધ્યાય ધ્યાનનું વર્ણન
- ૭૫—૭૮ જિન વચનની પ્રશંસા—પ્રતિજ્ઞા હેતુ ઉદાહરણ ઉપનય નિગમનું વર્ણન
- ૭૯—૮૦ ભેદ-અભેદ-અંતે સ્થાદ્વાદમાં સમાય તેનું વર્ણન
- ૮૧—૮૪ અપાય-ઉપાય—સ્થાપના પ્રત્યુત્પન્ન વિનાશ—નાં દર્શાવે
- ૮૫—૯૦ અપાયના નિક્ષેપા—દરેકના દર્શાવે
- ૯૧—૯૫ અનિત્યવાદનું ખંડન—ઉપાયના નિક્ષેપા ભાવ ઉપાયમાં અભયકુમારની કથા
- ૯૬—૯૮ આત્માની સિદ્ધિ બતાવવી—નિત્ય અનિત્યનું ઘટાવડું
- ૯૯—૧૦૩ હિંચુ શિવનું દર્શાવત-શિષ્યને સુધારવા શેડીયાની કથા—જીવની સિદ્ધિ
- ૧૦૪—૧૦૮ સુભદ્રાની કથા—લોકોપવાદ ન આવે તેમ વર્તવું, મૃગાવતીની કથા
- ૧૦૯—૧૧૨ ચાર્વકનું ખંડન—ગૌતમસ્વામીનું નિશ્ચાવચન ઉપર દર્શાવે

- ૧૧૩-૧૧૬ નાસ્તિકનું ખંડન-અભયકુમારનું દર્શનત
- ૧૧૭-૧૨૦ પોતાનો ઉપધાત (નાશ) થાય તેવું ન બોલવું-
કાપડીનું દર્શન
- ૧૨૧-૧૨૬ જીવશરીરનો બેદ-કુલટા સ્ત્રીની કથા-ત્રિરાશિમતની
ઉત્પત્તિ
- ૧૨૭-૧૩૦ વ્યંસક હેતુમાં ધૂર્તની કથા અને તેનાથી બચાવ
કરવો
- ૧૩૧-૧૩૪ પૂજ્ય શબ્દના દર્શનમાં તીર્થંકર ગણધર
- ૧૩૫-૧૩૮ પ્રતિજ્ઞાની શુદ્ધિ-શુદ્ધ આહાર દશ અવયવવાળો ન્યાય
- ૧૩૯-૧૪૪ સાધુના નિર્દોષ આહારનું વિવેચન-નવકોટિ શુદ્ધ
આહાર લેવો
- ૧૪૫-૧૫૨ વિહંગમની વ્યાખ્યા
- ૧૫૩-૧૬૦ મધુકરની સાથે સાધુની સરખામણી, જૈન સાધુની
વિશેષતા
- ૧૬૧-૧૭૦ ઉત્તમ સાધુ અને અધમ સાધુઓની ઓળખાણ
- ૧૭૧-૧૭૫ જ્ઞાન અને ક્રિયા બંનેથી મોક્ષ-એકથી નહિ

જૈન આશ્રમનો મુખ્ય ઉદ્દેશ જૈનોને આશ્રય આપવાનો છે. છતાં સુરત નાનપુરાતું પ્રાચીન દેરાસર કાર્યવાહકોએ વેચવાં કાઢ્યાથી તેમાં રૂ. ૬૧૫ ખર્ચ કરી તે દેરાસરને વેચાતું અટકાવ્યું છે. તે માટે દેરાસરના પ્રેમીબંધુઓ તરફથી તેમાં રૂ. ૩૬૫ મળ્યા છે. હવે માત્ર રૂ. ૨૫૫ ખુટે છે, તે જૈન આશ્રમમાં તાકીદે ખીજાને પુરા કરવા જોઈએ.

વડોદરાના એક પ્રેમીએ રૂ. ૨૫૫ પોતાની પુત્ર વધુના પુણ્ય માટે આપ્યા છે, તેમ દરેકે પોતાના શહેર કે ગામમાં જૈન આશ્રમની શાખા કાઢી જૈનોને મદદ આપવી જોઈએ.

તે સંબંધી—

જૈન આશ્રમ અમદાવાદ લુણસાવાડામાં તેના ખજાનચી સાકરચંદ કુકીરચંદને લખવું.

ગાંડીવનાં પુસ્તકો

મોતીના દાણાનું એક ચિત્ર

નવા યુગનાં રમકડાં

સેટ ૧ થી

૧ ટોસ્કટોચની ત્રણ વાતો	૦-૫-૦
૨ બકુલ	૦-૬-૦
૩ બિરબલનો બન્ધુ	૦-૮-૦
૪ મૂરખરાજ (ટોસ્કટોચ)	૦-૮-૦
૫ નીલમ	૦-૬-૦
૬ ભીમ અને યુધિષ્ઠિર	૦-૪-૦
૭ બાળવિહાર (૧)	૦-૧૨-૦
૮ જમખજરાં	૦-૬-૦
૯ વાઘાનું વન	૦-૪-૦
૧૦ ભકુઈ હાર	૦-૪-૦
૧૧ બરફીપુરી	૦-૪-૦
૧૨ સૌનાકુમારી	૦-૪-૦
૧૩ તોફાની ટીપુડો	૦-૬-૦
૧૪ કચુંબર	૦-૩-૦
૧૫ ખૂપસળી	૦-૪-૦
૧૬ બાળવિહાર (૨)	૦-૬-૦
૧૭ મોતીના કાથા	૦-૫-૦
૧૮ એક હતો કૂતરો—	૦-૪-૦
૧૯ ફેરીનાં બજારાં	૦-૩-૦
૨૦ નવનીત	૦-૩-૦
૨૧ મેધમનુષ	૦-૪-૦
૨૨ મિયાઈ	૦-૧-૦
૨૩ હાથી ખમધમ ચાલે	૦-૧-૦
૨૪ બાળડાયરી	૦-૩-૦
૨૫ ચોપગાંની ચતુરાઈ	૦-૪-૦
૨૬ મધેડાનું રાજ	૦-૧-૦

૨૭ રમકડાંની કુકાન	૦-૧-૦
૨૮ ભકુઈ જમરખ	૦-૧-૦
૨૯ મકનો મસ્તાનો	૦-૧-૬
૩૦ બંગાળી બિરબલ	૦-૬-૦
પોસ્ટેજ રૂ. ૧૧. સ્ટેશનવાળા માને	
૧૬૬ પાસર્સ સરવું પડે.	

સેટ બીએ:

૧ બલબલામણિ	૦)-
૨ સવાકાની આપવીતી	૦)-
૩ ખોટી ખોટી વાતો	૦૧
૪ સિપાઈકાકા	૦)-૧૧
૫ મધપૂડો	૦૧૧
૬ કોલસાકાકા	૦૧-
૭ સખરસ	૦)-૧
૮ કીર્તિસ્તંભ	૦૧
૯ રિક્કિ ટિક્કિ	૦૧
નવી ચોપડીઓ તૈયાર થાય છે.	

મોટા બાળકો-કુમારો માટે

બલિકાન	૦૧-
બહાડનો ભેડ	૩૧૧
પારસમણિ	૨)
ગીતાંજલિ	૧૧
પાંડવગુપ્તનિવાસ	૦૧૧૧
ખાંચણાં	૦૧-
નીતિધર્મ	૦૧૧

ગાંડીવ સાહિત્ય વાટિકા

૧ બોમ્બાયુગનું બંગાળા (૧-૨)	૨૥
૨ હાય આસામ !	૧)
૩ કલકત્તાનો કારાયુગ	૧૧
૪ પંબબનું પ્રચંડ કાવતરું	૧૥
૫ નિહિલિસ્ટોના પંબમાં	૦૥
૬ કાળું ગુલાબ	૧૥
૭ બ્રહ્માંડનો લેહ	૩૥
૮ આનંદમઠ	૧૥
૯ અમૃતનો ખ્યાલો	૦૥
૧૦ નામ વિનાની નવલકથા	૨)
૧૧ કરણધેલાનું કળાવિધાન	૦૧
૧૨ પાંડવગુપ્તાનવાસ	૦૥
૧૩ ગાંધીજીનો જીવનો અનુભવ	૦૥
૧૪ નીતિ ધર્મ	૦૥
૧૫ રાષ્ટ્રીય ગરબાવળિ	૦૧
૧૬ ખાંચણી	૦૧
૧૭ ગીતાંજલિ	૧૧
૧૮ પારસમણિની શોધમાં	૨)
૧૯ બલિદાન	૦૧
૨૦ દેવી ચૌધરાણી	૧૥
૨૧ બંગાળાનો બળવો	૧૥

ગાંડીવ સાહિત્ય મંદિર, સુરત.

પ્રત્યેક કુમારે વાંચવા લાયક

અ હાંડ નો બે દ

સાહસનાં શૂરાતનથી ભરપૂર આ નવલકથા એકેએક જાણના પુસ્તકાલયમાં રાખવા લાયક છે. જુનાગઢના ઠાકતર પ્રતાપરાય અને તેના સોબતી બહાદુરસિંહ એક અબળ નેવો અંચ મેળવવા ચીન ગયા હતા અને ત્યાં જીવસંટોસટનાં પરાક્રમે કરીને અત્યંત સંકટોમાંથી પસાર થઈને સફળતા મેળવી પાછા ફર્યા હતા. તેની કહાણી પ્રત્યેક જુવાનની નસે-નસમાં શૂરાતન અને જોમ ઉછળાવે તેવી છે. સૌરાષ્ટ્ર પત્રે આ પુસ્તક વાંચવાની ખાસ દરેક જુવાનને ભલામણ કરી છે. કેમકે એ એક નવીજ જૈલીની વાર્તા છે. ગુજરાતી ભાષામાં આટલાં સરળ નિર્દોષ અને પ્રેરક તત્વોવાળી નવલકથાઓ જૂજ હશે. ચીન દેશમાંના બૌદ્ધ મઠોની પાછળ કેવી રહસ્યમય ગ્રંથણી રહેલી છે, તેનું એમાં સાચેસાચું દિગ્દર્શન થાય છે.

પાકું પુકું, સોનેરી નામ, ચાર ચિત્રો અને મોટાં કદના ૩૦૦ પાનાંના પ્રમાણમાં કિંમત રૂપિયા સાડા ત્રણ રાખવામાં આવી છે. પોસ્ટેજ આઠ આના લાગે છે. બામ બીજો કિંમત રૂપિયા બે. બંને ભાગ મંચુર થયા છે.

એ તેમજ અમારાં બીજાં તમામ પુસ્તકો તેમજ બાળસાહિત્યનાં પુણ્યો મુંબાઈના બધાં બુકસેલરો ઉપરાંત વડોદરા, રાજકોટ, ભરૂચ, અમદાવાદ વગેરે સ્થળોના બુકસેલરો પણ વેચે છે. તથા વહીલરના રેલ્વે સ્ટેશન પરના સ્ટોલ પરથી પણ મળશે.

ગાંડીવ

ॐ श्रीबीतरागाय नमः ।

દશવૈકાલિક ભાષાંતર.

(શ્રી ભદ્રપાહુ કૃત નિર્યુક્તિ સાથે શ્રી સયમભવ સૂરિ
મહારાજે ઉદ્ધાર કરેલું અને હરિભદ્ર સૂરિ
મહારાજે માટી ટીકા કરેલું દશ વૈકાલિક
સૂત્ર નિર્યુક્તિની ટીકાનું ભાષાંતર.)

જયતિ વિજિતાન્યતેજાઃ સુરાસુરાધીશ સેવિતઃ શ્રીમાન ।
વિમલસ્વાસ વિરહિતચ્છિલોક ચિન્તામણિ વીર. । ૧ ।

અન્ય તેજેને જીતનારા, સુર અને અસુરના ઈંદ્રોથી સેવાયલા,
નિર્મલ, ત્રાસથી રહિત, ત્રણ લોકને ! વિષે ચિન્તામણિરત્ન સ-
માન, શ્રીમાન વીરપ્રભુ જયવંતા વર્તે છે.

અહિં અર્થથી 'તીર્થ'કરના કહેલા અને સૂત્રથી ગણધર
ભગવાનના રચેલા (વિષયો) નો ઉદ્ધાર કરીને શરીર, મન વિ-
ગેરેનાં કડવાં દુઃખોની પરંપરાના વિનાશ હેતુરૂપ દશવૈકાલિક
નામના સૂત્રમાં અતિ સૂક્ષ્મ મહાન્ અર્થ રહેલો છે તેની વ્યાખ્યા
કરાય છે.

તેમાં ચાલુ વિષય પ્રકટ કરવાની ઇચ્છાથી ઇષ્ટ દેવને
નમસ્કાર રૂપ દ્વાર વડે સર્વ વિન વિનાયક નાશ માટે શક્તિમાન

એવી પરમ મંગળ સ્થાન રૂપ આ પ્રતિજ્ઞાની ગાથાને નિયુક્તિ-
કાર ભગવંત કહે છે.

સિદ્ધિગદ્ મુષગયાણં કમ્મવિસુધ્ધાણ સદ્ધાસદ્ધાણં ।
નમિત્તણં દસકાલિય ણિવજ્ઞસિં વિસદ્ધસામિ । ૧ ।

નિયુક્તિની, ગાથાનો અર્થ—જેમને સિદ્ધ ગતિ પ્રાપ્ત થયેલ
એવા કર્મ વિશુદ્ધ સર્વ સિદ્ધોને નમસ્કાર કરી દશવૈકાલિકની
નિયુક્તિ હું કરું છું.

ટીકાનો અર્થ—સિદ્ધ ગતિ પામેલાને નમસ્કાર કરીને દશ-
વૈકાલિકની નિયુક્તિ હું કરીશ એ ક્રિયા છે. ક્રિયા એટલે કર-
વાનું, તત્ત-તેમાં સિદ્ધિ પામે છે એટલે સંપૂર્ણ અર્થ પ્રાપ્ત
કરેલા જેમાં થાય છે તે સિદ્ધિ. તે સિદ્ધિ લોકના અગ્ર સ્થાનનું
રૂપ છે. કહ્યું છે કે ‘અહિં’ શરીરને ત્યાગીને ત્યાં જઈ સિદ્ધ થાય
છે. જવાય તે ગતિ, કર્મનું સાધન તે સિદ્ધિજ છે. જવાય તેથી
ગતિ એટલે સિદ્ધ ગતિ, ત્યાં પહોંચેલા છે તેમને સકળ લોકના
છેડાના ભાગે પ્રાપ્ત થયેલા જાણવા. આમાં પ્રાકૃત ભાષાને લક્ષને
ચોથીના અર્થમાં છટ્ટીનો ઉપયોગ થયો છે. કહ્યું છે કે ‘છટ્ટી
વિભક્તિમાં ચોથી વપરાય એટલે સંસ્કૃતમાં ચોથીનો પ્રયોગ
થાય ત્યાં માગધીમાં છટ્ટી વિભક્તિનો ઉપયોગ કરવો (જેને નમ-
સ્કાર કરવો હોય તેને માટે સંસ્કૃતમાં ચોથી અને માગધીમાં
છટ્ટી વપરાય છે.) તેમાં એકન્દ્રિય વિગેરે કર્મ સહિત જીવો પણ
રહેલા છે તેથી સિદ્ધના જીવો પણ તેવા રૂપ વાળા ગણાઈ જાય
માટે વિશેષણ મૂક્યું છે કે કર્મથી વિશુદ્ધ (સિદ્ધના જેવું) કરાય
તે કર્મ જ્ઞાનાવરણીય વિગેરે આફ કર્મ અંતરાય કર્મ સુધી છે

તૈનાથી વિશુદ્ધ-રહિત તે કર્મ વિશુદ્ધ. કર્મ વિશુદ્ધ એટલે કર્મ કલંકથી મૂકાયેલા તે કર્મ વિશુદ્ધ જીવો સિધ્ધના છે,

વાદી કહે છે 'જો એમ હોય તો સિધ્ધિ ગતિને પામેલા એમ ન બોલો, એમાં વ્યભિચારનો દોષ લાગતો નથી, કારણકે કર્મથી વિશુદ્ધ જીવો સિધ્ધિ ગતિમાંજ પ્રહોંચે છે.' આચાર્ય કહે છે, એમ ન બોલો. ગમે તે ક્ષેત્રના વિભાગમાં રહેલા સિધ્ધ જીવોને માનનારા દુર્નયના વાદને દુર કરવા માટે આ વિશેષણની જરૂર છે. કેટલાક એવું માને છે કે રાગાદિક વાસનાથી રહિત જોઓનું ચિત્ત નિરામય (વિકલ્પ રહિત) છે તેઓ હંમેશાં મુકરર સ્થાન સિવાય ગમે ત્યાં રહેતા હોવા છતાં સિધ્ધ કહેવાય છે. તેમના મતનું ખંડન કરવા માટે આ વિશેષણ સાર્થક છે એટલુંજ કહેવું બસ છે.

તીર્થ સિધ્ધ અતીર્થ સિધ્ધ વિગેરે સિધ્ધના બેદો અનેક પ્રકારના છે. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે 'તીર્થ સિધ્ધ, અતીર્થ સિધ્ધ, તીર્થંકર સિધ્ધ, અતીર્થંકર સિધ્ધ, સ્વયંબુધ્ધ સિધ્ધ, પ્રત્યેક બુધ્ધ સિધ્ધ, બુધ્ધ બોધિત સિધ્ધ, સ્ત્રીલિંગ સિધ્ધ, પુરૂષલિંગ સિધ્ધ, નપુંસક લિંગ સિધ્ધ, સ્વલિંગ (સાધુ લિંગ) સિધ્ધ, અન્ય દર્શન (બાવા વૈરાગી વિગેરે) લિંગ સિધ્ધ, ગૃહસ્થ સિધ્ધ, એક સમયમાં એક સિધ્ધ થયેલા અને એક સમયમાં અનેક સિધ્ધ થયેલા એવા સિધ્ધોના પંદર ભેદ છે તે દર્શાવવા માટે સર્વ સિધ્ધોને નમસ્કાર એવું વિશેષણ મૂક્યું છે. સર્વ અને સિધ્ધોનો સમાવેશ-(સમાસ) કયો છે.

વળી સિધ્ધિ ગતિને પ્રાપ્ત થયેલા એના વડે સર્વ પ્રકારે

સર્વ સ્થાનમાં રહેલો આત્મા સિદ્ધ છે એવો પક્ષ સ્વીકારનાર જે દુર દુર્નમવાદી છે તેનું ખંડન કરવા માટે તે વિશેષણ વાપરેલું છે. તે વાદીઓ કહે છે કે ગુણ સત્ત્વથી જોડા જોડ જ્ઞાનથી જોમને ક્રિયા અને પ્રકૃતિ નિવૃત્ત થયેલ છે એવા મુક્ત જીવો બધી જગ્યાએ આકાશની માફક (વ્યાપ્ત રહીને) તાપથી વર્જીત રહેલા છે. તેમનું ખંડન કરવા માટે બધા આત્માવડે સિદ્ધ ગતિ ગમનનો અભાવ થાય છે. (આથી એમ સૂચવ્યું કે જૈન ધર્મની માન્યતા છે કે જે સિદ્ધો હોય તે લોકાગ્રમાંજ રહે એટલે કે જે મોક્ષમાં જાય તે લોકાગ્રમાંજ રહે, અન્ય મતાવલંબીઓ તેવું માનતા નથી)

કર્મથી વિશુદ્ધ તેમને નમસ્કાર. આ વિશેષણ વડે જેઓ સકર્મક (કર્મવાળા) અણિમાદિ વિચિત્ર ઐશ્વર્યવાળાને સિદ્ધ માને છે તેમનું ખંડન કરવા માટે આ વિશેષણ છે. અન્ય દર્શનીઓ એવું માને છે કે અણિમાદિ આઠ પ્રકારનાં ઐશ્વર્યને પ્રાપ્ત કરીને તે પુણ્યવંત જીવો સર્વ ભાવને જાણતા હોઇને મહાન દુઃખનો ભંડાર તરીકે આનંદ પામે છે. એમનું ખંડન કરવા માટે જૈન શાસ્ત્રમાં કર્મ રહિત સિદ્ધ જીવો છે (તે ગતવાળાઓ મોક્ષના જીવોની ઓળખાણ કરવાને બદલે તપથી દેવયોનિ પ્રાપ્ત થયેલા દેવ કે વિદ્યાધરને ઇશ્વર તરીકે માનતા જણાય છે.) જે કર્મના સંયોગથી મુક્તિ મનાયતો તેઓને અણિમાદિ ત્રિદિ ઓની વાંચ્યા હોવાથી તેઓ નામનાજ સિદ્ધ ગણાય અને તે (મુમુક્ષુઓને) ન ઇચ્છવા લાયક છે. સર્વ સિદ્ધોને એ વિશેષણથી સિદ્ધના ખંદર ભેદ બતાવીને જેઓ સર્વથા અદ્વૈત પક્ષ

સિકંધ કરે છે તેઓનું ખંડન થાય છે. તેઓ એમ માને છે કે જેમ ચંદ્ર એકલો બધાં પાણીનાં સ્થાનોમાં દેખાય છે તેમજ એટલ જૂતાત્મા તે દરેક જૂતમાં રહેલો છે. એક પ્રકારે અને અનેક પ્રકારે આનું ખંડન સર્વ શબ્દથી થાય છે. જો એકજ જૂત હોય તો પછી એક મોક્ષમાં ગયો. એટલે મોક્ષપ્રવાહ બંધ થયો અને બીજા જીવોનો મોક્ષ થવાનો અભાવ થાય (આટલા માટે જૈન ધર્મવાળા એક જૂતાત્મા ન માનતાં સર્વ આત્મા જૂદા માનીને જે જે મોક્ષમાં જાય અને ગયેલા છે તે બધાને નમસ્કાર કરે છે.)

‘નમીને’ એ વડે સમાનકર્તાઓનો પૂર્વકાળમાં ‘કૃત્વા’ પ્રત્યય વડે નિત્ય અનિત્ય એવા બે એકાંત વાદ માનનારાઓનું દૂષણ બતાવે છે કે નિત્ય એકાંત માનનારાઓને સંબંધક કૃદંત લાગે નહિ. એકાંત નિત્યવાદી જે નાશ ન થાય ઉત્પત્તિ ન થાય; નિશ્ચલ રહે તે નિત્ય. હવે જો બદલાય નહિ તો સંબંધક કૃદંત ન આવે. પૂર્વમાંથી પછીનામાં કંઈ ફેરફાર કરવો હોય ત્યારેજ સંબંધક કૃદંત આવે છે.

આવીજ રીતે સંબંધક કૃદંતથી ક્ષણિક વાદીઓનું ખંડન થાય છે. તેઓ એવું માને છે કે પૂર્વ અને પછી બે કાલમાં એક દ્રવ્ય ન રહે. પૂર્વનું પણ જૂદું એમ માનવાથી પૂર્વ અને પશ્ચિમનો સંબંધ ત્રૂટી જતાં બે ક્રિયાઓ એક કાર્યને લાગુ ન પડે. નમન ક્રિયાં યોગમાં ચોથી વિભક્તિ થાય છે. અહિં અધિકારવાળી ગાથાના સૂત્રની બીજી રીતે ઉત્પત્તિ ન થાય; વળી બદલાહુ સ્વામિ જેવા આપ્ત પુરૂષ નિર્ચકિતકાર છે (માટે તેમનું

વચન તેઓ ચાદ પૂર્વી હોઇને આપણને પ્રમાણભૂત છે) વળી 'આપને', જન્મ આપનારને, હું નિરંતર નમું છું એવા વિચિત્ર પ્રયોગ જોવામાં આવે છે તો 'સર્વ સિદ્ધોને' એ કર્મના સંબંધે છટ્ટી જાણવી.

હવે સર્વ સિદ્ધોને નમસ્કાર કરીને શું કરવાનું છે તે કહે છે. દશવૈકાલિકની નિયુક્તિ હું કહીશ. કાળમાં જે ઉત્પન્ન થાય તે કાલિક. અહિંયાં પ્રમાણ કાળને ઉપયોગમાં લેવો એ કહેવાનો ભાવ છે. દશ અધ્યયનના ભેદ રૂપ હોવાથી દશ પ્રકારનું કાલિક છે. તેમાં પ્રકાર શબ્દનો લોપ થવાથી દશ કાલિક જાણવું. 'વિ' શબ્દનો અર્થ આગળ અમે કહીશું.

નિયુક્તિ એટલે શું ? નિયુક્તજ, સૂત્ર અને અર્થોની યુક્તિ એટલે પરિપાટી (અનુક્રમે જોડવું) તે નિયુક્તિ યુક્તિ. આમાં યુક્તિ શબ્દનો લોપ થવાથી નિયુક્ત શબ્દ બન્યો. તે છટ્ટી (જૂદી બાબતોની યોજના ખુલાસાથી કહીશું.) (૧લી ગાથાનો અર્થ સમાપ્ત.)

શાસ્ત્રો આદિ, મધ્ય અને અંતમાં વિધિ પૂર્વક મંગળનો પરિગ્રહ કરીને (શાસ્ત્રો) કરવાં.

ટીકા:—આદિ, મધ્ય અને અંતમાં મંગળને ગ્રહણ કરીને વિધિ યુક્ત રીતિએ શાસ્ત્ર કરવાં. શા માટે તે મંગળની કલ્પના કરવી ? વાદી અથવા ન સમજતા શિષ્યનો આચાર્ય ઉત્તર આપે છે. પહેલું મંગળ બધાં વિધો દુર કરવા વડે ઇચ્છિત શાસ્ત્ર, અને તેના અર્થનો પાર પહોંચાય (સુખેથી જાણાય) તે માટે છે. જણેલું સૂત્ર તથા અર્થ આત્મામાં સ્થિર રહે (જૂલી

ન જવાય) તે માટે મધ્ય મંગળ જાણવું. વળી તેજ સૂત્ર અને અર્થ શિષ્ય પરંપરામાં નાશ થયા વિના ચાલુ આવે માટે છેવટનું મંગળ જાણવું.

શંકા ને સમાધાન—

વાદીની શંકા અને આચાર્યનું સમાધાન અત્રે જતાવવું જોઈએ પણ તે વિશેષ આવશ્યક નામના મહાન સૂત્રથી જાણી લેવું. અહિંઆં સામાન્યથી આખું શાસ્ત્ર મંગળરૂપ છે કારણ કે નિર્જરાનો વિષય હોવાથી તપ કરવાની માફક, આ હેતુ અસિદ્ધ નથી. આતું કારણ એ કે વચન વિજ્ઞાન રૂપ આ શાસ્ત્ર છે અને જ્ઞાનની નિર્જરા રૂપ સાર્થકતા સ્વીકારેલી છે. આટલા માટે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે નારકીમાં ઘણા કરોડો વર્ષે જે કર્મ ખપે છે તે કર્મ ત્રણ ગુપ્તિવાળો જ્ઞાની રૂપ એક ત્રાસોન્ધવા-સમાં ખપાવે છે. વિગેરે ‘અહિં પહેલું મંગળ’ દ્રુમ પુષ્પિકા અધ્યયન વિગેરે છે. ધર્મની પ્રશંસા સ્વીકારવાના હેતુથી તે મંગળ સ્વરૂપ છે. મધ્ય મંગળમાં ધર્માર્થ કામ અધ્યયન વિગેરે છે અને તેમાં આચાર કથા વિગેરે વિસ્તારથી કહેવાયલાં હોઈને મંગળ સ્વરૂપ જ છે. છેલ્લું મંગળ ભિક્ષુ અધ્યયન વિગેરે જાણવું. કારણકે તેમાં ભિક્ષુના ગુણો વિગેરેનું અવલંબન છે. આ પ્રમાણે અધ્યયનના વિભાગથી ત્રણે મંગળનો વિભાગ જતાવ્યો. હવે સૂત્ર વિભાગથી જતાવીએ છીએ. તેમાં પહેલું ‘ધર્મો મંગળ’ ગાથા સૂત્ર રૂપે જાણવું. તેમાં ધર્મ જતાવેલો હોવાથી તે મંગળનો હેતુ છે. મધ્ય મંગળ પણ જ્ઞાન દર્શન ઇત્યાદિ સૂત્રની ગાથા છે. તેમાં જ્ઞાનની સાથે સંબંધ કરવાથી તે જ્ઞાન મંગળ

રૂપે જાણવું. છેલ્લું મંગળ ‘શુક્રખમ્મમાણાપ્તય’ વિગેરે જાણવું. તેમાં ભિક્ષુના ગુણો સ્થિર કરવા માટે વિવિકત ત્રયો (બ્રહ્મત્રય ગુપ્ત) નો વિષય હોવાથી ભિક્ષુ ગુણોનું મંગળ રૂપ જાણવું.

શિષ્યનો પ્રશ્ન—મંગળ શબ્દનો શું અર્થ થાય છે? આ-
ચાર્ય ઉત્તર આપે છે સાંભળો. અગિ, રગિ, લગિ, વગિ મગિ
એમ દંડક ધાતુઓ છે. આ ધાતુઓના સ્વરૂપમાં પાણિની
૫-૧-૫૮ અનુસાર ‘નુમ’ પ્રત્યય લાગે છે. ઉણાદિકમાં અનુ-
બંધને લોપ કર્યે થકે પ્રથમાના એક વચનમાં મંગળ થાય છે
(‘મગ્’ ધાતુ છે અને તેને ઉણાદિક પ્રત્યય લાગે ત્યારે વચનમાં
અનુસ્વાર અને છેવટે ‘લ’ પ્રત્યય લાગવાથી મંગલ થાય છે.
ખીજી રીતે જે વડે હિત મંગાય તે મંગલ અથવા મંગાય
(સમજાય) અથવા રૂઘાય તે મંગળ. વળી ‘મન્’ એ ધર્મનું
નામ છે અને ‘લા’ ધાતુ લેવાના રૂપમાં છે. તે જોડતાં પાણિ-
નિના ૩-૨-૩ નિયમાનુસાર કર પ્રત્યયના અનુબંધનો લોપ
કર્યાથી પાણિનિના ૬-૪-૬૪ સૂત્ર અનુસાર આકારનો લોપ થ-
વાથી પ્રથમના એક વચનમાં નપુંસક લિંગે મંગળ થાય છે.
એટલે મંગ-ધર્મ લાવે તે મંગલ. અર્થાત્ મંગલ એ ધર્મ પ્રા-
પ્તિનો હેતુ છે. અથવા મને સંસારથી છૂટો કરે-ગાળી નાખે-દૂર
કરે તે મંગળ.

તે મંગળના ચાર નિક્ષેપો છે. નામ મંગળ, સ્થાપના
મંગલ, દ્રવ્ય મંગળ અને ભાવ મંગલ. એમનું સ્વરૂપ વિશેષ
આવશ્યકથી જાણવું. આ ગાથાનો અર્થ સમાપ્ત કરતાં નિર્યુક્તિ-
કાર લગવંત કહે છે:—

આઈમહાવસાણે કાઠં મંગલ જડિગ્ગહં વહિજિા

નામાઈ મંગલં પિ ય ચઢવિઘ્નં પન્નવેઢણં ॥ ૨ ॥

ચાર પ્રકારે નામાદિ મંગલ બતાવીને અહિંઆં સંબંધક કૃદંત મૂકીને શું બતાવે છે તે કહે છે.

સુચનાણે અણુઓગેનાહિગય સો ચઢવિઘ્નહો હોઈ ।
ચરણ કરણાણુઓગે ઘરમે ગણિપ (કાલે) ચદવિપય ॥૩॥

શ્રુત જ્ઞાનમાં અનુયોગ વડે પ્રાપ્ત કરેલું તે ચાર પ્રકારે છે. ચરણ કરણાનુયોગ, ધર્માનુયોગ, કાળાનુયોગ, અને દ્રવ્યાનુયોગ.

ટીકાકારની વ્યાખ્યા—સાંભળેલું જ્ઞાન જે તે શ્રુત-જ્ઞાન. તે શ્રુતજ્ઞાનમાં અનુયોગ વડે અધિકાર છે. અહિં એવી ભાવના છે કે ભાવ મંગળના અધિકારમાં શ્રુતજ્ઞાન વડે અધિકાર છે, કહ્યું છે કે ‘અહિં’ પણ અધિકાર શ્રુતજ્ઞાન વડે છે જે શ્રુત વડેજ બીજાને અને પોતાને અનુયોગ (કથન) થાય છે. તેનું દષ્ટાંત પ્રદીપ પેઠે સમજવું. (એટલે જેમ દીવો પોતાને તેમ બીજા પદાર્થને પ્રકાશે છે તેમ શ્રુતજ્ઞાન પોતાને અને પારકાને ખરા રૂપે જણાવે છે.)

આ સૂત્રમાં ઉદ્દેશ વિગેરે પ્રવર્તે છે. કહ્યું છે કે શ્રુતજ્ઞાનમાં ઉદ્દેશ સમુદ્દેશ, અને અનુજ્ઞા અને અનુયોગ પ્રવર્તે છે. તેમાં પહેલું જે કહેવાય તે ઉદ્દેશો સૂત્ર, તેનો ખુલાસો થાય તે સમુદ્દેશ. બે સમજાયા પછી તેની (અર્થ) બીજાને ભણાવવાની આજ્ઞા અપાય તે અનુજ્ઞા. એ ત્રણ સાથે મળે ત્યારે ઇચ્છિત વિષયનું કથન થાય તેનું નામ અનુયોગ છે. આટલા માટે નિર્યુક્તિકારે કહ્યું છે કે શ્રુતજ્ઞાનમાં અનુયોગ વડે અધિકાર છે. આ અનુયોગ

ચાર પ્રકારે જાણવો-૧ ચરણ કરણ અનુયોગ. જે કરાય-આચારમાં મૂકાય તે ધર્મ-કરણ. પાંચ મહાવ્રત દશ પ્રકારે શ્રમણ ધર્મ સત્તર પ્રકારે સંયમ, દશ પ્રકારની વૈયાવચ્ચ, બ્રહ્મચર્યની નવ વાડ, જ્ઞાન દર્શન ચરિત્ર તપ, બાર પ્રકારનો તપ, ક્રોધાદિ ચાર કષાયનો નિગ્રહ એ સિત્તેર ભેદે ચારિત્ર જાણવું.

કરાય તે ક્રિયા, પિંડ વિશુદ્ધિ વિગેરે. જેમકે પિંડ વિશુદ્ધિ ચાર પ્રકારની, પાંચ પ્રકારની સમિતિ, બાર ભાવના, સાધુની બાર પ્રતિમા, પાંચ ઈન્દ્રિયનો નિરોધ. પચ્ચીસ પ્રકારે પડિલે-હણની શુદ્ધિ, ત્રણ ગુપ્તિ, ચાર પ્રકારે અભિગ્રહ તે કરણ જાણવું. આ ચરણ કરણનો અનુયોગ તે ચરણ કરણાનુયોગ.

અનુયોગ-મળતો યોગ (વ્યાપાર) તે અનુયોગ એટલે સૂત્રનો અર્થ સાથે સરખો સંબંધ કહેવો અર્થાત્ સૂત્રનો અર્થ બતાવવો. આમાં ' એકારાંત છે તે પ્રાકૃતશૈલિએ પ્રથમા દ્વિતીયામાં પણ દેખવો જેમકે ' કયરે ' ઇત્યાદિ (આ દિવ્ય રૂપવાળો કેણુ આવે છે ?) વિગેરે ધર્મ એટલે ધર્મ કથાનું કથન તે ધર્મ કથાનુયોગ જાણવો. કાળ (વખતનું કથન કરવું તે ગણિતાનુયોગ જાણવો.) આમાં વિશેષે કરીને ચાર ગતિનાં આયુષ્ય જ્યોતિષની ચાલ વિગેરે બતાવાય છે.

દ્રવ્યોનું વર્ણન કરવું તે દ્રવ્યાનુયોગ. તેમાં કાલિક શ્રુત છે તે ચરણ કરણાનુયોગ જાણવા. ઉત્તરાધ્યયન જે ઋષિ ભાષિત છે તે વિગેરે ધર્મ કથાનુયોગ જાણવાં સૂર્ય પ્રગપ્તિ વિગેરે દ્રવ્યાનુયોગ જાણવાં. કહ્યું છે કે કાલિક શ્રુત ઋષિ ભાષિતો તથા સૂર્ય પ્રગપ્તિ એ ત્રણે અનુક્રમે ચરણ કરણાનુયોગ, ધર્મકથાનુયોગ,

અને ગાણિતાનુયોગ છે. આખો દ્રષ્ટિવાદ જે બારમું અંગતે છે એથી દ્રવ્યાનુયોગ જાણવો. ત્રીજી ગાથાનો અર્થ સમાપ્ત.

અહિં અર્થથી અનુયોગ બે પ્રકારે છે. અપૃથકત્વ અનુયોગ અને પૃથકત્વ અનુયોગ, એટલે એકજ સૂત્રમાં ચારે અનુયોગ કહેવાય, તે અપૃથકત્વ (ચારે સાથે) જાણવા. કારણ કે સૂત્રોના અનંત ગુણ અને પર્યાય હોવાથી બધા અનુયોગ સાથે લેવાય, પૃથકત્વ અનુયોગમાં કેઈ સૂત્રમાં ચરણ કરણ, ક્રોધમાં ધર્મ કથા વિગેરે પ્રત્યેક અનુયોગ જૂદો જૂદો આવે. આ માટે એવું બોલાય છે કે જ્યાં સુધી આર્ય વજ્ર સ્વામી હતા, ત્યાં સુધી ચારે અનુયોગ કાળિક અનુયોગમાં સાથે હતા. ત્યાર પછી કાળિક શ્રુતમાં અને દષ્ટિ વાદમાં ઉપર કહેલ જૂદા જૂદા અનુયોગ થયા. આ બધો વિસ્તાર વિશેષ આવશ્યક સૂત્રથી જાણવો. આપણે અહિં પૃથકત્વ એટલે ચારે જૂદા જૂદા અનુયોગ વડે અધિકાર છે તેજ નિર્ચયિતકાર બતાવે છે.

અપુહુત પુહુતાઈ નિહિસિહં યત્થ દેહ અદ્ધિગારો ।
ચરણકરણાણુઓગેણ તસ્સ દારા હમે હુંતિ ॥ ૪ ॥

અપૃથકત્વ અને પૃથકત્વ બતાવીને આપણે અધિકાર છે. અહિં ચરણકરણ અનુયોગના દારો નીચે પ્રમાણે છે.

ટીકા-અપૃથકત્વ, પૃથકત્વમાં લેશથી કહેવાના સ્વરૂપમાં કહીને ચાલતા વિષયમાં ચરણકરણના અનુયોગવડે પ્રયોજન છે. તેનાં દાર (પ્રવેશ કરવાનાં મુખ) હવે પછીનાં રૂપવાળાં થાય છે. એથી ગાથા સમાપ્ત.

નિકલ્લેવેગઠ્ઠ નિરુત્તવિહી પવિત્રી ચ કેળ ના કસ્સ ।
તદ્ધારભેયલક્ષણ તયરિહ પરિસા ચ સુસત્થો ॥ ૬ ॥

નિક્ષેપ એકાર્થવાળાં છુટા વિભાગ પાડીને કહેવું; વિધિ કહેવી, પ્રવૃત્તિ, કોણે. કોનો, તે દારનાં ભેદ, લક્ષણ, તેની યોગ્યતા, પરિપક્વ, અને સૂત્રાર્થનું વર્ણન.

ટીકાનો અર્થ—આ બધાનો વિસ્તારથી અર્થ વિશેષાવશ્યકથી જાણવો. સ્થાનની અશ્વન્યતા માટે ટુંકાણમાં કહીએ છીએ. અનુયોગ શબ્દનો નિક્ષેપ કરવો. નામ સ્થાપના વિગેરે અનુયોગ સાથે જોડવાં તથા અનુયોગ સાથે એક અર્થમાં વપરાતા શબ્દ કહેવા. જેમ કે અનુયોગને બદલે નિયોગ વિગેરે કહીએ તો પણ ચાલે. તેમજ નિયુક્ત બોલવું જેમકે અનુકુળ યોજવું. તે અનુયોગ અથવા સરખા રૂપવાળો યોગ કરવો તે અનુયોગ. અનુયોગની વિધિ કહેવી એટલે આ કથન કરવું હોય તો બોલનાર અને સાંભળનારના અધિકાર બતાવવા.

સૂત્રનો શબ્દાર્થ બતાવવો એ પહેલું મંદ બુદ્ધિવાળા શિષ્યો માટે છે. ત્યારપછી નિયુક્તિ સહિત અર્થ બતાવવો. તે સર્વોત્તમ બુદ્ધિવાળા માટે છે. આ કથન કરવાની વિધિ જાણવી. હવે સાંભળનારની વિધિ કહે છે.

મુગો થઈને સાંભળે, સાંભળવા પછી હોંકારો દે, પછી બોલે કે ઠીક કહ્યું, પછી પ્રશ્ન કરે, પછી વિચારે; ત્યારપછી પ્રસંગને અનુસરતી વાત કરે, ત્યારપછી સંપૂર્ણ અર્થ સમજે એ સાંભળનારના સાત ગુણ છે. સાંભળનાર તથા કથા કરનારની પ્રવૃત્તિ ચાર પ્રકારે થાય. ૧ ગુરૂ પ્રમાદિ, શિષ્ય અપ્રમાદી, ૨ ગુરૂ

અપ્રમાદી, શિષ્ય પ્રમાદી ૩ ગુરુ શિષ્ય બન્ને પ્રમાદિ ૪. ગુરુ શિષ્ય બન્ને અપ્રમાદી. આ ચારમાં ત્રીજા ભાગમાં બન્ને પ્રમાદી હોવાથી કંઈ પ્રવૃત્તિ નથી. ૧ લા તથા ૨ જામાં થોડી પ્રવૃત્તિ અને ૪થામાં સંપૂર્ણ પ્રવૃત્તિ છે.

આમાં દુધ દેનારી ગાયનો દ્રષ્ટાંત છે. ૧લા ભાગમાં ગાય વસૂકી ગયેલી પણ દોહનારો હોંશિયાર. ૨ જા ભાગમાં ગાયને દૂધ ખરૂં પણ દોહનાર આળસુ. ૩ જા ભાગમાં ગાયને દૂધ પણ નહિ અને દોહનાર પણ પણુ હોશિયાર નહિ. ૪થામાં ગાયને દૂધ ઘણું અને દોહનારો હોશિયાર એવી રીતે ઉપમા આચાર્ય શિષ્યોની જાણુવી. ગાય સરખા ગુરુ અને દોહનાર માફક શિષ્યો. ક્ષીર માફક અર્થ સમજવાની પ્રવૃત્તિ તે બીજા અને ૩જા ભાગમાં શૂન્ય જાણુવી. અથવા ઇચ્છા ન હોય તો ગુરુ ચત્કિંચિત્ શિષ્યને પ્રાપ્ત કરાવી શકે એવામાં પણ ગુરુની આકાંક્ષા અને શિષ્યના અપ્રમાદથી લાભ લઈ શકે. ત્રીજામાં પ્રમાદી ગુરુ અને વિનયથી ગ્રહણ કરનાર શિષ્યો ન હોવાથી સારી રીતે દૂધ ન મેળવે તેમ અર્થની પ્રાપ્ત ન થાય.

અનુયોગ કાણે કરાવવો તે અત્રે કહે છે. નીચે પ્રમાણે ગુણ-વાળો હોય તેણે કરાવવા. દેશ, કુળ, જાતિ, રૂપ એ ચાર જેનાં ઉત્તમ હોય, શરીરનું સંઘયણ મજબુત હોય, ધીરજવાન હોય, આકાંક્ષા રહિત, વિકૃત્ત ત્યાગી, નિષ્કપટી, શીખીને ન ભૂલનાર, જેનું વચન બીજા માન્ય કરે, પરિષદ જીતનાર, અલ્પ નિદ્રા લેનાર, મધ્યસ્થ, દેશ કાળ લાવને જાણનાર, શુદ્ધિમાન, જૂદા જૂદા દેશની ભાષા જાણનાર, પાંચ આચાર પાળનાર, સૂત્ર

અર્થ અને બંનેની વિધિ જાણનાર, ઉદાહરણ હેતુ કારણ અને નય એ ચારમાં નિપુણ, શીખવવામાં કુશળ, જૈન અને પરમતના સિધ્ધાંતોનો જાણકાર, ગંભીર, તેજસ્વી, કલ્યાણકારી, શાંત મુદ્રાવાન, એવા સેંકડો ગુણોથી શોભાયમાન હોય, તે પ્રવચનનો સારકહેવા યોગ્ય છે. આ બધાનો સંપૂર્ણ અર્થ બ્રહ્મ કલ્પસૂત્રથી જાણી લેવો.

પણ પહેલા દશવૈકલિકના વ્યાખ્યાનમાં જરા કહીએ છીએ. આર્ય દેશમાં ઉત્પન્ન થયેલ હોવાથી તે સુખથી બોધનાં વાક્ય કહી શકે છે. ૨ પિતાનું તે કુળ ઉત્તમ હોવાથી જેમ તેજસ્વી પ્રાણી ભાર વહન કરવામાં થાકતો નથી તેમ પોતે પણ જણાવવામાં થાકતો નથી. માતા સંબંધી તે જાતિ ઉત્તમ હોવાથી વિનયવાન હોય છે. રૂપવાન હોવાથી તેનું વચન ખીજા બ્રહ્મ કરે છે કારણ કે આકૃતિમાં ગુણો રહે છે (એવી લોક માન્યતા છે.) સંઘયણ ને ધીરજવાળો હોવાથી વ્યાખ્યાન, તપસ્યા કે અનુષ્ઠાનની વિધિ કરાવવામાં ખેદ પામતો નથી. અનાશંસી હોવાથી સાંભળનાર પાસે વસ્ત્રાદિ ને ઇચ્છે, વિકથાનો ત્યાગી હોવાથી ઘણું બોલનારો નથી (જરૂર જેટલું જ બોલે.) અમાયી હોવાથી કપટ રહિતપણે શિષ્યોને સારે માર્ગે દોરે છે. રિચર પરિપાટી હોવાથી જાણેલા સૂત્રને બૂલતો નથી. ગૃહિત વાક્ય હોવાથી ખીજાને તેનું વચન માન્ય થાય છે. જીત પરિષદ્ હોવાથી અન્ય મતવાળાઓ સાથે વાદ કરતાં સભામાં ડરતો નથી. અપ્રમાદી હોવાથી અલ્પ નિદ્રાવાળો હોય છે. તેથી વ્યાખ્યાનમાં આનંદ આવે છે અને જે શિષ્યો ઉદ્ધણુસી હોય અથવા

ધણીવાર આળસ કરતા હોય તેમને પ્રેરણા કરી ઠેકાણે લાવે છે.
 મધ્યસ્થ હોવાથી ન્યાયવાદી હોય છે. દેશ, કાળ લાવેના જાણ
 હોવાથી દેશ વિગેરેના ગુણ જોઈ અપ્રબલપણે વિચરે છે અને
 ઉપદેશ આપે છે, તર્કવાદી હોવાથી અન્યદર્શની કુતર્ક કરીને
 જીતવા જાય તો પણ સામેના માણસનું કહેવાનું તાત્પર્ય સમજી
 તુરત ઉત્તર દેવાને સમર્થ થાય છે (ન્યાયસૂત્રના પંચમ અ-
 ધ્યાયમાં એનું વ્યાખ્યાન વિસ્તારથી કહેલું છે) જૂદા જૂદા
 દેશની ભાષા જાણનાર હોવાથી જૂદા જૂદા દેશના જન્મેલ
 શિષ્યોને સુમાર્ગે દોરવવા સમર્થ થાય છે. જ્ઞાનાદિ પંચ આચાર
 યુક્ત હોવાથી તેનું વચન શ્રદ્ધા કરવા યોગ્ય હોય છે. સૂત્ર અર્થ
 ઉભયનો જાણનાર હોવાથી યોગ્ય રીતે ઉત્સર્ગ અપવાદનો ખતા-
 વનાર થાય છે. ઉદાહરણ, હેતુ, કારણ, તથા નયમાં નિપુણ હોવાથી
 તેમાં રહેલ ભાવોને સચ્ચ પૂણે દેખાડે છે, કે અમારા સિ-
 દ્ધાંતમાં કહેલું તેજ માનો એવું તે ન બોલે પણ એમ બોલે કે
 'સિદ્ધાંત સાથે ન્યાયથી પણ મેળવી લો' માહણ્ય કુશલ હોવાથી
 શિષ્યોને અનેક પ્રકારે હૃદયમાં ઉતારી શકે છે. સ્વ અને પર
 સિદ્ધાંતનો જાણ હોવાથી બીજાના મતનું ખંડન કરી પોતાનો
 સિદ્ધાંત ખતાવે છે (એટલે જૈન મતની ઉત્તમતા જણાવી શકે.)
 ગંભીર હોવાથી મોટા પણ શિષ્યના ગુન્હામાં રોષાયમાન થતો
 નથી. તેજસ્વી પરવાદીઓને ક્ષોભ પમાડે છે. મંગળ કારી હો-
 વાથી એના પુણ્ય બળના અતિશયથી મરકી વિગેરેના રોગો
 શાંત થાય છે. શાંત મુદ્રા હોવાથી બધા માણસોની પ્રીતિ મેળવે
 છે, આવા સર્વ ગુણવાળોજ સિદ્ધાંતના સારને કહેવાને સમર્થ

થાય છે, જેથી તે અનેક ભવ્ય જીવોને ખોધનો હેતુ થાય છે.

ગુણ યુક્ત વચન ઘી અને મધ સીંચેલા અગ્નિ માફક દીપે છે. અને ગુણ હીનાનું વચન ઘી વિનાના દીવા જેવું છે. એટલે કે તે શોભતું નથી. તથા અન્ય શાસ્ત્રોમાં પણ કહ્યું છે કે વાસણમાં રહેલું દુધ બાળકને જોઈએ તેવી પુષ્ટિ આપનારું નથી. પણ માતાના સ્તનનું પાન કરનાર માથું નમાવી ખોળામાં પડેલ બાળકજ પુષ્ટિ પ્રાપ્ત કરે છે. તેવી રીતે સાઈ ખોલેલું પણ દુરાચારી માણસનું વચન જેમ ખરાબ વાસણમાં દુધ શોભતું નથી તેમ દુરાચારીનું વચન લોક માનતા નથી. પણ ગુણવાન માણસનું વચન સારા વાસણમાં રહેલ દુધ પીધાની માફક માનનીય હોય છે. અને લોકોને જેમ દૂધ પુષ્ટિ કરે છે તેમ સાઈ વચન સુમાર્ગે દોરે છે. વળી શીયાળાની ઠંડીમાં પણ મહેનતથી મેળવેલ દેવતા હોય પણ તે જો સ્મશાનનો હોય તો તેની પાસે તાપવા લોકો બેસતા નથી તેવીજ રીતે પતિતનું વચન હિતકારક હોય તો પણ લોકો તેનો વિશ્વાસ કરતા નથી. તેવીજ રીતે સત્પુરુષો સિદ્ધાન્તનાં જાણકાર પણ ચારિત્રથી બ્રષ્ટ થયેલાનું સેવન કરતા નથી. જેમ ઠંડા પાણીથી ભરેલો ચંડાળનો કુવો હોય તોપણ ઉચ્ચ જાતિના લોકો તેમાં પાણી પીતા નથી. આવીજ રીતે મુમુક્ષુઓ બ્રહ્માચારીનું વચન સ્વીકારતા નથી.

હવે શાનો અનુયોગ (કથન) કરવો તે કહે છે. જો કે બધા સિદ્ધાંતનું કથન થાય છે પણ અહિં પ્રસ્તાવિક વાતને અનુસરી દશ વૈકાલિકનું કથન કરીશું.

વાદીની શંકા-‘દશ કાલિકની નિર્યુક્તિ કરીશું એ વચન-

થીજ વર્તમાન વાતનું કથન સમજી જવાયું ત્યારે આ ઉપન્યાસ કયો તે નિષ્કળ છે.' આચાર્ય કહે છે—'એમ નહિ. અધિકાર-વાળો વિષય નિક્ષેપાદિ દ્વારના સમૂહ વડે તમામ શ્રુત સ્કંધનો વિષય હોવાથી તેનાજ બળ વડે નિયુક્તિકારે પણ ઉપન્યાસ કર્યો. પણ આજ રથાનથી બીજી જગ્યાએ પણ શાસ્ત્રનું નામ કહેવા પૂર્વક ઉપન્યાસ કરાય છે એમ જાણવું. (નિયુક્તિકારનો અધિકાર નિયુક્તિકારે બતાવ્યો અને શાસ્ત્રકારે શાસ્ત્રની વિધિ બતાવી એમ સમજવું.)

નિયુક્તિકારની અર્ધી ગાથાને થોડામાં સમજાવી અને આકીર્ણી જે અર્ધી ગાથા રહી તે પણ અધ્યયનના અધિકારમાં જ્યારે સમય આવશે ત્યારે બતાવશું. કારણ કે ત્યાં ઉપક્રમ અનુગમ નિક્ષેપ, નય, એ ચાર અનુયોગ દ્વારનું, અનુપૂર્વી વિગેરે તેના ભેદોનું તથા સૂત્ર વિગેરેનું લક્ષણ તેને યોગ્ય પરિપદ વિગેરેનું કહેવાનું શક્ય છે. પણ બીજી જગ્યાએ કહેવું શાભતું નથી કારણકે અહિં તેનો વિષય નથી. હવે આપણી ચાલુ વાતને નિયુક્તિકાર કહે છે.

एयाहं पश्वेउं कप्वे षण्णिय गुणेण गुरुणा उ ॥

अणुओगो दसवेयालि-यस्स विहिणा फहेयव्वो ॥६॥

ટીકાનો અર્થ—આ નિક્ષેપાદિ દ્વારે કહીને બૃહત્કલ્પ સૂત્રમાં બતાવેલા ૩૬ ગુણોવાળા ગુરુએ દશવૈકાલિકનું શાસ્ત્રમાં કહેલી વિધિએ કથન કરવું. પણ ન જાણનારો શિષ્ય પૂછે છે 'હે ભગવન, જો દશ વૈકાલિકનું કથન કરો તો કહો કે તે એક અંગ છે કે અનેક અંગ છે ? એક શ્રુત સ્કંધ કે અનેક

છે ? એક અધ્યયન છે કે અનેક ? એક ઉદ્દેશો કે અનેક ઉદ્દેશો એમ આઠ પ્રશ્ન છે ત્રણ તેમાં યોગ્ય છે. દશ વૈકાલિક એક શ્રુત સ્કંધ, અનેક અધ્યયન અને અનેક ઉદ્દેશો એ ત્રણ જાણવાં આ પ્રમાણે છે તેથી દશ વિગેરે પદનો નિક્ષેપો કરવા જેમ દશનો, કાળનો, શ્રુત સ્કંધનો, અધ્યયનનો ઉદ્દેશનો છે તેમજ નિર્યુક્તિકાર કહે છે.

દસકાલિયંતિ નામ સંજ્ઞાપ કાલઓ ય નિવદેસો ।

દસકાલિય સુઝ્ઝંધં અઝ્ઝયણુ દદેસ નિવિલ્લિવિઝં ॥૭૭॥

ટીકાનો અર્થ—દશ કાલિક પૂર્વે તેનો શબ્દાર્થ કહેલો છે. એવું જે નામ તે સંજ્ઞા અને કાળથી તેનો કાળમાં નિક્ષેપ કરવો. અર્થાત્ વિશેષ અભિધાન (નામ પાડવું.) આનું નિબંધન વિશેષ પ્રકારે આગળ કહીશું. મણુગ નામના લઘુ શિષ્ય માટે એ કહેવા વડે તેથી દશકાલિક. કાળમાં પ્રવૃત્તિ થઇ તેથી કાલિક દશ શબ્દની સાથે કાળ શબ્દનો નિક્ષેપો શ્રુત સ્કંધ, અધ્યયન તથા ઉદ્દેશને તેના વિષયમાં સ્થાપન કરી કથન કરવું (વીવરીને ખતાવવું). આ ગાથાનો અર્થ છે.

હવે જેવો હૃદયમાં કહેવાનો વિચાર તેવો મોટેથી ખુલાસો, એ ન્યાયને અનુસરી જે શસ્ત્ર કહેવાનો અભિપ્રાય છે તેને તેનું નામ આપવું યોગ્ય હોવાથી પ્રથમ દશ શબ્દનોજ નિક્ષેપો દર્શાવે છે. ‘દશ’ તે ગણતરીમાં એક એ ત્રણ, ચાર વિગેરેને અનુસરી વર્તે છે. જે એક ન હોય તો દશ પણ ન થાય. માટે પ્રથમ એક શબ્દમાંજ નિક્ષેપો કરવાની ઇચ્છાથી કહે છે.

જામં ઠવળા દવિષ માઝયપય સંગહે ક્ષય સે વ ।
પઝજવમાવે ચ તદ્દા સત્તેપ પક્કગા હોં તિ ॥૮॥

ટીકાનો અર્થ—એક તેજ એક (એકલું) નામ એક સ્થાપના એક, સુગમ છે. દ્રવ્યે એક તે સચિત્ત અચિત્ત તથા મિશ્ર. તેમાં સચિત્ત તે પુરુષ, અચિત્ત તે રૂપીઓ વિગેરે, મિશ્ર તે ઝાંઝર પહેરેલું માણસ તથા મૂળ પદ (જે ગણધરોને ત્રિપદીમાં તીર્થ‘કરે બતાવ્યાં) ઉપન્નેધવા. વિગમેધવા’ ધુવ્વેધવા (ઉત્પન્ન થાય છે, નાશ થાય છે અને કાયમ રહે છે ? આ માત્રક પદ કહેવાય છે.) તે સિવાય વ્યવહારમાં અ, આ, ઇ, ઈ તે પણ માત્રક પદ (મૂળ પદ) જાણવાં. તેમનાવડેજ બધા શબ્દોનો વ્યવહાર વ્યાપેલો હોવાથી માત્રપદ કહેવાય છે. અહિં કહેવાની માફક લિંગ વચન પણ થાય છે એટલા માટે આ ઉપન્યાસ કર્યો છે. સંગ્રહીત તે ચોખ્ખાનો સમૂહ. એટલે તાત્પર્ય એ છે કે સંગ્રહ શબ્દથી એકમાં પણ સમુદાય આવી જાય. જેમકે ચોખ્ખા લાવ્યો એમ કહેવાથી એક દાણો પણ અનેક દાણાનો સમૂહ પ્રવૃત્તિમાં આવે છે તેથી એક દાણો પણ શાળી કહેવાય અને ઘણા દાણા પણ શાળી કહેવાય (ઉત્તમ જાતના ચોખ્ખાને શાળી કહે છે) લોકમાં આ રીતિ છે. હવે અહિં આદિષ્ટ અને અનાદિષ્ટ એ શાલિના બેદ છે. જેમકે કલમશાલી તે કલમનાજ ચોખ્ખાનો આદેશ કર્યો. પણ જે કલમ શાલી ન કીધા હોય તો ગમે તે ચોખ્ખા સમજવા. તે અનાદિષ્ટ છે. તે ચોજના મથાર્યોગ્ય કરવી. પર્યાયિક તે એક પર્યાય, પર્યાય એટલે વિશેષ ધર્મ તે અનાદિષ્ટ વર્ણુ વિગેરે એટલે કોઈ પણ રંગ સમજાય. પણ જે આદિષ્ટ એટલે

કાળો રંગ વિગેરે કહ્યું હોય તો તેજ કામ લાગે. ખીજા આચાર્ય
બધા શ્રુત સ્કંધની વસ્તુની અપેક્ષાથી આવી વ્યાખ્યા કરે છે
કે અહિં પર્યાયથી એમ સમજવું દે અનાદિષ્ટ તે શ્રુતસ્કંધ
જાણવો. અને આદિષ્ટમાં દશકાલિક નામનું સૂત્ર જાણવું.
કેટલાક એમ કહે છે કે અનાદિષ્ટ તે દશવૈકલિક સૂત્ર અને
આદિષ્ટ તે તેનું કોઈ પણ અધ્યયન જેમ કે દ્રુમપુષ્પિકા વિગેરે
કહે છે. પણ આ જોઈએ તેવું મનોહર નથી. કારણ કે દશવૈકા-
લિક નામ કહેવાથી આદેશની સિદ્ધિ થાય છે. તેથી પાછલા મત
કરતાં પેલું કહેવું તે ઠીક છે. ભાવે-તે એક ભાવ. જેમ કે
અનાદિષ્ટ કોઈ પણ ભાવ. અને આદિષ્ટ તે ઔદયિક, ક્ષાયિક
વિગેરે આ સાત જોડે જોડે કહેલા એક એક થાય છે. અહિં
દશ પર્યાય અધ્યયનોનો એક સંગ્રહ હોવાથી તેનોજ અધિકાર
જાણવો. ખીજા આચાર્ય કહે છે કે શ્રુતજ્ઞાન ક્ષાયોપશમિક ભાવમાં
વર્તે છે. તેથી ભાવએકમાં તેનો અધિકાર છે. (અન્નેનું કહેવું
ઠીક છે, હવે આપણે એકનીજ માફકજ બે વિગેરેના નિક્ષેપો
હોવાથી તે છોડીને લાગલોજ દશ શબ્દનો નિક્ષેપો કહીએ છીએ.

દશ શબ્દનો નિક્ષેપો.

नामं ठषणा दक्षिण स्थिते काले तदेव भावे अ ।
यसो खलु निख्वेवो दसगस्त उ छविहो होइ ॥९॥

વાહીનો પ્રશ્ન—જેથી નવ છોડી કેમ દશનો નિક્ષેપો
લીધો ? ઉત્તર-દશનો નિક્ષેપો લેવાથી બાકીના વચ્ચલાનું સમજાઈ
જશે. તેમાં નામ સ્થાપના નિક્ષેપો સુગમ છે. દ્રવ્ય દશક તે

દશ દ્રવ્ય, જેમાં સચિત્ત, અચિત્ત અને મિશ્ર તેનાં; અનુક્રમે દાખલા મનુષ્ય, રૂપીઓ, અને કડાં વિગેરે યુક્તપુરૂષ, ક્ષેત્ર દશક તે ક્ષેત્રના દશ પ્રદેશ.

કાલ દશક તે દશ કાળ. એટલે વર્તનાદિ રૂપપણાથી કાળની દશ અવસ્થા થાય છે. તે અવસ્થાઓ—ખાલા, કીડા, મંદા વિગેરે આગળ કહીશું (દશ દશ વર્ષની ૧૦૦ વર્ષ સુધીમાં દશ અવસ્થાઓ થાય છે.) ભાવદશક તે સન્નિપાતિકભાવમાં સ્વરૂપથી ભાવવા. (ચોથા કર્મ ગ્રંથમાં તે ભાંગા બતાવ્યા છે.) અથવા તેજ વિષયમાં વિવેચન કરવા વડે આ દશ અધ્યયન બાણુવાં. આ પ્રમાણે ૧૦ શબ્દનો નિક્ષેપો બહુવચન વાળો હોવાથી છ પ્રકારે થાય છે ‘બહુ’ શબ્દનો અર્થ નિશ્ચય રૂપમાં છે એથી એમ સમજવું કે આ વખતે ઉપયોગી છે. ‘તુ’ શબ્દથી વિશેષ અર્થ છે. વિશેષમાં સમજવાનું કે આ દશા શબ્દ માત્રનો નિક્ષેપો નથી પણ તેમાં કહેવાતા જે વિષય તેનો નિક્ષેપો બાણુવો. ગાથા અર્થ સમાપ્ત.

હવે પ્રસ્તુત (ચાલતા) ઉપયોગીપણાથી કાળના દશ દ્વારમાં વિશેષ અર્થ કહેવાની ઇચ્છાથી કહે છે.

પૂર્વે કહેલી કાળની દશ અવસ્થા.

બાલા કિઠ્ઠા મંદા ય પમ્ના ય હાયણિ પર્વણા ।

પઠ્ઠમાર મમ્મુહિ હાયણો ય દસમા ડ કાલદસા ॥૧૦॥

ટીકાનો અર્થ—ખાલા, કીડા; મંદા બલા, પ્રજા, હાયિની, ઇષતપ્રપંચા, પ્રાગભારા, મૃન્મુખી, શાયિની આ દશ અવસ્થા

જાણવી. એટલે સો વર્ષના આયુષ્યમાં મનુષ્યને આ દશ અવસ્થાનો સંભવ થાય છે. પૂર્વ મુનિઓએ આનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે કહ્યું છે.

મનુષ્યને જન્મથી માંડીને પહેલા દશ વર્ષમાં સુખદુઃખનો અનુભવ થવાનો બહુ સંભવ નથી. બીજા દશકામાં કંઈક શક્તિ આવવાથી કામ ભોગ સિવાયની બીજી કળામાં ખીલે છે; કામ ક્રીડામાં ઓછી મતિ હોય છે. ત્રીજા દશકામાં પાંચે ઈન્દ્રીય સંપૂર્ણ હોવાથી (અને) ધરમાં વસ્તુ હોવાથી ઈન્દ્રિઓના વિષયોમાં ભોગ ભોગવવા સમર્થ થાય છે. ચોથી બલા નામની અવસ્થામાં પોતાનું બળ દેખાડવાને જો નિરૂપદ્રવી હોય તો સમર્થ થાય છે. પાંચમા દસકામાં પોતાના ધરના કુટુંબને સુખી કરવા વાંચે છે અથવા ઇચ્છિત વસ્તુને પ્રાપ્ત કરવાની ચિંતા કરે છે. છઠી હાથિની નામની અવસ્થામાં ઈન્દ્રિયો થાકવાથી ભોગથી વિમુખ થાય છે. સાતમી અવસ્થામાં આવીને ઈન્દ્રિયો થાકવાથી ઘણી ખાંસી ખાય છે અને બળખા પડે છે. આઠમી અવસ્થામાં પોતાના શરીરની ચામડીમાં સંકેતચાંદને વળીઆં પડે છે. અને વૃદ્ધાવસ્થાથી ઘેરાયેલો સ્ત્રીઓને અનિચ્છિત અને છે. નવમી મૃત્યુ-સુખ નામની અવસ્થામાં પડેલો સુદૃઢપણમાં ધરમાં રહી મરેલા માફક પડી રહે છે. દશમી અવસ્થામાં મોતને ચાહનારો, દીન મુખવાળો, વિપરીત ચિંતવનારો, દુર્બળ અને દુઃખી પડી રહે છે. (આ દશ અવસ્થા સો વર્ષના આયુષ્યમાં જાણવી; ઓછા આયુષ્યમાં તે પ્રમાણે ગણતરી કરવી.) હવે કાળનિક્ષેપનું વર્ણન કરવાની ઇચ્છાથી કહે છે.

દઢવે અદ્ધ અદ્ધાડઅ ડવક્કમે દેસકાલ કાલે ચ ।

તહ ચ પમાળે ઘળ્ળે ભાવે પળયં તુ ભાવેળં ॥૧૧॥

દ્રવ્ય તે વર્તનાદિ લક્ષણવાળો દ્રવ્યકાળ કહેવો. ‘અદ્ધ’ એટલે ચંદ્ર સૂર્ય વિગેરેની ક્રિયાવાળો અઢીદ્રીપ સમુદ્રની અંદર વર્તતો ‘અદ્ધા કાળ’ જાણવો. તેમાં સમય, આવડી, દિવસ, પક્ષ, માસ વિગેરે જાણવા. તથા આયુષ્ય કાળ એટલે દેવતા વિગેરેના આયુના લક્ષણવાળો કાળ જાણવો. ઉપક્રમ કાળ એટલે જે શીખવાનું હોય તે વિષયની સમીપે શિખ્યને લાવવાનો કાળ જાણવો. આ કાળ સામાન્યારી અને આયુષ્યના ભેદથી ભિન્ન કહેવો, તથા દેશકાળ કહેવો, દેશ, પ્રસ્તાવ, અવસર અને વિભાગ એ પર્યાય શબ્દો છે. એ બધા એક અર્થમાં વાપરવા તેમ એમ જાણવું કે ઇચ્છિત વસ્તુની પ્રાપ્તિનો સમય, તથા કાળ કાળ કહેવો. તે એક કાળ શબ્દનો અર્થ પૂર્વે કહેલો ‘સમય’ લેવો અને બીજો અર્થ કાળ (મૃત્યુ) છે જે અનુક્રમ સમયેજ આવે છે. તે ‘ચ’ શબ્દ સમુચ્ચયના અર્થમાં જાણવો. પ્રમાણકાળ એટલે ‘અદ્ધાકાળ’નો એક વિભાગ. તે દિવસ વિગેરેના લક્ષણવાળો જાણવો. વર્ણકાળ એટલે વર્ણ [રંગ] વાળો કાળ [કાળો રંગ] જાણવો. ભાવકાળ તે સાદિ, સપર્યાવ વિગેરે ભેદેથી ભિન્ન જાણવો. એટલે તેમાં ‘સાદિ સાંત’ એ અહિં ન લેવો, પણ ઔદયિકાદિ ભાવ લેવો. પ્રકૃત કાળ તે અહિં દિવસ પ્રમાણકાળનો અધિકાર જાણવો. તેમાં પણ ત્રીજી પોરસીનો લેવો અને તે પણ બહુ કાળ વીતી ગયા પછી [દસવૈકાલિકની ઉત્પત્તિનો સમય બતાવ્યો.]

પ્રશ્ન—તમે કહ્યું કે પ્રકૃત ભાવથી, એ વિરહ કેમ નથી

આવતો ? આચાર્ય કહે છે - 'ક્ષયઔપશમિક ભાવ કાળમાં સત્યભવસરિએ નિર્વાહ કર્યો (ઉદ્ધયુર્)' અને પ્રમાણ કાળમાં કહેવાથી કહેનાં લક્ષણો વિરૂદ્ધ નથી. અથવા પ્રમાણકાળ પણ ભાવકાળજ છે. તેનું અદ્વાકાળનું સ્વરૂપ હોવાથી તેનું ભાવપણું છે કારણ કે તે ક્રિયારૂપણું છે. કાળના દ્રવ્ય, અદ્વા, આયુષ્ય, ઉપક્રમ, દેશ, કાલ, કાલ કાલ, પ્રમાણ, વર્ણ અને ભાવ એટલા દશ ભેદ છે. તેમાં ભાવકાળમાં ભાવકાળની સાથે દશવેકાદિકનો સંબંધ રાખ્યો, અને પ્રમાણકાળ ખતાવી ત્રીજો પહોરે ઘણો વખત ગયા પછી ઉદ્ધયુર્. એ એ સાથે આવવાથી વાદીને શંકા થઈ કે નિર્યુક્તિકાર અતું કેમ બોલે છે ? ત્યારે આચાર્યે ઉત્તર આપ્યો 'પ્રમાણકાળ પણ ભાવકાળમાં અદ્વા કાળના સ્વરૂપે હોવાથી સમાવેશ થાય છે; ગાથાનો અવયવાર્થ વિશેષાવશ્યકથી જાણવો. તે નિર્યુક્તિકાર કહે છે.

સામાહ્ય અણુક્રમઔ વચ્ચે હું વિગતપેરિતીવ ડા ।

નિઝ્જૂઠં કર સેઝ્જમંત્રેણ દસકાલિયં તેજં ॥ ૧૨ ॥

ટીકાનો અર્થ—સામાયિક તે આવશ્યકનું પહેલું અધ્યયન છે. તેનો અનુક્રમ (પરિપાટી) તે અથવા સામાયિકમાં અનુક્રમ એટલે એક પછી એક કહેવું તેથી સામાયિકનો અનુક્રમ વર્ણવવાને આંતર વિના મૂકેલી ગાથાઓના દ્વારે છે એમ વર્તમાન વિષયથી જાણાય છે. વિગત પોરસીમાંજ એટલે પોરસીની અંદર જાણવું. 'તુ' શબ્દ નિશ્ચય વાચક જાણવો. 'નિર્યુદ્ધ' એટલે પૂર્વમાં રહેલો વિષય ઉદ્ધરીને રચ્યું. 'કિલ' શબ્દ પરોક્ષ આત્મ આગમ વાદનો સૂચક છે (તીર્થ) કર કે તેમના જાણુધર પાસે સાંભળ્યું

હોય તે પ્રત્યક્ષ કહેવાય, ગુરુ પરંપરાએ સાંભળે તે પરાક્ષ) સમ્યં ભવ સૂરિ ચઉદ પૂર્વા છે તેમણે પૂર્વે કહેલા અક્ષરના અર્થવાળું દશ વૈકાલિક ઉદ્ધતું તે કારણથી એમણે રમ્યું એમ કહેવાય છે. ગાથા સમાપ્ત.

શ્રુત અને સ્કંધનો નિક્ષેપો જેમ અનુયોગ દ્વારા સૂત્રમાં કહેલો છે તેમ ચાર પ્રકારે જાણવો. પણ સ્થાન ખાલી ન રહે માટે થોડું કહેવામાં આવે છે. દ્રવ્ય શ્રુત નોઆગમથી રૂ શરીર, ભવ્ય શરીર અને બન્નેથી જૂદું એ ત્રણ ભેદ થાય. (ભણીને મરેલો તે રૂ શરીર અને ભવિષ્યમાં જે બાળક ભણશે તે ભવ્ય શરીર) અને તે બન્ને છોડીને જે જૂદું દ્રવ્ય શ્રુત તે પુસ્તક પાનામાં લખેલું દ્રવ્ય શ્રુત જાણવું. અથવા રેશમ, ઉનનાં જે કોકડાં બનાવે છે તે દ્રવ્ય સૂત્ર (ગુજરાતીમાં જેને સૂતર કહે છે) આગમથી જ્ઞાતા અને બ્યાન રાખનાર તે ભાવ શ્રુત તે ગીતાર્થ મુનિ જાણવો. નોઆગમથી દશ વૈકાલિકનો જે વિષય તે 'નો' શબ્દનો અર્થ દેશ વચનપણું હોવાથી એજ પ્રમાણે 'નો' આગમથી સ્કંધ શબ્દના નિક્ષેપમાં સમજવું. નોઆગમથી રૂપ શરીર, ભવ્ય શરીર, વ્યતિરિક્ત દ્રવ્ય સ્કંધ સચેતનાદિ તેના ત્રણ ભેદ સચિત્ત તે બે પગવાળા વિગેરે અને અચિત્ત તે બે પ્રદેશ વિગેરેવાળા, મિશ્ર તે સેના વગેરે (લશ્કરનો સમૂહ) ભાવ સ્કંધ તે આગમથી તેના અર્થને ધારણ કરનાર-તેમાં બ્યાન રાખનાર સાધુ, નોઆગમથી ભાવ સ્કંધ તે આ દશ વૈકાલિક સૂત્ર સ્કંધજ જાણવો ('નો' શબ્દનું દેશ વચનપણું હોવાથી)

હવે અધ્યયન હિદેશના વર્ણનનો અવસર કહે છે. તે અનુ-

યોગ દારના પ્રકરણમાં આવેલા દરેક અધ્યયનને જ્યાં અને ત્યાં સમુદાય આશરી નિક્ષેપમાં થોડું સમજાવવા માટે આગળ કહીશું. તેથી કહ્યું હતું કે દશ કાલિકના શ્રુત સંક્રંધને અધ્યયન ઉદ્દેશાનો નિક્ષેપ કરવા માટે એનો અનુયોગ [કથન] કરવાનું છે. તે થોડા અંશમાં કહ્યું. હવે વર્તમાન શાસ્ત્રમાં રહેલ કથનને કહેવાની ઇચ્છાથી કહે છે.

जेण व जं व पडुच्चा जत्तो जावन्ति जह य ते ठविषा ॥
सोतं च तओ ताणिय तद्वा य कमसो व.हेयव्वं ॥१३॥

જે આચાર્યે જે વસ્તુને સ્વીકારીને આત્મ પ્રવાદાદિ પૂર્વ-માંથી જેટલાં અધ્યયન જે જે પ્રકારે ઉદ્ધરીને સ્થાપ્યાં છે તે આચાર્યે જે પ્રમાણે કહ્યું તે પ્રમાણે અનુક્રમે કહેવું જોઈએ. આ ગાથાનો ટુંકો અર્થ છે. અને અવયવનો અર્થ તો દરેક સ્થળે નિયુક્તિકાર અવસરે અવસરે કહે છે. આ દશકાલિક સૂત્રના કર્તાના સ્તુતિ દ્વાર વડે કયા આચાર્યે કયું તે જણાવવા કહે છે.

सैरजंभवं गणधरं जिण पढिम्म दंसणेण पढिबुद्धं ।
मणग पिअरं दसकालि यस्स निज्जुहगं वंदे ॥१४॥ दारं ।

સમ્યંભવ ગણધર (અહિં 'ગણધર' નો અર્થ સર્વોત્તમ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, ધર્મ વિગેરે સમુદાયને ધારણ કરવાથી ગણધર એમ જાણવો-પણ તીર્થ કરના ગણધર ન જાણવા) જિન પ્રતિમાના દર્શનથી તેઓ પ્રતિબોધ પામેલા છે. જિન એટલે રાગ દ્વેષ, કપાય, ઈંદ્રિય પરિપક્વ ઉપસર્ગ વિગેરે જીતવાથી

જીન (તીર્થંકર) તેની પ્રતિમા સદ્ભાવ સ્થાપના રૂપ, એક સરખું રૂપ બતાવે તે સદ્ભાવ છે. અને તેવું સરખું રૂપ ન બતાવતાં એક સોપારી વિગેરે મૂકી દેવ માને તે અસદ્ભાવ સ્થાપના. તે પ્રતિમાના દર્શન વડે પ્રતિબુદ્ધ એટલે મિથ્યા જ્ઞાન, નિદ્રા દૂર થવાથી સમ્યગ્દર્શનનો અંતર પ્રકાશ જેમને પ્રાપ્ત થયો. ‘મનક પિતા’ એટલે મનક નામનો જે બાળક તેના પિતા. દશ કાલિકનો નિયુદ્ધક એટલે ઉદ્ધાર પૂર્વ વિગેરેમાંથી જેમણે કર્યો તેમને હું વાંદું છું-સ્તુતિ કરું છું. આ ગાથા અર્થ જાણવો. એનો ભાવાર્થ નીચેની કથાથી જાણવો. અહિં વર્દમાન સ્વામિ જે છેલ્લા તીર્થંકર તેમના શિષ્ય તીર્થસ્વામી સુધર્મ નામના ગણધર હતા. તેમના શિષ્ય જંબુ હતા. તેમના શિષ્ય પ્રભવાસ્વામી હતા, તેમને એક દિવસ મધ્ય રાત્રિએ વિચાર થયો કે મારા પછવાડે કેાણ ગણનાયક થશે? તેથી શ્રુત બળથી પોતાના આખા સમુદાયમાં તથા સંઘમાં સર્વત્ર ઉપયોગ કર્યો પણ કોઈ પણ સંભાળ લેનાર ન જોયું. ત્યારે તેમણે ગૃહસ્થો તરફ દષ્ટિ કરી ત્યારે રાજગ્રહી નગરીમાં સયંબલ નામનો બ્રાહ્મણ જે યજ્ઞ કરતો હતો તેને જોયો તેથી રાજગ્રહી નગરીમાં આવીને બે સાધુના સમુદાયને મોકલ્યો અને યજ્ઞ કરવાના મહોલ્લામાં ભિક્ષા વાસ્તે ધર્મ લાભ આપવાનું તેમણે સૂચવ્યું. પણ જો તમોને તેઓ ગોચરી ન આપે તો તમારે કહેવું કે કષ્ટ ધણું કરે છે પણ તત્વ જાણતા નથી’ એમ સમજાવી મોકલ્યા. તે શિષ્યો ગયા. ન્યારે બે સાધુઓને ગોચરીનો નિષેધ કર્યો ત્યારે તેઓ પોતાના ગુરૂના કહેવા પ્રમાણે ‘કષ્ટ ધણું કરે છે પણ તત્વ જાણતા નથી’ બોલ્યા.

સયંભવ બ્રાહ્મણ જે દરવાજા આગળ ઉભા હતા તેણે તે સાંભળ્યું. તેણે વિચાર કર્યો કે મોહને શાંત કરેલ આ તપસ્વીઓ અસત્ય વચન બોલે નહિ, એમ વિચારી પોતાના અધ્યાપક પાસે જઈ કહ્યું ‘તત્ત્વ શું છે તે કહો’ તે બોલ્યો ‘વેદ તે તત્ત્વ છે.’ ત્યારે સયંભવે તલવાર ખેંચી કહ્યું. ‘જો તું મને અંદરની ખરાબર વાત નહિ કરે તો તારા શરીરનો છેદ કરીશ.’ ત્યારે અધ્યાપકે વિચાર્યું કે મારો અંતકાળ આવ્યો છે અને તેથી મારે સત્ય વાત કહેવી જોઈએ. આમ વિચારી તેમણે કહ્યું કે ‘આ યજ્ઞ સ્તંભની ખુંટી નીચે સર્વ રત્નમયી જીનેશ્વરની પ્રતિમા દાટેલી છે તે અરિહંત ભગવાનનું કહેણું ધર્મ વાક્ય તેજ તત્ત્વ છે.’ તે વખતે તેને સત્ય કહેવાથી સયંભવ તેના પગમાં પડ્યો અને યજ્ઞ નો જે કંઈ સામાન હતો તે તેને ભેટ કર્યો. અને પોંતે તે સાધુઓની શોધ કરતો આચાર્યની પાસે આવી વંદના કરી સાધુઓને કહ્યું ‘મને ધર્મ કહો’ ત્યારે આચાર્યે, ઉપયોગ દીધો. અને ઓળખ્યો કે આજ સયંભવ છે. પ્રભવસ્વામિએ સાધુ ધર્મ સમજાવ્યો. તે પ્રતિબોધ પામ્યા અને દીક્ષા લઈ ચૌદ પૂર્વ સુધી ભણ્યા. આ સયંભવ સૂરિ જાણુવા.

ન્યારે સયંભવે દિક્ષા લીધી ત્યારે તેની સ્ત્રી સગર્ભા હતી. આથી તે બાઈના સંબંધીઓ ન્યારે સયંભવે દિક્ષા લીધી ત્યારે રડવા લાગ્યા અને કહ્યું કે યુવા સ્ત્રીનો પતિ પુત્ર વિનાની મૂકી સાધુ બની ગયો પણ તેઓએ સાથે પૂછ્યું કે ‘કેમ તારે ગર્ભ છે’ ? ત્યારે બાઈએ કહ્યું ‘યત્કિંચિત્ હોય તેમ જણાય છે.’ યત્ કિંચિત્તેનો અર્થ મનાક (માગધી મનક) છે. યોગ્ય સમયે

પુત્ર જનમ્યો અને પહેલાં સગાંવહાલાંઓએ પૂછેલું ત્યારે ‘મનક’ કહેલું તેથી લોકોએ પુત્રનું નામ ‘મનક’ પાડ્યું. જ્યારે તે આઠ વર્ષનો થયો ત્યારે માને પૂછ્યું ‘મારો બાપ કોણ’? માએ કહ્યું તારા બાપે દિક્ષા લીધી. છોકરો નાસીને ખાનગી તપાસ કરી બાપની પાસે ગયો. તે વખતે આચાર્ય ચંપાપુરીમાં હતા. બાળક પણ પૂછતો પૂછતો ચંપાએ આવ્યો. તે વખતે આચાર્ય બહાર સ્થંડિલે ગયા હતા. તેમણે બાળકને જોયો. બાળકે આચાર્યને વાંઘા, બાળકને જોઈ આચાર્યને રોહ થયો. બાળકને પણ તેમજ થવાથી આચાર્યે તેને પૂછ્યું, હે બાળક, તું ક્યાંથી આવે છે? બાળકે કહ્યું ‘રાજગ્રહીમાંથી,’ આચાર્યે પૂછ્યું; ‘તું કોનો પુત્ર’? અથવા કોણનો પૌત્ર’? ‘સચ્ચલવનામના બ્રાહ્મણ જેમણે દિક્ષા લીધી. તેનો હું પુત્ર થઉં’ એમ બાળકે જવાબ આપ્યો. આચાર્યે જવાબ આપ્યો ‘તું કેમ આવ્યો છે’ પુત્રે કહ્યું ‘હું પણ દિક્ષા લઈશ’ પાછું તેણે કહ્યું, તમે તેમને જોળખો છો’? આચાર્ય બોલ્યા, ‘હા છોકરાએ પૂછ્યું. ‘તે ક્યાં છે’? આચાર્યે કહ્યું, ‘એક શંરીરમાં રહેનાર તે મારા મિત્ર છે.’ અને તે મારા સમાન જાણ, અને તું મારી પાસે દિક્ષા લે? બાળકે કહ્યું, ‘હા હું એમ કરીશ.’ તેથી આચાર્યે ઉપાશ્રયે આવીને આલોચના કરી. સચ્ચિત્તની પ્રાપ્તિ કરી. (તેની માતાની આસા વિના દિક્ષા આપી તેજ સંબંધી આલોચના કરી સંભવે છે) તેણે દિક્ષા લીધી ત્યારપછી આચાર્યે ઉપયોગ દીધો કે આ કેટલો કાળ જીવશે! પૂર્વની વિદ્યાથી જાણ્યું કે તેનું છ માસનું આયુષ્ય છે. આચાર્યને તેથી તાત્કાલિક શુદ્ધિ ઉત્પન્ન થઈ કે

એના થોડા આયુષ્યમાં શું કરવું? તેથી ચૌદ પૂર્વી સાધુ કંઈ પણ કાર્ય ઉત્પન્ન થયેથી સૂત્રનો ઉદ્ધાર કરે છે. તથા દસ પૂર્વી (પણ જે છેલ્લો હોય) તે નિશ્ચય ઉદ્ધાર કરે છે (ભવિષ્યમાં સાધુઓને ઉપયોગી બાબતો જોઈએ તે સંગૃહીત નહીં સૂત્ર બનાવે છે.) તે પ્રમાણે મારે પણ આ કારણ ઉત્પન્ન થયું છે. તેથી હું પણ ઉદ્ધાર કરું? એમ વિચારી ઉદ્ધાર કરવાને પ્રયત્ન કર્યો. ઉદ્ધાર કરતી વખતે થોડો દિવસ બાકી રહ્યો હતો એટલે વિકાળ હતો. તે સમયે ઉદ્ધર્યું. એથી દસવૈકાલિક કહેવાય છે, આ કથા વડે જોણે એનો ઉદ્ધાર કર્યો એ દ્વારનો ભાવાર્થ કહ્યો. એટલુંજ નહિ પણ જેને માટે ઉદ્ધાર કર્યો તે પણ કહી દીધું. નિર્યુક્તિકાર પણ તેજ કહે છે.

**મળગં પદુષ્ સેઙ્ગમવેળ, નિઙ્ગુ દ્વિયા દસઙ્ગ યગા ।
વેયાલિયાઈ ટવિયા, તઙ્ગા દસકાલિયં નામં ॥ ૨૩ ॥**

મળગને વાસ્તે સયમભવ સૂરિએ દસ અધ્યયન વિકાળમાં (થોડો દિવસ બાકી હોય તેને વિકાળ કહે) ઉદ્ધર્યો માટે દસ વૈકાલિક નામ પડ્યું.

ટીકાનો અર્થ—મળગ નામના બાળકને આશ્રી સંયમભવ સૂરિએ પૂર્વમાંથી ઉદ્ધરીને ‘દ્રુમપુષ્પિકા’ વિગેરે દશ અધ્યયન વિકાળમાં રચ્યાં. વીતિ ગયેલો કાળ તે વિકાળ. અથવા વિકલન તે વિકાળ અથવા વિકાળ એટલે અસકલ (થોડો) આ બધા એક અર્થવાળા શબ્દો છે. તે વિકાળમાં એટલે છેવટના દિવસમાં ‘દ્રુમપુષ્પિકા’ વિગેરે દસ અધ્યયન સ્થાપિત કર્યો માટે દસ કાલિય નામ જાણવું તેની વ્યુત્પત્તિ પૂર્વે કહી ગયા છીએ.

દસ વિકાલિક નામ પણ વિકાળમાં ઉદ્ધારવાથી વ્યાકરણના સૂત્ર પ્રમાણે પાણિની ૪-૨-૮૦) તથા તદ્વિતના પા ૭-૨-૧૧૭ સૂત્ર પ્રમાણે વર્ગદિશબ્દથી સિદ્ધ થાય છે, દસ અધ્યયનનું નિર્માણ વૈકલિકમાં તે દશ વૈકલિક એ પ્રમાણે જેને જેને આશ્રીને રચ્યું તે બતાવ્યું. હવે જે અધ્યયનો જ્યાંથી ઉદ્ધર્માં તે કહી બતાવે છે.

આયત્પ વાય પુઠ્ઠા, નિઝજૂઠા હોઈ ઘમ્મ પન્નતી ।
 ઘમ્મપ્પવાય પુઠ્ઠા, પિંદરસ ડ પસળા તિવિદા ॥ ૧૬ ॥
 સચ્ચવાય પુઠ્ઠા, નિઝજૂઠા હોઈ વવવસુદ્ધી ડ ।
 અસેસા નિઝજૂઠા નદમરસ ડ તદ્દય સ્થૂઆ ॥ ૧૭ ॥
 બીઓડવિ અ આપસો. ગણિપિદગાઓ દુષાલસંગાઓ ।
 પંચકિર નિઝજૂઠ, મળગરસ અણુગહઠ્ઠાપ ॥ ૧૮ ॥

અર્થ:- આત્મપ્રમાદ પૂર્વ જેમાં આત્માના સંસારી અને મુક્તિ વાળા વિગેરે અનેક ભેદોથી ભિન્ન સ્વરૂપનું કથન છે તેમાંથી ધર્મ પ્રસ્પિત, ૫૬ જીવનિકા એટલે (ચોથું અધ્યયન) ઉધ્ધયુ. તથા કર્મ પ્રવાદ પૂર્વમાંથી શું ઉદ્ધયુ તે કહે છે. પિંડની ત્રણ પ્રકારની એપણા ઉદ્ધરી કર્મ પ્રમાદ પૂર્વ જેમાં જ્ઞાનાવરણીયાદિ આઠ કર્મનું મૂળ એટલે શાથી બંધાય તે કથન છે. તેમાંથી પિંડની ત્રણ પ્રકારની એપણા જેમાં ગવેપણા, અહણેપણા, અને અસેપણા એમ ત્રણ ભેદે ભિન્ન છે તે ઉધ્ધયુ (એપણા. એટલે શોધવું, અને નિર્દોષ રીતે વાપરવું) આ પિડેપણા આ સંબંધ વડે લાગુ થાય છે. આધા કર્મ (સાધુને મારેજ બનાવેલ) આહાર ખાવા વડે ખાનાર જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મ

પ્રકૃતિ બાંધે છે. કહ્યું છે કે આધા કર્મ આહાર ખાનારો સાધુ આઠ કર્મ પ્રકૃતિ બાંધે છે વિગેરે. અને નિર્દોષ પિંડ ભોગવનારો શુભ પ્રકૃતિ બાંધે છે. આટલેથીજ સમજવું. હવે ચાલુ વાત કહીએ છીએ.

સત્ય પ્રવાદ પૂર્વમાંથી વાક્યશુદ્ધિ નામનું અધ્યયન ઉદ્ધયું છે. તે સત્ય પ્રવાદમાં જનપદ લોકમાં જે બોલાય તે બોલવું તે જનપદ સત્ય) નું કથન છે. તે વાક્યશુદ્ધિ નામનું સાતમું અધ્યયન જાણવું. બાકીનાં અધ્યયનમાં પહેલું બીજું વિગેરે નવમા પ્રત્યાખ્યાન નામનાં પૂર્વની ત્રીજી વસ્તુ (પ્રકરણ)માંથી ઉદ્ધર્યાં. બીજો પણ આદેશ વિધિ સાથેજ ‘ગણી પિટક’ અને આચાર્ય સર્વસ્વ અર્થાત્ દ્વાદશ અંગ આચારાંગ વિગેરેમાંથી ઉદ્ધર્યાં. તે દશકાલિક પૂર્વે કહ્યા પ્રમાણે જાણી લેવું. મળુગના અનુગ્રહને માટે કયું. એ ત્રણ ગાથાનો અર્થ થયો. હવે જેટલાં અધ્યયન છે તે સંબંધી કહે છે.

**દુમ પુષ્પિ ગાઢ્યા, ચલુ દસ અજ્ઞયણા સમિક્કુયં જાવ ।
અહિગારેચિ ચ પત્તો, વોષ્છં પત્તેયમેકેકે ॥૧૯॥ દારં.**

અર્થ—તેમાં પહેલું અધ્યયન ‘દુમ પુષ્પિકા’ ત્યાંથી લઈ ‘સલિ ક્ષુપય’ સુધી દસ અધ્યયન જાણવાં. ‘ચલુ’ શબ્દનો વિશેષ અર્થ છે. તે સત્યવે છે કે બે સુડાઓ છે ત્યાંસુધી જાણવું. આ દસ અધ્યયનો અધિકાર કહેવાના દાર વડેજ કહેવાની ઇચ્છાથી સંબંધપણા વડે અર્ધી ગાથા કહે છે. એટલે અધિકારને પણ એક એક અધ્યયનમાં કહીશું. અધ્યયનના છેવટ સુધી જે અનુસરે તે અધિકાર (વિષય બાબત) જાણવો.

પઢમે ધમ્મ પસેસા, સૌય હહેવ જિણસાસમ્મિતિ ।
 વિહપ ધિહપ સક્કા, કાઉ જે પસ ધમ્મોત્તિ ॥૨૦॥
 તહપ આયારકહા ઉ, સુદ્ધિયા આયસંજમોવાઓ ।
 તહ જીવ સંજમોઽવિય, હોહ ચઉત્થંમિ અઙ્ગયણે ॥૨૧॥
 ભિક્ખુ વિસે।હી તવ સંજમસ્સ ગુણકારિયા ઉ પંચમપ ।
 છટ્ટે આયારકહા મહર્હ જોગ્ગા મહયણસ્સ ॥૨૨॥
 ઘયણવિમસિ પુણ સત્તમમ્મિ પળિહાણમટ્ટમે મળિયં ।
 ણવમેવિણઓ દસમે, સમાણિયં પસ ભિક્ખુત્તિ ॥૨૩॥

ટીકાનો અર્થ—પહેલા અધ્યયનમાં શું બાબત છે તે કહે છે. ધર્મ પ્રશંસા. દુર્ગતિમાં પડતા આત્માને ધારણ કરે તે ધર્મ. તેની પ્રશંસા-સ્તુતિ. બધા પુરુષાર્થમાં ધર્મજ પ્રધાન છે. એ પ્રમાણે સ્તુતિ છે. બીજાઓ પણ એમજ કહે છે. શ્લોકનો અર્થ.

કુળેર માફક ધર્મ તે પૈસાના આકાંક્ષીને ધન આપનાર છે, ભોગ વાંચ્છુઓને સર્વ ભોગ આપનાર છે. તેમજ પરંપરાએ મોક્ષનો આપનાર પણ ધર્મજ છે. ધર્મ સાધે તેને ધન, ઇચ્છત વસ્તુ અને છેવટે મોક્ષ મળે છે વિગેરે. આ ધર્મ તે જનશાસ્ત્રમાંજ જાણવો. કારણ કે અહિંઆંજ નિરવઘ (નિર્દોષ) વૃત્તિનો સહભાવ છે. એ પ્રમાણે જરૂર પડતાં આગળ પણ કહીશું. ધર્મનો સ્વીકાર કરનાર નવીન દિક્ષિતને અધૈર્યતા, સંમોહ ન થાઓ. તેના નિરાકરણ માટે તેજ બાબતવાળું બીજું અધ્યયન છે. કહે છે કે બીજા અધ્યયનમાં આ અધિકાર છે. ધીરજ હેતુવડે કરવાને શક્તિમાન થાય છે. અહિં જે શબ્દ છે તે પૂર્ણ અર્થવાળો.

નિપાત (અવ્યય) છે. તે આ જૈન ધર્મ ધૈર્ય આપે છે. કહ્યું છે કે જેને ધીરજ તેનેજ તપ થાય. જેને તપ તેને સુગતિ સુલભ. જે અધૈર્યવાળા પુરૂષો છે તેમને તપ પણ દુર્લભ છે અને તેમને સુગતિ પણ દુર્લભ છે એ જાણી લેવું. પણ આ ધીરજ સદાચારમાં રાખવી, ન કે દુરાચારમાં. આટલા માટે તેજ બાબતને બતાવનારૂં ત્રીજું અધ્યયન છે. તેથી કહે છે કે આચાર ગોચર કથા, એટલે આચાર સૂચવનારૂં કથન. આ આચાર કથન દુંકાણુમાં અને વિસ્તારથી, એમ બે ભેદે હોવાથી અહિં દુંકામાં કહે છે. ક્ષુદ્ધિકા એટલે લઘવી. (નાની.) તે આચાર. કથનમાં આત્માના સંયમનો ઉપાય છે. સંયમન એટલે કબજામાં લેવું તે. આત્માને કબજામાં લેવો તે તેનો ઉપાય છે. કહ્યું છે કે તેનો આત્મા સંયમ યુક્ત છે જે નિરંતર સદાચારમાં રકત છે. અને જે ધીરજવાન છે તેનોજ ધર્મ જીનેશ્વરે કહેલો છે.

(આમાં જીનેશ્વરે પોતાનો પક્ષ ન રાખતાં ધર્મનું ખરૂં સ્વરૂપ બતાવી ન્યાય પક્ષ સ્થાપ્યો છે. અર્થાત્ માફ તે સાચું નહિ પણ સાચું તેજ માફ છે) હવે ત્રીજા અધ્યયનમાં કહેલો આચાર ચોથા અધ્યયન સાથે પ્રાયઃ મળતો છે. એટલે ૫૩-છ જીવ નિકાય-જીવનો સમૂહ. ગોચર સંબંધી તે ૫૩ જીવ નિકાય ગોચર પ્રાયઃ ચોથા અધ્યયનમાં છે. એટલા માટે આત્માને સંયમ તે અન્ય જીવનેજ રક્ષણ કરવાની પ્રતિજ્ઞા વડે તત્ત્વથી છે. આથી ખરી રીતે તેના અધિકારવાળું ચોથું અધ્યયન છે. કહે છે કે જીવ સંયમનો પણ ચોથા અધ્યયનમાં અધિકાર છે. તે સાથે (અવિ) શબ્દથી, આત્માનો સંયમ પણ તે બાવને બાવે કહ્યું છે કે છ

જીવનિકાયમાં જે પંડિત સદા જ્યણાથી વર્તો, તેજ ખરો પંડિત, અને પરમાર્થથી તેજ સંયત (સ્વપરનો હિત ચિંતક) છે વિગેરે આ ધર્મ, દેહ નીરોગી હોય તોજ ખરોખર પજે છે. અને આહાર વિના શક્તિ-સમાધિ થતી નથી. પણ આહારના એ ભેદ છે. તેમાંનો દોષિત છોડીને નિર્દોષ લેવો એ વિષયવાળું પાંચમું અધ્યયન છે. કહ્યું છે કે ભિક્ષાની વિશુદ્ધિ એ તપ અને સંયમ બન્નેને ગુણ કરનાર છે. અને તેજ પાંચમા અધ્યયનમાં અધિકાર છે. તેમાં માગીને ખાવું તે ભિક્ષા. તેની વિશુદ્ધિ એટલે દોષિતનો ત્યાગ. અને નિર્દોષનું કથન છે. તપ વડે પ્રધાન એવો સંયમ તે તપ-સંયમ કહેવાય. તેને ગુણ કરનાર નિર્દોષ ગોચરી છે. કહ્યું છે કે તેજ સંયત જાણવો કે જે વિક્ષાન્ નિર્દોષ આહાર લે. તેને ધર્મ કાયામાં રહેલો છે. અને શુભ યોગો સારી રીતે સાધનાર જાણવો વિગેરે. ગોચરી ગયેલ સાધુને આચાર પૂછવામાં આવે અને તે જાણવા છતાં પણ લોકોના સમૂહ આગળ વિસ્તારથી કથન કરવા ઉભા ન રહેવું. પણ પોતાના સ્થાનમાં ગુરૂ કહેશે એમ કહેવું. આ બતાવનારૂં છઠું અધ્યયન છે. કહે છે ને છટ્ટા અધ્યયનમાં શું વિષય છે ! ત્રીજા અધ્યયનમાં આચાર કથા છે તે ત્યાં ટુંકી છે અને આ વિસ્તારથી જાણવી. તે આગળ કહેશે કે ગોચરી ગયેલાએ કોઈ સ્થળે બેસવું નહિ તેમજ બેસીને કોઈ પણ સ્થળે કથા કરવી નહીં વિગેરે, ઉપાશ્રયે ગયેલાએ પણ પોતે એટલે જે ગુરૂ હોય અને બોલવાના ગુણ દોષ જાણતા હોય તેણે નિરવદ્ય વચન વડે આચાર કથા કહેવી. (કથાનો અર્થ અહિં કથન લેવો), એટલા માટે તે અધિકારવાળું સાતમું અધ્યયન છે. કહે છે કે ‘વયણુ

વિભત્તિ' વિગેરે, વિભિન્ન, ખુલાસાથી કહેવું' તે વિભક્તિ. એવું નિર્દોષ (એટલે આ વચનથી નિર્દોષ અને આ વચનથી દોષીત એવો વિવેક જે ખતાવે) વચન બોલે છે. પુનઃ શબ્દ બીજા અધ્યયનના વિષયથી એનો વિષય વિશેષ અર્થવાળો છે. એ પ્રમાણે સાતમા અધ્યયનમાં નિર્દોષ વચનનો અધિકાર છે. કહ્યું છે કે જે સાધુ સાવધ અને નિરવધ વચનો વિશેષ રીતે જાણતો નથી તેને બોલવાનો પણ અધિકાર નથી તો તેને ઉપદેશ આપવાનો અધિકાર ક્યાંથી હોય ?

આ નિરવધ વચન, આચારમાં જે ધ્યાન રાખનારો હોય તેનેજ હોય. તેથી તે બાબતનું આદમું અધ્યયન છે. કહે છે કે લક્ષ રાખવું તે આદમું અધ્યયનમાં અધિકાર પણ કહ્યું છે. 'પ્રણિધાન' એટલે વિશેષ પ્રકારે ચિત્તમાં ધર્મ સ્થાપવો. કહ્યું છે કે પ્રણિધ્યાન રહિત (ઉપયોગ વિનાનું) બોલવું તે નિર્દોષ હોય પણ પાપ તુલ્ય જાણવું. અધ્યાત્મમાં રહેલું અહિં સંવર વાળું છે, એટલે ઉપયોગ પૂર્વક બોલવું. એ પ્રમાણે જાણવું આચારમાં જેનું ધ્યાન છે તેજ યોગ્ય વિનયવાળો થાય છે, એ વિનય બનાવનારજ નવમું અધ્યયન છે. કહે છે કે નવમા અધ્યયનમાં વિનયના વિષયનો અધિકાર છે. કહ્યું છે કે 'આચારમાં જેનું ધ્યાન છે તેજ પાંડિત યોગ્ય વર્તન કરે છે, જ્ઞાનાદિમાં જે વિનયવાળો છે તે મોક્ષની ચિકિત્સા એટલે આકાંક્ષા રાખનાર સમજવો વિગેરે. આ નવ અધ્યયનમાં જે લીન રહે તે ઉત્તમ રીતે ભિક્ષુ છે. આ સંબંધ વડે સભિક્ષુ એટલે તેને ભિક્ષુ કહેવો એ દશમું અધ્યયન જાણવું. કહે છે કે આ દસમા અધ્ય-

યનમાં આ સાધુની ક્રિયાને બતાવનારું દશમું અધ્યયન સમાપ્ત કર્યું. આ ક્રિયા યુક્તજ ભિક્ષુ છે તેથી આ ભિક્ષુ છે એમ ચાર માથાનો અર્થ સમજવો. હવે તે ભિક્ષુઓ તેવા ગુણો એ કરી યુક્ત હોય પણ કદાચ કર્મની પરતંત્રતાથી એટલે આત્માની શક્તિ કરતાં કર્મ બળવાન થાય તો તે મુંઝાય—તેને સ્થિર કરનારું શું કામ છે તે વિષય બતાવનારું બે ચુડાનું જોડણું છે (માથાના ઉપર જેમ ચોટલી હોય તેમ અધ્યયન ઉપરાંત અધિકાર જૂદો બનાવ્યો હોય તે ચુડા કહેવાય) ચુડા એટલે ચોટલી.

દો અજ્ઞયણા ચૂલિય, વિસીયયંતે થિરી કરણમેગં ।

ચિદ્ધિ વિવિત્ત ચરિયા અસિયણગુણાદ્દેગ ફલા ॥૨૪॥

ટીકાનો અર્થ—બે અધ્યયન. તેમાં શું છે ? તેમાં બે ચુડા છે. તેમાં પ્રમાદવશ થઇ કોઈ સાધુ ખેદ પામતો હોય તો તેને સંયમમાં સ્થિર કરવો એમ છે અને તેમાં તેનું સ્થિર કરવાનું ફળ બતાવ્યું છે તેજ પ્રમાણે તેમાં સંસાર તરફ દોડનાર સાધુને બતાવ્યું છે કે ઘેર જઇ દુઃખથી જીવવાનું અને મુઆ પછી નરક વિગેરેનાં દુર્ગતિનાં ફળ ભોગવવાનાં છે એવા દોષ બતાવ્યા છે.

ખીજી ચુડામાં તેજ પ્રમાણે વિવિકત ચર્ચાનું વર્ણન છે. કેવી રીતે ? તે કહે છે, ‘દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાળ બાવવડે વિષયોથી વિમુખ રહેવું તે એકાંત ચર્ચા જાણવી. સાથે એમ પણ જાણવું કે એક ઠેકાણે ન પડી રહેતાં સર્વત્ર વિહાર કરવો તેથી નિર્મળ ચારિત્ર પળે છે અને ચારિત્રમાં ખેદ ન આવે. એ બતાવનાર તે ચુડા છે.

દસકાલિઅસ્સ एसो, पिढत्थो षण्णिओ समासेण ।

एत्तो एक्केक्कं पुण, अज्झयणं कित्तइस्सामि ॥२५॥

ટીકાનો અર્થ—આ દશવિકાલિકનો પૂર્વે ખતાવ્યા પ્રમાણે સામટો અર્થ સામાન્ય રીતે કહ્યો. એ અર્થ સંક્ષેપમાં છે, માટે આગળ આગળ એક એક અધ્યયનને ખુલાસાથી કહીશું. (પુન): શબ્દનો ગૂઢાર્થ રહેલો છે. (તે ગૂઢાર્થથી એમ સૂચવ્યું કે આગળ ખુલાસા વાર કહીશું.)

તેમાં પહેલું અધ્યયન ‘દુમ પુષ્પિકા’ તેના ચાર અનુયોગ દ્વારા થાય છે. તે દ્વારા નીચે પ્રમાણે છે.

ઉપક્રમ, નિક્ષેપ, અનુગમ અને નય એ ચાર અનુયોગના દ્વારાનું અધ્યયનમાં પહેલાં વર્ણન છે. આ પ્રમાણે ક્રમ સ્થાપિત થતાં તેનું પ્રયોજન વિગેરે વિશેષઆવશ્યકથી જાણવું ત્યાં ઘણું ખર્ચ સ્વરૂપ મળતું છે. અહિં ચાલુ અધ્યયનના શાસ્ત્ર સંબંધી ઉપક્રમમાં અનુપૂર્વી વિગેરે એના ભેદમાં પોતાની શુદ્ધિ વડે સંબંધ યોજવા, અને વિષયનો અધિકાર કહેવો એમ નિર્યુક્તિકાર કહે છે.

पढज्झमयणं दुमपुष्पिकयंति चत्तारि तस्स दाराइ ।

वण्णे उवक्कमाई धम्म एसंसाइ अहिगारो ॥२६॥

ટીકાનો અર્થ—પહેલું અધ્યયન દુમ પુષ્પિકા. તેના નામ નિષ્પન્ન નિક્ષેપાનો અવસર છે, તેના શબ્દાર્થને કહીએ છીએ. તેના ચાર અનુયોગ દ્વારા છે. ઉપક્રમાદિ મનન કરીને ધર્મ પ્રશંસા વડે અધિકાર કહેવો. આ ગાથાનો અર્થ છે. નિક્ષેપો

ત્રણ પ્રકારે છે—ઓધ નિષ્પન્ન, નામ નિષ્પન્ન અને સૂત્રાલાપક નિષ્પન્ન. તેમાં ઓધ એટલે સામાન્ય સૂત્રનું નામ નિર્યુક્તિકાર લગવાનું કહે છે.

ઓદો જં સામાન્નં, સુઆભિહાણં ચડચિહં તં ચ ।

અજ્ઞયણં અજ્ઞીણં, આય જ્ઞવણા ય પસૈઅં ॥૨૭॥

ઓધ એટલે સૂત્રનું સામાન્ય નામ. તે ચાર પ્રકારે છે. તે કેવી રીતે? તે કહે છે. અધ્યયન, અક્ષીણુ. આય અને ક્ષપણુ. (આ ચારે એક અર્થવાળાં છે.) આ પ્રત્યેકને જૂદાં જૂદાં કહે છે.

નામાઈ ચડઠ્ઠમેયં ઘળ્ણેડળં સુઆણુસારેણં ।

દુમ પુષ્પિકા આઓજ્જા ચડસુંપિ કમેણ ભાવેસું ॥૨૮॥

ટીકાની વ્યાખ્યા — નામાદિ ચાર નિક્ષેપાના ભેદને વર્ણન કરીને એટલે કે નામ અધ્યયન, સ્થાપના અધ્યયન દ્રવ્ય અધ્યયન, અને ભાવ અધ્યયન, એમ ચાર વિભાગ પાડીને અક્ષીણુ વિગેરેના પણ નિક્ષેપા સ્થાપવા, એમ કહે છે. સૂત્ર અનુસાર એટલે અનુયોગદ્વાર નામના સૂત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે તે ‘દુમ પુષ્પિકા’ અધ્યયનમાં પ્રકૃત અધ્યયન છે. તેજ પ્રમાણે અધ્યયન, અક્ષીણુ, આય અને ક્ષપણુમાં પણ અનુક્રમે ભાવવા. ગાથાનો અર્થ સમાપ્ત.

ભાવ અધ્યયન વિગેરે શબ્દોના વિષયને કહે છે.

અજ્ઞપ્પસ્તાણયણં કમ્માણં અવચઓ ઉવચ્ચિઆણં ।

અણુવચઓ અ નવાણં, તમ્હા અજ્ઞયણ મિચ્છંતિ ॥૨૯॥

અહિગમ્મંતિ વ અત્થા, હમેણ અહિગં ચનયણ મિચ્છંતિ ।

અહિગં ચ સાહુ ગચ્છઈ, તમ્હા અજ્ઞયણ મિચ્છંતિ ॥૩૦॥

જહ દીવા દીવસયં પ દિવ્વઈ સો અ દિવ્વઈ દીવો ।
 દીવસમા આયરિયા, દિવ્વંતિ પરં ચ દીવંતિ ॥૩૧॥
 નાણસ્સ દંસણસ્સડધિ, ચરણસ્સ ય યેણ આગમો દોઢ ।
 સો દોઢ માવઆઓ, આઓ લાહો ત્તિ નિહિટ્ઠો ॥૩૨॥
 અઠ્ઠવિહં કમ્મરયં, પોરાણંજં સ્સવેઈ જોગેહિં ।
 પયં માવજ્ઞયણં, નેઅઠ્ઠવં આણુપુઠ્ઠીપ ॥૩૩॥

ટીકાનો અર્થ—અહિં પ્રાકૃત શૈલિ અને કવિતા હોવાથી અક્ષરોનો ફેરફાર છે. તેથી અનુપસાણનો સંસ્કૃતમાં અધ્યયન શબ્દ અને છે તે લાવાર્થ બતાવે છે. અધિ એટલે આત્મામાં વર્તે છે. તે નિરૂક્ત વડે અધ્યાત્મમ્. તે ચિત્ત તેમાં લાવવું જેના વડે તે અધ્યયન (ખીજી તરફ દોડતા આત્માને તેમાં લાવી રાખવો.) અહિં કર્મબળથી રહિત આત્માજ શબ્દથી ચિત્ત લેવું. (એટલે નિર્મળ આત્મા એવો ચિત્તનો અર્થ જાણવો. જોઈએ તેવું શુદ્ધ ચિત્ત કરવું. તે અભ્યાસથીજ થાય છે. જ્ઞાનાવરણીયાદિ આઠ કર્મોનો અપચય એટલે ઘટાડો કરવો, તે કર્મ મિથ્યાત્વાદિ કર્મ બંધનના કારણ વડે બંધાય છે, એવો ભાવ છે. એ પ્રમાણે નવાં આવતાં કર્મોનો અપચય એટલે ઘટાડો કરવો. આ રીતે પ્રાકૃત શૈલિએ આત્માને શુદ્ધ આત્મા તરીકે દોરવો એમ ‘અધ્યયન’ શબ્દનો અર્થ આચાર્યો ઇચ્છે છે. અથવા જેના વડે વિષયો સમજાય તે અધિગમન પ્રાકૃત શૈલિ વડે ઉપર કહેલા અર્થનું દર્શક હોવાથી એવા વચનને અધ્યયન કહેવાય. અથવા અધિક નયન કહેવાય એમ આચાર્યો ઇચ્છે છે. તેનો પણ ઉપર કહેલોજ અર્થ છે.

તેજ વચનનો આ અર્થ છે. અય્ વય ઇસાદિ દંડક ધાતુ પાઠથી દોરે તે નયન. લાવમાં 'લુટ્' પ્રત્યય છે તેનો સામટો અર્થ પરિચ્છેદ છે. 'અધિક નયનમ્' એટલે અધિક જ્ઞાનમાં ઉતારે તે અર્થથી અધ્યયન ઇચ્છે છે. 'ચ' શબ્દોનો ગૂઢાર્થ છે. અધિક તે સાધુ પામે છે, એથી એમ સમજવું કે આ કારણભૂત અધ્યયન વડે સાધુ મુનિરાજ બોધ સંયમ અને મોક્ષ તરફ તે અધિક અધિક સમીપ જાય છે. તેથી અધ્યયન શબ્દને આચાર્યો ઇચ્છે છે, અહિં સર્વત્ર અધિક અયન તે અધ્યયન એવી યોજના કરવી આ ગાથાનો અર્થ છે.

અક્ષીણુ શબ્દનું વર્ણન

નામ સ્થાપના દ્રવ્ય છોડીને લાવ અક્ષીણુ આ જ છે. શિષ્યને આપવાથી તે અક્ષય પણાને પામે છે. જેમ દીવા વડે સેંકડો દીવા સળગાવાય છે અને તેથી મૂળ દીવો પણ દીપે છે અને બીજા દીવા પણ દીપે છે તેજ પ્રમાણે દીપ સમાન આચાર્ય પોતાની નિર્મલ બુદ્ધિ વિગેરેના ઉપયોગ સહિત હોવાથી (કર્મની નિર્જરા અને જ્ઞાનનો પ્રકાશ થવા વડે) પ્રકાશે છે અને પોતાની નિર્મળ બુદ્ધિ વડે શિષ્યને નિર્મળ બુદ્ધિવાળા બનાવે છે. આ ગાથાનો પરમાર્થ છે.

આય શબ્દનું વર્ણન

લાવ આય તે જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર. અને જ્ઞાનમાં મતિ-જ્ઞાન વિગેરે છે. દર્શનમાં ઉપશમ વિગેરે છે. ચારિત્રમાં સામાયિક વિગેરેનો લાભ છે. એ લાભ જે વડે થાય તે. લાવ આય,

આય્ એટલે લાભ જાણવો. અધ્યયનના હેતુ વડે જ્ઞાન વિગેરેનું આગમન થાય છે.

ક્ષપણા

તે ક્ષપણા ભાવથી આ પ્રમાણેજ છે. આઠ પ્રકારના કર્મની રજ તેમાં જીવ રગદોળવામાં પરવશ પણે હોવાથી રજ તે કર્મ રજ. પુરાણું તે પહેલાનું. યોગ એટલે અંતઃકરણ વિગેરેથી એટલે અંતર ભાવથી (મોઢેથી બોલતો, શરીરને ઉપ-યોગમાં લેતો અને અધ્યયન ભણતો) કર્મ ખપાવે. આટલા માટે અધ્યયન તે કારણ છે અને કાર્ય તે ક્ષપણા છે. તેથી કારણમાં કાર્યનો ઉપચાર કરીને અધ્યયનનેજ ક્ષપણા કહ્યું (લોકમાં સારો વરસાદ વરસે અને અનાજ પાકે તો સારો વરસાદ કારણ છતાં અનાજ કાર્યમાં લઈ અનાજ વરસે છે એમ લોકો પણ કહે છે). તે પ્રમાણે આ ભાવ અધ્યયનની યોજના કરવી. શામાં ? તો કે અધ્યયન, અક્ષીણ, આય અને ક્ષપણામાં. તે ગાથાનો અર્થ છે, આ ઓધ નિષ્પન્ન નિક્ષેપો બતાવ્યો. હવે નામ નિષ્પન્ન બતાવે છે. ઓધ નિષ્પન્નમાં જે અધ્યયન બતાવ્યું તેને બદલે નામ નિષ્પન્નમાં દ્રુમપુષ્પિકા કહેવું, (અર્થાત્ મોઢમ હતું તે ખુલ્લું નામ કહ્યું). ઓધ એટલે મોઢમ. હવે દ્રુમ શબ્દનો શું શબ્દાર્થ છે તે કહે છે કે ‘દ્રુ’ અને ‘દ્રુ’ એ ગતિ અર્થના ધાતુઓ છે. એ પ્રમાણે ‘દ્રુ’ જે દેશમાં વિઘ્નમાન છે તે એતું છે અથવા એમાં છે. તે પા. ૫-૨-૬૪ સૂત્ર પ્રમાણે ‘મતુ’ પ્રત્યય લાગીને પાણીનીના ૫-૨-૧૦૮ પ્રમાણે ‘દ્રુમ’ શબ્દ બને છે. હવે ‘દ્રુમ પુષ્પ’ એ બન્નેના નિક્ષેપાની પ્રરૂપણા કરે છે.

નામકુમ્ભો ઠવણકુમ્ભો દઢવકુમ્ભો ચેવ હોઈ ભાવ કુમ્ભો ।
 યમેષ ચ પુષ્કસ્ત ત્રિ ચ ઉત્તિવ્વહો હોઈ નિક્કલ્લેવો ॥૩૪॥

ટીકાનો અર્થ—નામ કુમ્ભ તે જેનું ઝાડ હોય તે અથવા જેનું નામ કુમ્ભ હોય. સ્થાપના કુમ્ભ તે ઝાડનું ચિત્ર વગેરે છે દ્રવ્ય કુમ્ભ તેજ ભાવ કુમ્ભ થાય છે. તે દ્રવ્ય કુમ્ભ આગમથી અને નોઆગમથી બે પ્રકારે છે. આગમથી ‘કુમ્ભ’ શબ્દનો જાણનારને પણ ઉપયોગ ન હોય અને નોઆગમથી જ શરીર, ભવ્ય શરીર અને બન્નેથી જૂદો એમ ત્રણ ભેદ જાણવો. બન્નેથી જૂદું એના એક ભવિક, બદ્ધ આયુષ્ય અને અભિમુખ નામ ગોત્ર એમ ત્રણ ભેદ છે. કોઈ પણ ગતિવાળો જીવ જેણે બીજા ભવમાં કુમ્ભ થવાને આયુષ્ય બાંધેલું એટલે બીજા ભવમાં મરીને તેણે નામ ગોત્ર ઉત્પન્ન કરેલ હોવાથી તે કુમ્ભ થશે તે એક ભવિક જાણવો. જેના વડે કુમ્ભ નામ ગોત્ર બંધ બાંધેલ છે. તે બદ્ધ આયુષ્ય છે. સન્મુખ નામ ગોત્ર—જવાની તૈયારીવાળો જે વડે તે બન્ને કર્મ ઉદીરણાદિ આવલિકામાં નાંખે તે જાણવું. આ ત્રણ પ્રકારે ભાવિ એટલે ભવિષ્યમાં ભાવ કુમ્ભના કારણ હોવાથી દ્રવ્ય જાણવા.

હવે ભાવ કુમ્ભ તે બે પ્રકારે છે. આગમથી અને નો આગમથી. આગમથી જાણનારો અને ઉપયોગ રાખનારો અને નોઆગમથી કુમ્ભજ પોતે કુમ્ભ નામ ગોત્રના કર્મને વેદતો હોય તે જેવી રીતે આ કુમ્ભના નિક્ષેપા કલ્યા તે પ્રમાણે પુષ્પના પણ નિક્ષેપા સ્થાપના વિગેરે કરી લેવા. હવે જૂદા જૂદા દેશમાં જન્મેલા શિષ્ય સમુદાયના સંમોહને દૂર કરવા માટે સિદ્ધાંતમાં ‘કુમ્ભ’ સ-

જ્ઞના એક અર્થવાળા પર્યાય શબ્દોને બતાવે છે.

कुमा य पायवा रुक्खा, अगमा विडिमा तरू ।

કુદા મહીરુદા વરુદા, રોવગા રંજગાથિ અ ॥૩૫॥

દ્રુમ, પાદપ, વૃક્ષ, અગમ, વિટપીન, તરવ, કુદા, મહિરુદા, વરુદા, રંજકા રંજક વિગેરે.

તેમાં દ્રુમની અર્થ:સંજ્ઞા પૂર્વે કહી ગયા. પગવડે જે પીએ તે પાદપ એ પ્રમાણે બીજાની પણ યથાયોગ્ય સંભાવનાવડે અર્થ સંજ્ઞા કહેવી. (કારણ કે માગધી ભાષા લોક ભાષા હોવાથી જૂદા જૂદા દેશના વપરાતા શબ્દો તેમાં વપરાતા હોવાથી સંસ્કૃત પ્રમાણે તેમાં અર્થ થઇ શકે નહિ), હવે પુષ્પના એક અર્થવાળા શબ્દો કહે છે.

पुष्काणि अ कुंसुमाणि अफुल्लानि तदेव हेति पसवाणि ।

સુમણાણિ અસુહુમાણિ અપુષ્કાણં હેંતિ ષગંઢા । ૩૬॥

પુષ્પ, કુસુમ, ફુલ, પ્રસવ, સુમન સૂક્ષ્મ વિગેરે.

હવે દ્રુમ અને પુષ્પિકા એક વાક્યમાં એક અંયયનનું નામ હોવાથી તેનો શબ્દાર્થ કહે છે. દ્રુમનું પુષ્પ તે દ્રુમ પુષ્પ. આ અવયવ લક્ષણવાળો પાડી તત્પુરુષ સમાસ છે. અને તે દ્રુમ પુષ્પ શબ્દને પા. ૫-૩-૭ સૂત્ર પ્રમાણે 'ફ' પ્રત્યય લાગતાં દ્રુમ પુષ્પક બન્યું. અહિં સ્ત્રીપણાની વિવિક્ષા હોવાથી ૪-૧-૪ સૂત્ર પ્રમાણે 'આ' પ્રત્યય લાગી ૭-૩-૪૪ સૂત્ર પ્રમાણે દીર્ઘ થઇ પા. ૬-૧-૧૦૧ સૂત્ર પ્રમાણે 'દ્રુમ પુષ્પિકા' શબ્દ બન્યો. દ્રુમ પુષ્પના ઉદાહરણથી યુક્ત તે દ્રુમ પુષ્પિકા. તે દ્રુમ પુષ્પિકા

ધ્યયન તે સમાનાધિકરણ તત્પુરૂષ સમાસ છે. એના એક અર્થ-
વાળા શબ્દો બતાવે છે.

દુમ પુષ્પિકા ચ આહાર વસના નોમરે તયા ડંછો ।
મેસ જલૂગા સપ્તે વણડ઼્ઁસુગોલ પુત્તુવપ ॥૩૮॥

દુમ પુષ્પના ઉદાહરણ યુક્ત તે દુમ પુષ્પિકા છે. અને
કહે છે કે ‘જહા દુમસ્સ પુપ્ફેસુ’ ‘જેમ ઝાડના ફૂલોમાં
વિગેરે.’ તથા આહારની એવણા તે આહારેવણા. એવણા
શબ્દ લેવાથી ગવેવણા વિગેરે પણ જાણવું. તે અર્થને સૂચ-
વવાથી આહારેવણા તથા ગોચર એટલે ગાયત્રી માફક વર્તવું
તે ગોચર. તે સામયિક જાણવું બીજી રીતે ગોચરને બદલે ગો-
ચાર રૂપ થાય. તે ગોચર અર્થનું સૂચન કરવાળું હોવાથી આ
અધ્યયનને ગોચર કહ્યું. એ પ્રમાણે બધી જગ્યાએ લાવવું. એનો
લાવાર્થ એ છે કે જેમ ગાય એક સરખી ચરે છે તેમ સાધુએ
પણ ફરવું, નહિ કે પૈસાને આશ્રયી ઉત્તમ, અધમ મધ્યમ કુળમાં
જવું (એટલે પૈસાદારને ત્યાં જવું અને ગરીબને ત્યાં નહિ એમ
નહિ.) અથવા વણિક વત્સના દ્રષ્ટાંત પ્રમાણે વર્તવું. તે દષ્ટાંત
આ રીતે જાણવો. (પોતાના બાળકને ખવડાવતી મા દાગીનાથી
સુશોભિત હોય પણ બાળક તેના રૂપ અને અલંકારને ન જોતાં
પોતે પોતાના આહારને જુએ છે અને ખાય છે. તે પ્રમાણે મહ-
સ્થના ઘરમાં મહસ્થની સ્ત્રી સુંદર હોય પણ પોતાની શુદ્ધ ગોચરી
તરફ લક્ષ રાખવું) તથા મૂળ ગાથામાં ‘ત્વક્’ શબ્દ છે તે
આ પ્રમાણે છે ત્વગ્ એટલે અસાર લેવું. તે અર્થ સૂચવનાર
હોવાથી આ અધ્યયનનું ‘ત્વક્’ નામ ઠીક છે. (ત્વક્ એટલે અ-

સાર ખાવું પણ તે ગૃહસ્થને વધેલું તે એટલે તેને બોજો ન વધે અને તે લિખ માગતો ન થાય. અને સાધુઓ ઉપરથી તેની શ્રદ્ધા પણ ઉડી ન જાય.) આ ચાર ભેદનાં ફળ. જે ત્વક્ ખાય, તે સાધુને સાર ખાવાના સમાન તપ થાય છે (અર્થાત્ મહાન પુણ્ય બંધાઇ દેવલોકાદિ સુખનો ભાગી થાય.) એ પ્રમાણે બધા ભાંગાનું સમજવું. એટલે ત્વક્ભોક્તૃ (ખાનાર)ને વજ્રસાર જેવો તપ થાય છે. મૂળ ગાથામાં (ઉંછ) શબ્દ છે તે આગ્રાત પિંડ ને 'ઉંછ' સૂચક છે. અર્થાત્ સાધુ જાણીતા ધરમાં સ્વાદિષ્ટ આહારની ઇચ્છાથી ન જાય પણ નિર્દોષ ગોચરી લેવા ઓચિંતો અણુજાણે ઘેર જાય. મેષનો દ્રષ્ટાંત જેમ મેષ થોડા પાણીમાં પણ પાણીને ડોળ્યા વિના પોતે પાણી પીએ છે તેમ સાધુએ પણ લિક્ષા લેવાને પેસતાં થકાં ગૃહસ્થના ધરમાં બીજ વિગેરે પડ્યાં હોય તો તે આકુળ વ્યાકુળ થઈ દાખવાં નહિ પણ સ્થિરતાથી ધ્યાન રાખી લિક્ષા લેવી. આ અર્થ સૂચવનાર આ અધ્યયન છે. તેથી તેનું મેષ નામ જાણવું. જલોકા (જળો) તે અનેપણુ પ્રવૃત્તિમાં દેનાર હોય તેના ભોળા ભાવના નિવારણ માટે આ સૂચના છે. (કોઇ ભોળો માણસ સાધુને ન ખપતી અથવા દોષિત ગોચરી આપે તો સાધુએ ના પાડવી). સર્પ એટલે સાપ પોતે એક સરખી નજરે ચાલે છે તેમ સાધુએ ગોચરી જતાં સંયમ તરફ ધ્યાન રાખી જવું. આ અર્થ સૂચવનાર છે. અથવા જરા પણ સ્પર્શ કર્યા વિના જેમ સાપ દરમાં ઉતરે છે તેમ સાધુએ ગોચરી કરતાં સ્વાદ કર્યા વિના ખાવું. તથા વ્રણ એટલે રાગ દ્વેષ કર્યા વિના સાધુએ ભોજન કરવું.

ગુમડા ઉપર લેપ કરે તેમાં કોઈ ખુશ થતા નથી. તેને તો એમજ મનમાં આવે છે કે ક્યારે રોગ મટે? તેમજ સાધુ પણ (અનાહારી થવાની અને મોક્ષ પદની વાંચ્છા કરે છે) અક્ષ ઉપાંગ દાન માફક (એટલે ગાડાંની અંદર ધરી હોય અને તેમાં તેલ નાંખાય છે) સાધુ પણ કાયાનો ધસારો અટકાવવા માટેજ આહાર લે છે. કહ્યું છે કે વર્ણલેપ-ધરીના ઉપાંગ માફક સાધુ ગોચરી) જતાં બીજી જગ્યાએ ધ્યાન રાખે તો સ્વપરને પીડાકારી થઈ પડે.

શરીર નિભાવવા માત્ર આહાર લે. સાપની માફક એટલે સાપ સીધો દરમાં ઉતરે તેમ સાધુ આહાર કરતાં કોળીઓ ગળામાં ગુપ્ત્યુપ ઉતારે તથા પુત્રના માંસ માફક (આ છેલ્લું દષ્ટાંત એટલા માટે આપ્યું છે કે સાધુ જ કાયાનો રક્ષક છે એટલે એકેન્દ્રિય જીવ પણ તેને પુત્ર સમાન છે તેને પોતા માટે રંધાવી બક્ષણ કરવું તે માટે પાપ છે) વિગેરે.

ધૃષ્ટ-શર-બાણ છે. તે મૂચવે છે. રથિક માણસ પ્રમાણે યુક્ત થઈ તીર વડે લક્ષ્ય સાધે તો તે બાણ વડે વીંધી શકતો નથી તેવીજ રીતે સાધુ ગોચરી જતાં બીજી જગ્યાએ ધ્યાન રાખે તો સ્વપરને પીડાકારી થઈ પડે.

ગોલનું વર્ણન—જેમ લાખનો ગોળો અગ્નિથી ઘણો દૂર અને ઘણો પાસે ન હોય તો લાખનો ઉપયોગ થઈ શકે તેમ સાધુ ગ્રહસ્થની ઘણો નજદીકમાં અને ઘણો દુર ન રહે તો ચારિત્ર પાળી શકે. જે ગોચરીમાં ઘણો દુર રહે તો અશુદ્ધ ગોચરી વેરાવે અને ઘણો નજદીક ધુસી જાય તો ચોરની

શંકા અનુભવ્યાને આવે. એથી ગોચરી ગયેલા સાધુએ વિવેકથી ઉભા રહેવું. પુત્રના માંસમાં જ્ઞાતા સૂત્રમાં કથા સુસમાના દર્શા- તથી જાણવી. એટલે પુત્રિ ઉદકની ઉપમાથી નિશ્ચયે કરીને સાધુએ અન્નપાન વાપરવું. દર્શાંત આ છે. જેમ એક વાણી- આએ દારિદ્રથી દુઃખમાં પીડાઈ રત્નદ્વીપમાં જઈ ત્રણ લોકમાં રમણીય એવાં રત્નો પ્રાપ્ત કર્યાં. તે ચોરોથી આકુળ અને દીર્ઘકાળ સુધી ભયને લઈને તે રત્નો ઓળંગીને આવવા શક્તિ- માન ન હતો. આથી તેણે બુદ્ધિ કૌશલ્યથી તે રત્નો એક સ્થળે સ્થાપીને જૂના પથ્થરના ટુકડા લઈ ઘેલાનો વેશ લઈ ત્યાંથી નીકળ્યો અને બોલવા લાગ્યો ‘રત્નવાળો વાણીઓ જાય છે.’ એમ ત્રણવાર બોલવા છતાં તેના ગાંડા વેશથી કોઈ પકડવા ન ઉઠ્યું. ત્યારે ચોરો વખત ખરાં રત્ન લઈ નીકળી ગયો. હવે જંગલમાં ઘણી તૃષા લાગવાથી સાઈ પાણી ન મળતાં ગલીચ પાણીનું છાછડું ખાઓચીઠું જોયું. તેમાં મરેલાં હરણુ વિગેરે હતાં. તેથી બધું પાણી ચરખીવાળું થયું હતું. તે વાણીએ અણુછૂટકે સ્નાન કર્યા વિના જીવ બચાવવા તે પાણી પીધું અને રત્નો ઘેર લાવ્યો. આમાં સાધુને અંગે રત્નો સમાન જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર જાણવું. ચોર સમાન પાંચ ઇન્દ્રિયના વિષયો અને ગલીચ પાણી સમાન પ્રાસુક અંતઃપ્રાંત આહાર વિગેરે જાણવા. તે ખાતાં દ્વેષ અને સાઈ ખાતાં રાગ ન કરવો. જેમ વાણીઓ રત્ન લાવી સુખી થયો તેમ સાધુ પણ ત્રણ રત્ન આરાધી સુખી થાય. અટવી સમાન સંસારનો નિસ્તાર (છૂટકારો) જાણવો. આ બધા એક અર્થવાળા છે. તે પ્રમાણે અપેક્ષાથી આ અધ્યયનના અનેક

અર્થ છે. ગાથાનો અર્થ.

નામ નિષ્પન્ન કહ્યું. હવે સૂત્રાભાષક નિષ્પન્નના નિક્ષેપાનો અવસર છે. અહિં તે પ્રાપ્ત લક્ષણવાળો છે, છતાં કહેવામાં આવતો નથી કારણ કે અહિં ત્રીજો અનુયોગ દ્વારા અનુગમ નામનો છે. ત્યાં નિક્ષેપો કરતાં ઠીક છે એટલે અહિં અથવા ત્યાં બન્ને બરાબર છે તેથી સૂત્રની લાઘવતાને માટે ત્યાં કરીશું. અહિં શંકા થાય સમાધાન તેનું વિશેષાવશ્યક સૂત્રથી જાણી લેવું. હવે અનુગમ કહીએ છીએ. તે બે પ્રકારે છે. સૂત્રનો અનુગમ અને નિર્ચુકિતનો અનુગમ. તેમાં નિર્ચુકિત અનુગમ ત્રણ પ્રકારનો છે. તે આ પ્રકારે છે. નિક્ષેપ નિર્ચુકિત અનુગમ, ઉપોદ્ધાત નિર્ચુકિત અનુગમ અને સૂત્ર સ્પર્શિત નિર્ચુકિત અનુગમ. તેમાં નિક્ષેપ-નિર્ચુકિતનો અનુગમ પૂર્વે કહ્યો. જે આ અધ્યયન વિગેરેનો નિક્ષેપો કર્યો તે જાણવો. ઉપોદ્ધાત નિર્ચુકિતનો અનુગમ આ બે દ્વારની ગાથા વડે જાણવો. તે આ છે. ઉદ્દેશો, નિર્દેશ, નિર્મમ, ક્ષેત્ર, કાળ, પુરુષ, કારણ, પ્રત્યય, લક્ષણ, નય, સમવતારણ, અનુમત, શું, કંઈ જાતનું, કેનો ક્યાં, શેમાં, કેવીરીતે, કેટલી વાર છે, કેટલા આંતરાવાળું અને અવિરહિત ભવ આકર્ષા, સ્પર્શના અને નિરૂક્તિ.

આ બે દ્વારની ગાથાનો સમુદાય અર્થ અને અવમવનો અર્થ વિશેષાવશ્યકથી જાણવો. પણ ચાલુ યોજનામાં આ પ્રમાણે છે. તીર્થંકર પ્રભુએ ઉપોદ્ધાત કરીને આર્ચસુધર્મા સ્વામિને તથા તેમનું પ્રવચન પછી જંજી સ્વામિને, પછી પ્રભુ સ્વામિને ત્યાર પછી આર્ય સંબંધવ સ્વામિને અનુક્રમે કહેવાયું. અને તેમણે આનો ઉદ્ધાર કર્યો. તે પ્રમાણે કથનથી કહ્યું. જેને

આશ્રી આ રચુ'. તે પૂર્વે કહ્યું. તે અહિંજ અનુક્રમે અવસર આવ્યે કહેવું જોઈએ. ત્યાં કહ્યું એ ઠીક નહિ એવી વાદીને શંકા થાય તેનો અ.ચાર્ય ખુલાસો કરે છે કે શંકા ન કરવી. વચમાં પણ ઉપોદ્ધાત ત્યાં સ્વીકાર્યો હતો નથી ત્યાં કહેલું પણ ઉપયોગીજ છે. વાદી-એમ હોય તો પણ મોટા સંબંધ પૂર્વક હોવાથી વચગાળાનો ઉપોદ્ધાત તે અહિંજ કહ્યો હોત તો ઠીક. આચાર્ય કહે છે. 'એમ નહિ. વર્તમાન શાસ્ત્રમાં અંતરંગ હોવાથી ત્યાં પણ ઉપયોગી છે એટલુંજ બસ છે. અક્ષર ગમનિકા માત્ર પ્રયાસતુંજ ફળ છે. ઉપોદ્ધાત નિર્ચુકિત અનુગમ સમાપ્ત.

હવે સૂત્ર સ્પર્શિત નિર્ચુકિતનો અનુગમ કરે છે. અનુગમ (વિષય) તે સૂત્ર સાથેજ થાય. વાદીની શંકા- 'જો એમ હોય તો ઉપન્યાસ કરવો એ નકામો છે' આચાર્ય 'એમ નહિ. નિર્ચુકિત પણ સમાન પણે છે. અને સૂત્ર તે સૂત્રના અનુગમમાંજ કહેવાય. તે અવસર પ્રાપ્ત થયે કહેવાય છેજ. અહિં અસ્ખલિતાદિ પ્રકારે સૂત્રને શુદ્ધ ઉચ્ચારવું. તે આ પ્રમાણે. અસ્ખલિત, અભિલિત, અવ્યત્ય, અમેદિત વિગેરે અર્થાત્ અનુયોગદ્વારમાં કહ્યું છે તેમ દોષ ટાળી બોલવું એમ શુદ્ધ બોલતાં કેટલાક સાધુ ભગવંતોને કેટલાક અર્થના અધિકાર સમજાઈ જાય છે કેટલાક નથી સમજતા. તે ન સમજાયલા સમજાવવાને મંદ શુદ્ધિ વાળા શિષ્યોની જાણ માટે દરેક પદે કહેવું, વ્યાખ્યાનું લક્ષણ આ છે. સંહિતા, પદ, પદાર્થ, પદ વિગ્રહ, ચાલના અને પ્રત્યવસ્થાન આ છ પ્રકાર છે, ચાલુ વાત કહીએ છીએ ચાલુ તે આ સૂત્ર

અનુગમમાં સૂત્ર ઉચ્ચારવું.

સૂત્રની ૧ લી ગાથા.

ધમ્મો મંગલ મુક્કિટ્ઠં, અહિંસા સંજમો તવો ।

દેવાવિ તં નમસંતિ, જસ્સ ધમ્મે સયા મણે ॥ ૧ ॥

અરખલિત પદ ઉચ્ચારવું તે સંહિતા. તે આ પાઠથીજ સિદ્ધજ છે. હવે પદો કહે છે. ધર્મ, મંગળ, ઉત્કૃષ્ટ, અહિંસા, સંયમ, તપ, દેવ, પણ નમે છે, જેનું ધર્મમાં નિરંતર મન છે. તેમાં 'ધૃ' ધાતુ ધારણાના અર્થમાં છે. તેને 'મૃ' પ્રત્યય લાગવાથી ધર્મરૂપ થાય છે. મંગળનું રૂપ પૂર્વે કહ્યું છે. કૃત' ધાતુનો અર્થ વિશેષન છે તેને ઉત્ ઉપસર્ગ અને નિષ્ઠાન્ત પ્રત્યય લાગવાથી ઉત્કૃષ્ટ એવું રૂપ સિદ્ધ થયું. તથા તદિ, હિંસી અને હિંસાના અર્થમાં ધાતુ છે. તેમાં પા. ૭-૧-૫૮ સૂત્ર પ્રમાણે વચમાં 'ન' લાગીને સ્ત્રીરૂપમાં આ પ્રત્યય લાગી હિંસા શબ્દ થાય છે. તે નિષેધ વાચક પૂર્વે 'અ' લગાડી અહિંસારૂપ થયું. તથા યમ્ ધાતુ ઉપરમના અર્થમાં છે. તેના પૂર્વે સમ્ ઉપસર્ગ લાગી સંયમ રૂપ થયું. તથા તપ્ સંતાપના અર્થમાં છે. તેને અસ્ પ્રત્યય લાગી તપ રૂપ થયું તથા દિવ્ ધાતુ ક્રીડા, વિજીગ્ધિષા વ્યવહાર, છુતિ, સ્તુતિ, સ્વપ્ન, કાન્તિ, ગતિ શબ્દોના અર્થમાં વપરાય છે. તેથી આ ધાતુને અચ પ્રત્યય લાગી પ્રથમના બહુવચનમાં 'દેવા' એમ થાય છે. 'અપિ' શબ્દ અવ્યય છે. 'તદ્' એ સર્વનામ છે તેનું બીજી એકવચનનું રૂપ તમ્ થાય છે. તે પ્રમાણે નમ્ ધાતુને પા. ૩-૧-૨૯ સૂત્ર પ્રમાણે 'કચ ચ્' લાગતાં

‘નમસ્ત્યન્તિ’ એમ થાય છે તથા ચત્ શબ્દનું છઠ્ઠીનું એકવચન ચસ્ય થાય છે. ગુજરાતીમાં ‘જેનું’ રૂપ છે. ધર્મ એ પૂર્વે સિદ્ધ કરી ગયાં છીએ. સદા એટલે બધા કાળમાં પા. ૫ ૩-૧૫ સૂત્ર પ્રમાણે ‘દા’ પ્રત્યય લાગ્યો તે પા. ૫-૩-૧૬ સૂત્ર પ્રમાણે સદા રૂપ થયું. તથા ‘મન’ ધાતુ જ્ઞાનના અર્થમાં છે. એ ધાતુને ‘અસ’ પ્રત્યય લાગી મનઃ રૂપ થયું. હવે પદોના અર્થ કહે છે.

દુર્ગતિમાં પડનારા જીવને ધારી રાખે તે ધર્મ. તેજ કહ્યું છે કે દુર્ગતિમાં પડતા જીવોને જે ધારે છે તથા શુભસ્થાનમાં સ્થાપે છે તેથી ધર્મ કહ્યો. જેના વડે હિત મંગાય તે મંગળ, તે પૂર્વની પેઠે બાણુવું. ઉત્કૃષ્ટ એટલે પ્રધાન, ન હિંસા તે અહિંસા અર્થાત્ જીવના ધાતથી પાછા ફરવું. સંયમ એટલે આશ્રવદ્વારને અટકાવવો જે અનેક ભવોમાં એકઠાં કરેલાં આઠ પ્રકારનાં કર્મોને તમાવે તે સ્વપ અનશન વિગેરે છે. ક્રીડાઓ કરે તે દેવો. અપિ એટલે સંભાવના થાય છે કે દેવો પણ જેને નમસ્કાર કરે તો મનુષ્ય કરે તેમાં શું નવાઈ? ‘તમ્’ એટલે એ ધર્મ કરનાર જીવને નમે છે એ પ્રકટ અર્થ છે. જે જીવનું પૂર્વે કહેલા ધર્મ સ્વરૂપમાં સદા મન એટલે અંતઃકરણ છે. આ પદોના અર્થ થયા. હવે પદોનો વિગ્રહ કહે છે, પદોનો વિગ્રહ પરસ્પર અપેક્ષાવાળા સમાસને બજે છે. પણ અહિં તેવો કોઈ સમાસ ન હોવાથી નથી બતાવ્યો. ચાલના એટલે શંકા અને પ્રતિ અવસ્થાન એટલે સમાધાન. તે ન્યારે પ્રમાણની ચિંતા કરીશું ત્યારે આગળ કહીશું, પણ તેમની પ્રવૃત્તિ આ ઉપાયવડે છે તે બતાવવા માટે કહે છે.

કતથા પુચ્છા સીસો, કાર્હિય ડ પુઠા કહંતિ આચરિયા ।
સીસાણ તુ હિયઠા વિપુલતરાગં તુ પુચ્છાપ ॥ ૩૮ ॥

ટીકાનો અર્થ—કોઇ વખત કંઈ ન સમજીને શિષ્ય પૂછે કે આ કેવી રીતે ? આજ ચાલના, અને ગુરુ કહે તે પ્રત્યવસ્થા. આ બન્નેની પ્રવૃત્તિ છે. તે પ્રમાણે કોઇ વખત ન પૂછે તો પણ પૂર્વ પક્ષની આશંકા કરીને આચાર્યો કરે છે તે સમાધાન છે. શા માટે કહે છે ? ઉ- શિષ્યોના હિતને માટે.

‘તુ’ શબ્દનો અર્થ જ જાણવો. વિપુલતર તે પ્રભુતતર કહે છે. (શિષ્યનો પ્રશ્ન હોય ત્યારે). આ શિષ્ય તીક્ષ્ણ બુદ્ધિવાળો છે એ જાણીને ગુરુ વધારે સમજાવે. ગાથાનો અર્થ.

એ પ્રમાણે ટુંકાણમાં વ્યાખ્યા લક્ષણની યોજના છે તે આ પ્રસ્તુત સૂત્રમાં કહી. એ પ્રમાણે બીજામાં પણ કરવી. અંથ વિસ્તારના દોષથી અમે નહિ કહીએ. પણ ઉપયોગી તો દરેક સૂત્રમાં કહીશું. જે સૂત્રની સાથે સ્પર્શિત છે તે અનુગમ નિર્યુક્તિના વિભાગ વિશેષથી વિશેષાવસ્યકમાં કહેલો છે ત્યાંથી જાણવો. વળી કહ્યું છે કે પદ્મછેદવાળું સૂત્ર કહી સૂત્રનો અનુગમ સફળ અર્થવાળો થાય છે. સૂત્રના આલાવાનું સ્થાપન નામાદિ ન્યાસને વિનિયોગ કરવાવાળું છે. સૂત્ર સ્પર્શિક નિર્યુક્તિનું કથન પદાર્થ વિગેરે પ્રાયઃ નૈગમ ન્યાદિ મતમાં ગ્રામ્યર થ.ય છે. આ પ્રમાણે સૂત્રનો અનુક્રમે સૂત્રાલાપકનો નિક્ષેપો કર્યો. અને સૂત્ર સ્પર્શિક નિર્યુક્તિ તથા નયો સાથેજ ચાલે છે. આટલું સમજવા માટે કહ્યું. ત્યાં ધર્મ પદ અંગીકાર કરી સૂત્ર-સ્પર્શિત-નિર્યુક્તિ માટે કહે છે.

જામં ઠવળાં ધમ્મો, દઠ્ઠ ધમ્મો અ માવધમ્મો અ ।
પપ્પલિ નાજતં, વુચ્છામિ અદ્ધાણુપુલ્લીપ ॥ ૩૯ ॥

ટીકાનો અર્થ—નામ સ્થાપના ધર્મ—તે ધર્મ શબ્દ પ્ર-
ત્યેકમાં બોડવો એટલે નામ ધર્મ, સ્થાપના ધર્મ, દ્રવ્ય ધર્મ,
ભાવ ધર્મ એના જૂદા જૂદા ભેદને અનુક્રમે કહીશું. હવે નામ
સ્થાપના સુગમ હોવાથી દ્રવ્ય ધર્મના અધિકારમાં આગમથી અને
નોઆગમથી નિક્ષેપાર્થ થાય. તેમાં જ્ઞાતા પણુ અન્ ઉપયોગ,
અને નોઆગમથી રૂશરીર, ભવ્ય શરીર બન્નેથી જૂદા દ્રવ્ય
ધર્માદિક કહેવાય છે.

દઠ્ઠં ચ અત્થિ કાય વ્યચાર, ધમ્મો અ માવ ધમ્મો અ ।
દઠ્ઠસ્સ પજ્જવા જે તે ધમ્મા તસ્સ દઠ્ઠસ્સ ॥ ૪૦ ॥

ટીકાનો અર્થ—અહિં ધર્મ ત્રણ પ્રકારે છે તે આ છે
૧ દ્રવ્યધર્મ ૨ અસ્તિકાયધર્મ ૩ પ્રચારધર્મ તેમાં દ્રવ્ય
એના વડે ધર્મ ધર્મમાં કંઈક અંશે અભેદ હોવાથી દ્રવ્યધર્મ
કહેવાય છે. તથા અસ્તિકાય એના વડે સૂચન કરવાથી સૂત્ર છે,
એમ માની ઉપલક્ષણપણાથી અવયવનોજ સમુદાય શબ્દનો ઉપ-
ચાર હોવાથી અસ્તિકાય ધર્મ કહેવાય (અસ્તિકાય એટલે જૈન
શાસ્ત્રમાં સમૂહ) છે, પ્રચારધર્મ એના વડે આ ગ્રંથથી દ્રવ્ય
ધર્મનો દેશ કહે છે. ભાવ ધર્મ એ વડે ભાવ ધર્મ સ્વરૂપ કહે
છે. હવે પૂર્વે કહેલા ત્રણ ધર્મોના સ્વરૂપને કહે છે દ્રવ્યના પર્યાય
જે ઉત્પાદ; વિગમ વિગેરે છે તે ધર્મ તે દ્રવ્યના કહેવાય માટે
દ્રવ્ય ધર્મ તે પર્યાય છે. આ પ્રમાણે બીજાથી અસંસકત એક

દ્રવ્યનો અભાવ-પ્રદર્શન કરવાથી બહુ વચનનો નિર્દેશ કર્યો છે હવે અસ્તિકાયાદિ ધર્મ સ્વરૂપ કહે છે.

ધર્મસ્થિ કાય ધર્મો, પયાર ધર્મો.ય વિસય ધર્મોચ ।
લોહય કુપ્પાચયણિઅ, લોગુત્તર લોગડોનગવિદો ॥૪૧॥

ધર્મગ્રહણ કરવાથી ધર્માસ્તિકાય લેવું. તેથી ધર્માસ્તિકાયજ ગતિનો આધાર અસંખ્ય પ્રદેશવાળો અસ્તિકાય ધર્મ જાણવો. બીજા આચાર્યો કહે છે કે ધર્માસ્તિ કાયાદિ સ્વભાવવાળો ધર્મ કહેવો પણ આ મત અયુક્ત છે. કારણ કે તેમાં ધર્માસ્તિકાયાદિના દ્રવ્ય ધર્મથી અભિનપણું છે. તેથી પૂર્વનો મત ઠીક છે. પ્રચાર ધર્મ તે વિષય ધર્મજ છે 'તુ' શબ્દનો અર્થ 'જ' જાણવો. તેમાં પ્રચરણ એટલે પ્રચાર એટલે પ્રકર્ષે કરી જવું. તેજ આત્મસ્વભાવ પણાથી ધર્મ તેજ પ્રચાર ધર્મ. તે કેવી રીતે ? કે જેમાં પ્રાણીઓ સીદાય (મુંઝાય) તે વિષયો રૂપ ગંધ વિગેરે છે, તે ધર્મ પ્રમાણે ખરી રીતે વિષય ધર્મ તેજ આ રાગાદિવાળો જીવ તેમાં પ્રવર્તે છે એટલે ચક્ષુ વિગેરે ઇન્દ્રિયાને વશ થઈ રૂપાદિમાં પ્રવર્તે છે તે પ્રચાર ધર્મ જાણવો. પ્રધાન સંસાર નિબંધનપણાથી અને મુખ્ય પદ આપવાની ખાતર દ્રવ્ય ધર્મથી જૂદો બતાવ્યો છે. હવે ભાવધર્મ કહે છે. તે લૌકિક વિગેરે જૂદા જૂદા ભેદવાળો છે. કહે છે કે લૌકિક તે જૈનેતર મતનું વચન, અને લોકોત્તર તે જૈનનું. અહિં લૌકિક ધર્મ અનેક પ્રકારે છે તે કહે છે.

ગમ્મપસુદેસરજ્ઞે, પુરવર ગામ ગણગોટ્ટિ રાઈણં ।

સાવજ્ઞો ડ કુતિથિય, ધર્મો ન જિજેદિ પસત્થો ॥૪૨॥

અમ્ય ધર્મ જેમ દક્ષિણ દેશમાં મામાની દીકરી પરણાય પણ ઉત્તર દેશોમાં તે દુષિત ગણાય એ પ્રમાણે ભક્ષ્ય, અભક્ષ્ય, પેય, અપેયની યોજના કરવી. પશુ ધર્મ તે માતા વિગેરે સાથે કુચ્ચાલન, દેશ ધર્મ તે દેશાચાર જૂદા જૂદા દેશમાં પહેરવેશ વિગેરે જુદા છે તે, રાજ ધર્મ જુદા જુદા રાજ્યોમાં જુદા જુદા કરો છે તે, પુરુષધર્મ-જુદા જુદા નગરોમાં કંઈ કંઈ વિશેષ ધર્મ છે જેમાં ભાષા ભેદ વિગેરે જાણવા, અથવા સ્ત્રી ખીજા ઘેર તરફ જાય. ખીજું ઘર માંડે એવા અર્થમાં સમજવું. ગામ ધર્મ તે જુદા જુદા ગામમાં જુદા જુદા રીવાજ હોય તે, ગણ ધર્મ તે મલ્લો વિગેરે સમુદાયની વ્યવસ્થા જેમ સમપાદ પાડેથી તથા વિષમગ્રહ વિગેરે. ગોષ્ઠી ધર્મ તે ગોષ્ઠી વ્યવસ્થા. એટલે સરખી હિમ્મતના મિત્રો એકઠા થાય તે ગોઠીયાઓ તેની વ્યવસ્થા. વસંત ઋતુ વિગેરેમાં ગોઠ ઉજળી કરે તે. રાજ ધર્મ તે દુષ્ટને દંડ ને સારાનું પ્રતિપાલન છે. એની ભાવ ધર્મના ગમ્યાદિની વિવક્ષાથી ભાવરૂપ પણે છે અથવા દ્રવ્ય પર્યાય પણાથી છે તે દ્રવ્યની અપેક્ષા વિના વિવક્ષા કરવાથી-અથવા લોકમાં એને ભાવ ધર્મ તરીકે માનવાથી ભાવમાં ગણેલ છે, દેશ રાજદિનો ભેદ એક દેશને આશ્રીને કહ્યો તે પ્રમાણે પોતાની યુદ્ધિ વડે અનેક રાજનું વિચારી લેવું. આ પ્રમાણે હવે જૈનેતર ધર્મ કહે છે. આ પણ પ્રાયઃ પાપ રૂપ હોવાથી લૌકિક જેવોજ છે. અવધ એટલે પાપ તેની સાથે સંબંધ રાખે તે સાવધ છે,

‘તુ’ એટલે જ, અવધારણ માટે છે. એટલે કયો સાવધ ધર્મ? ઉ- જૈનેતર, ચરક, પરિવ્રાજક (બાવા વિગેરેને).

ધર્મ, શા માટે? જીનેશ્વર અને અન્ય વિદ્વાનોએ તેને વખાણ્યો નથી તે માટે. આરંભ પરિગ્રહનું કારણ હોવાથી, અહિં ખુલાસાની જરૂર છે, પણ ચાલતી વાતમાં સૂચના માત્ર હોવાથી વધારે કહેતા નથી. જૈનેતર ધર્મ કહ્યો. હવે લોકોત્તર ધર્મ કહે છે.

**કુવિદો લોગુત્તરીઓ, સુઅધમ્મો સલ્લુ ચરિત્તધમ્મો અ ।
સુઅધમ્મો સઙ્ગાઓ ચરિત્તધમ્મો સમણધમ્મો ॥ ૪૩ ॥**

ટીકાનો અર્થ—લોકોત્તર ધર્મ બે પ્રકારે છે. શ્રુત ધર્મ તે બાર અંગ (સિદ્ધાંત) તેનો ધર્મ, ‘ખલુ’ શબ્દ વિશેષ સૂચવે છે. તે નિશ્ચયે વાચનાદિ ભેદો વડે વિચિત્ર છે. કહે છે કે શ્રુત ધર્મ સ્વાધ્યાય તે વાચનાદિ રૂપ તત્વ ચિંતામાં ધર્મના હેતુરૂપ હોવાથી ધર્મ કહેવાય (શ્રુત વડે ધર્મ ઓળખાય છે) તથા ચારિત્ર ધર્મ. તેમાં ‘ચર’ ધાતુ ગતિ અને ભક્ષણના અર્થમાં છે. પા. ૩-૨-૧૮૪ સૂત્ર પ્રમાણે ‘ધર્ત્રન’ પ્રત્યય લાગવાથી ચરિત્ર શબ્દ થયો. એટલે અનિર્દિત ચાલે છે જેના વડે તે ચરિત્ર ક્ષય હિપ્પશમરૂપ તેનો લાવ તે ચરિત્ર અશેષ કર્મ ક્ષય કરવાને માટે આ વર્તન છે (ચેષ્ટા એટલે વર્તન). તે જે ધર્મ તેજ ચારિત્ર ધર્મ. ‘ચ’ સમુચ્ચય માટે છે. આ શ્રમણ ધર્મજ છે તેથી ચારિત્ર ધર્મ તે શ્રમણધર્મ, જે સહન કરે તે શ્રમણ. પા. ૩-૩-૧૧૩ સૂત્ર પ્રમાણે ‘શ્રમ’ ધાતુનું શ્રમણ રૂપ બને છે. એટલે શ્રમ લેવો, તપસ્યા કરવી તે તપસ્યા કરનાર દિક્ષા લેવાના દિવસથી બધા પાપ વ્યાપારથી રહિત બનીને ગુરુ ઉપદેશ વડે અનશનાદિ તપ યથાશક્તિ કરે છે, અને બીજા જીવોને દુઃખ

ન દેવા વડે પોતે દુઃખ વેડીને તપ કરે છે. તેજ કહ્યું છે કે જે બધા પ્રાણીઓમાં એટલે ત્રસ સ્થાવરમાં સરખાપણું રાખે છે અને શુદ્ધ આત્મા બની તપ કરે તે શ્રમણુ જાણવો. ક્ષાન્ત્યાદિ લક્ષણો હવે પછી કહેવાના છે. તે ધર્મ (ક્ષમા, ક્રોધમળતા, સર-ળતા, પવિત્રતા, સત્ય, સંયમ, તપ, લાગ, અકિંચનતા અને બ્રહ્મચર્ય. આ દશ પ્રકારનો શ્રમણુ ધર્મ જાણવો. તેમાં ક્ષમા એટલે કોઈ આક્રોશનાં વચન કહે, અથવા માર મારે તે સમ-તાથી સહન કરે તો કર્મનો ક્ષય થાય અને ન સહન કરે તો નવાં કર્મ બંધાય, તેથી ક્રોધનો નિગ્રહ કરવો. અને ક્રોધ ઉદય-માં આવ્યો હોય તો નિષ્ક્રુણ કરવો. ક્ષમા, તિતિક્ષા અને ક્રોધ નિગ્રહ એ ત્રણનો એક અર્થ છે. ક્રોધમળતા એટલે જાતિ કુળ વિગેરેથી હીન હોય અને પોતે ઉત્તમ જાતિનો હોય તો તેના આગળ અહંકાર ન કરવો. અહંકાર ન કરવાથી કર્મની નિર્જરા થાય છે. અને અહંકાર કરવાથી કર્મ વધે છે. માન ઉદયમાં ન આવ્યું હોય તો તે રોકવું અને આવ્યું હોય તો તે નિષ્ક્રુણ કરવું. સરલતા એટલે અકુટિલતા. આ ગુણુ ધારણુ કરવાથી નિર્જરા થાય, નહિ તો કર્મ બંધાય. એ પ્રમાણે માયાને દાબવી અને નિષ્ક્રુણ કરવી. પવિત્રતા તે ધર્મ ઉપગરણુમાં પણ મૂર્ચ્છા ન રાખવી. યોગ્ય સાધુને વાપરવા આપવું જેથી કર્મની નિર્જરા થાય, તેમ લોભનો નિરોધ કરવો અને તે નિષ્ક્રુણ કરવો. સત્ય એટલે વિચારીને નિરવઘ વચન બોલવું, જેથી કર્મ ઓછાં થાય; નહિ તો કર્મ વધે. સંયમ તપ અહિં કહેતા નથી કારણ કે મૂળ સૂત્રમાં અર્થ આવે છે. હવે ત્યાગને કહે છે. પોતે આત્મા

વિગેરેની વૈયાવચ્ચ કરે, એટલે પોતે ન ખાતાં ઉપયોગ કરીને
 યોગ્ય વસ્તુ તેમને આપવાથી મોટી કર્મની નિર્જરા થાય છે. તેથી
 વસ્ત્ર, પાત્ર, ઔષધ વિગેરે જે કંઈ આવ્યાં હોય તે સાધુઓને
 યોગ્યતા પ્રમાણે વહેંચી આપવાં. અકિંચનતા એટલે પોતાના
 દેહમાં પણ મમતા ન રાખવી. તેથી કર્મ ધટે; ન કરવાથી
 કર્મ વધે. તેથી સાધુએ દેહ મમત્વ મૂકવું. હવે બ્રહ્મચર્ય કહે છે.
 તે ઔદારિકકામ ભોગ મન વડે ન સેવે, ન સેવાવે કે ન
 અનુમોદે. એ પ્રમાણે વચન કાયાના ત્રણ ત્રણ ભેદ લેતાં નવ
 ભેદ થયા. એ પ્રમાણે દિવ્ય શરીરના પણ નવ ભેદ થાય. તે
 અઘાર ભેદે બ્રહ્મચર્ય પાળે તેથી મોટી કર્મનિર્જરા થાય. નહિ
 તો મહાન્ કર્મ બંધાય. આ દસ પ્રકારનો શ્રમણ ધર્મ છે.
 આમાં મૂળ ગુણ અને ઉત્તર ગુણ એ બન્નેનો સમાવેશ છે.
 જેમકે સંયમથી પહેલી અહિંસા, સત્યથી મૃપાવાદ વિરતી, બ્રહ્મ-
 ચર્યથી મૈથુન વિરતી, અકિંચનથી પરિગ્રહ નિવૃત્તિ જેમાં સ્વદેહ
 મમત્વ પણ નથી. તે બીજાનું ન આપ્યું હોય તે કેવી રીતે લે ?
 તેથી બન્ને આવી જાય. અથવા એક લેવાથી તેની જાતનું
 બીજું પણ આવે છે. (જેમ અહિંસા લેવાથી અદત્તાદાન વિરતિ
 પણ આવી ગઈ. ક્ષાન્તિ, માર્દવ, આર્જવ અને તપ લેવા વડે
 ઉત્તર ગુણોનું ગ્રહણ છે)

મંગળનું સ્વરૂપ

નામ સ્થાપના સુગમ હોવાથી દ્રવ્ય ભાવ મંગળને કહે છે.
 તે ભાવ મંગળ કહેવાની ઇચ્છાથી કહે છે.

દઢવે માવેડવિ અ મંગલાઈ દઢવમ્મિ પુણ્ણકલસાર્ઈ ।
 ચમ્મો ડ માવમંગલ, મેત્તો સિદ્ધિત્તિ કાઝણં ॥ ૪૪ ॥

દ્રવ્યને લાધને લાવ છે. દ્રવ્ય મંગળમાં પૂર્ણ કલશ તથા આદિ શબ્દથી સ્વસ્તીક વિગેરે મંગળ જાણવાં ધર્મ તે પોતે લાવ મંગળજ છે. શા માટે ? તે કહે છે. આ ક્ષાંત્યાદિ ધર્મના રક્ષણથી સિદ્ધિ એટલે મોક્ષ છે. ભવનું ગાળવું તે મંગળને અર્થ છે. આજ મુખ્ય મંગળ છે. એકાંતિક પણાથી અને આત્યંતિક પણાથી. તે પ્રમાણે પૂર્ણ કલસ વિગેરે દ્રવ્ય મંગળમાં નથી. તેમાં એકાંતિક અને આત્યંતિક લાગુ પડતાં નથી. (એકાંતીક એટલે શંકા રહિત ફળ થાય અને આત્યંતિક એટલે છેવટ સુધી હિતકારક) હવે હિંસાનો વિપક્ષ અહિંસા કહે છે. તે જેમ જેઓ ઉદ્દેશ તેવો નિર્દેશ છે, તે પ્રમાણે અહિંસા કહે છે.

हिंसाप षड्वक्त्रो होइ, अहिंसा चउव्विहा सा उ ।
 दढवे भावे अ तहा, अहिंसड जीवाइवाओत्ति ॥ ४५ ॥

ટીકાનો અર્થ—પ્રમાદના યોગથી જીવને દુઃખ દેવું તે હિંસા. આ હિંસામાં વિરુદ્ધ પક્ષ એટલે પ્રમાદનો ત્યાગ કરીને શુભ યોગ ધારીને પ્રાણને બચાવવા તે અહિંસા. તે ચાર પ્રકારની છે. દ્રવ્ય અને ભાવમાં. એટલે ૧ દ્રવ્યથી અને ભાવથી અહિંસા. ૨ દ્રવ્યથી ખરી પણ ભાવથી નહિ. ૩ દ્રવ્યથી નહિ પણ ભાવથી ખરી. ૪ દ્રવ્યથી નહિ અને ભાવથી પણ નહિ. એમાં ‘તથા’ શબ્દ સમુચિત છે. તેમાં ત્રણ ભાંગાના ઉપન્યાસ છે. કારણ કે તેમાં સમુચ્યય અર્થ બતાવ્યો નથી. કહ્યું કે તેમાં સમુચ્યય, નિર્દેશ, અવધારણુ, સાદૃશ્ય, પ્રકાર વચનોમાં

વપરાય છે. તેમાં આ ભાંગો દ્રવ્યથી અને ભાવથી લેવો. જેમ મૃગ વધ કરવાની જુદામાં વર્તેલો કોઇ માણસ મૃગ જોઇને ધનુષ્ય ખેંચી બાણ ચડાવી છોડે, તો તે વખતે તે મૃગ તે તીર વડે મરે. આ હિંસા દ્રવ્યથી ખરી ને ભાવથી પણ ખરી એમ જાણવું. પણ સાધુથી ધરિયાસમિતિયુક્ત કારણે જતાં કોઈ જીવ મરે તો તેમાં દ્રવ્યથી હિંસા ખરી પણ ભાવથી નથી. કહ્યું છે કે પગ ઉપાડ્યે થકે ધરિયાસમિતિ યુક્ત થઈ ચાલતાં સાધુથી અજાણ્યે કોઈ જીવ મરે તો તેમાં મરનાર જીવનો દોષ છે. પણ તે સાધુને તેના સંબંધી જરા પણ દોષ સિદ્ધાંતમાં બતાવ્યો નથી. કારણ કે તે સાધુ અપ્રમાદી છે, અને હિંસા પ્રમાદીનેજ હોય વિગેરે. જે ભાવથી હિંસા કહેવાય પણ દ્રવ્યથી નહિ તે આ રીતે છે. કોઇ એક પુરુષ પરોઢીઆના મંદ પ્રકાશમાં વળેલી દોરડીને સાપ માની તેને વધ કરવાના ધરિદાથી તરવારવડે છેદે તે. પણ ચોથો ભાંગો શૂન્ય છે કારણ કે એવી કોઈ હિંસા નથી જે દ્રવ્યથી પણ ન હોય અને ભાવથી પણ ન હોય. હિંસાથી વિરુદ્ધ પક્ષ તે અહિંસા. અહિંસાના શબ્દાર્થ. ન હિંસા, અહિંસા, અજીવાતિપાત. વળી તે અહિંસાવાળાને પોતાના કર્મનો નાશ થાય છેજ. અજીવ તે કર્મ એમ ભાવવું ઉપલક્ષણથી અહિં પ્રાણાતિપાત વિરતિ વગેરે લેવો. હવે સંયમનો અર્થ કહે છે.

પુઢવિવગગગણિમારુય, ઘણસ્સઈ વિતિચ્ચપર્ણિવિઞ્ઞ-
જ્ઞીલે ।

પેદોપેદ્ધપમજ્જણ, પરિટ્ઠવણ મણો વઈ કાપ ॥ ૪૬ ॥

પૃથ્વી વિગેરેથી માંડીને પંચેન્દ્રિય સુધી તેઓનો સંયમ થાય. એટલે સંઘટન વિગેરે મન વચન કાયાથી ન કરે, ન ન કરાવે, ન અનુમોદે. જે ગ્રહણ કરવાથી અસંયમ થાય તે અહિં જાણવો. જેમકે પાંચ પ્રકારનાં પુસ્તક, વસ્ત્ર, ધાસ ચર્મ વિગેરે. પાંચ પ્રકારનાં પુસ્તક—ગણ્ડી, કચ્છપી, મુષ્ટિ, સંપુટ ફલક અને સૂપાટિક, આ પાંચ પ્રકારનાં પુસ્તક શ્રી વીતરાગે કહ્યાં છે.

ગણ્ડી પુસ્તકમાં પાનાં લાંબાઈ પહોળાઈમાં સમાન અને દીર્ઘ હોય. કચ્છપીમાં કેરે પાતળાં અને વચમાં પહોળાં હોય છે. ચાર આગળ અને લાંબા અને ગોલાકાર :તે મુષ્ટિ પુસ્તક, અથવા ચાર આંગળ લાંબુ ચોખ્ખું હોય તે, સંપુટક. તે બે ત્રણ પાટીઆંવાળું હોય છે. સૂપાટિકા એટલે પાતળાં પાનાં ઉંચા રૂપવાળું એમ પડિતો કહે છે. અથવા દીર્ઘ હૃસ્વ અથવા પહોળું. થોડી પહોળાઈવાળું તેને વિદ્વાન સાધુઓ સૂપાટિકા પુસ્તક કહે છે. (પ્રાયઃ આ તાડ પત્રને આશ્રીને છે. હાલનો રીવાજ જૂદી રીતનો છે.)

હવે બે પ્રકારના વસ્ત્ર પંચક કહે છે. પ્રતિલેખ્યા વિનાતું અથવા ખરાબ રીતે પડીલેહણ કરેલું એટલે તુલી, ઉપધાનક (ઓશિકું) ગાલમસૂરીઆં (હાલ પણ રૂ ભરીને બને છે) જાણવાં. તેની પડિલેહણ શીવેલ હોવાથી ન થઈ શકે. તથા ખરડીઓ, સલોમપટ, ભુરવીગા, જીર્ણ, સદંશ વસ્ત્ર, પ્રહ્લાદિ, કુતુપિ, પ્રાવારક, નવત્વક્રૂ તથા દ્રઢ ગાલિકા એ દુઃખે કરીને પડિલેહાય તેવાં જાણવાં. પ્રહ્લાદિ તે હાથનાં મોળાં. કુતુપ તે રૂથી ભરેલું વસ્ત્ર.

દૃઢ ગાભિ, શીવેશ્વર વચ્ચે વિગેરે દુઃખથી પડિશેહાય, બાકીનાં જાણીતાં છે (તે વખતે પ્રસિદ્ધિમાં હશે.) તે માટે બહુશ્રુતને પૂછવું. હવે ધાસપંચક કહે છે. આઠ કર્મને દહન કરનાર શ્રી જીનેશ્વર ભગવંત કહે છે કે, શાભિ, વ્રીહિ, કોદ્રવ, રામ અને અરણ્યનું ધાસ તે પાંચ પ્રકારનું છે (શિયાળામાં દિલ્હી તરફ ઠંડીના બચાવ માટે આ ધાસ હાલમાં વપરાય છે.) પાંચ પ્રકારનાં ચામડાં તે બકરી, ઘેટું, ગાય, બેંસ અને હરણનાં એમ સમજવાં, તે તળીઓ, ખલ્લક, વાધડી, કોશ અને કૃતિમાં વપરાય છે. (પૂર્વ કાળમાં ભયંકર અટવીઓ ઓળંગતા અથવા માંદાઓને ગૂમડાં વિગેરેનાં કારણોમાં અપવાદરૂપે સાધુઓ આ જૂનાં ચામડાં વાપરતા). તથા અસંયમના હેતુ રૂપ હોવાથી વિકટ હિરણ્ય વિગેરેનાં ચામડાં સાધુઓ ગ્રહણ કરતા નથી. જેમાં જોઈને પ્રમાણના ન થાય તે અસંયમ જાણવો. હવે પ્રેક્ષા અને ઉપેક્ષા અહિં બે પ્રકારની છે તે બતાવે છે. વ્યાપાર અને અવ્યાપારમાં. જેમ આ નાસતાની કેમ ઉપેક્ષા કરે છે? અહિં બન્ને પ્રકારનો અધિકાર છે. ૧૬ વ્યાપારની ઉપેક્ષા તે જેની સાથે ગોચરી થાય તેવા સાધુમાં કોઈ પીડાતો હોય તો તેને ધર્મ કાર્યમાં દોરવે તેમ બીજાને પણ સિદ્ધાંત માર્ગે દોરવે તે જાણવું. તે પાસથા વિગેરેને માટે છે. ૧૭. અવ્યાપાર ઉપેક્ષા તે કોઈ ગ્રહસ્થથી ધંધા વિના પીડાતો હોય તો તેને પ્રેરણા ન કરવી. આ ઉપેક્ષાનો સંયમ જાણવો. ૧૮ ગૃહસ્થી ઉભેલો હોય ત્યાં સાધુઓ પગ ન પણ પૂંજે તો સંયમ થાય અને ગૃહસ્થ ન હોય તો પગ પૂંજેથી સંયમ થાય. ૧૯ પ્રાણાદિ સંસકત ભોજન,

પાણી અથવા અવિશુદ્ધ ઉપકરણ ભોજન અથવા પ્રમાણ કરતાં વધારે હોય તો તે વિધિથી પરઠવવાથી સંયમ થાય, અને અકુશળ મન વચનનો રોધ તથા કુશળ મન વચનની ઉદીરણા કરવી તે સંયમ ૨૧. મન વચનના સંયમ સાથે અવશ્ય કાર્યમાં કાયામાં જોડવાં અને ગમનાગમનમાં તે ઉપયોગ રાખીને સારી રીતે વ-ર્તે ૨૨ અસંયમ ત્યજીને કાચખાની માફક પગ હાથ વિગેરેને ગોપવીને સાધુ કાયાનો સંયમી થાય છે. ૨૩.

આ સંયમ બતાવ્યો. (ઉપર બતાવેલ પુસ્તક, વસ્ત્ર ધાસ ચામડું એ ખાસ કારણે વાપરવાં પડે તો પડિહેહણા થાય). તેટલુંજ અને તેવુંજ ક્ષેત્રું તે સંયમ અને બાકીનો અસંયમ જાણુવો તથા ગ્રહસ્થીને પાપનો વ્યાપાર હોવાથી તેમાં માથું ન મારવું; પણ સાધુ તથા પાસત્યાને જરૂર પડયેથી ધર્મમાં પણ દોરવવા પ્રેરણા કરવી) વાદીની શંકા-અહિંસાજ તત્ત્વથી સંયમ છે. તેથી જૂદો ભેદ પાડી કહેવું તે અયુક્ત છે. આચાર્ય કહે છે એમ નહિ. સંયમ વડે અહિંસા ઉપર ઉપગ્રહનું કરવાપણું છે. હવે તપને કહે છે. તે બાલ અભ્યંતર એ પ્રકારનો છે.

અજસનમૂળોઽરિઆ, વૈત્તિસંસ્થેવણં રસજ્ઞાઓ ।

કાય-કિલેસો સંલીળયા ય વજ્જ્ઞો તવો હોદ્દ ॥૪૭॥

ટીકાનો અર્થ—પ્રથમ બાલ તપનું વર્ણન અનશન તે ન ખાવું તે. તે એ પ્રકારે. ઇત્વર તે થોડો કાળ સુધી. તે મહાવીર સ્વામિના તીર્થમાં એક ઉપવાસથી છ માસ સુધી. ‘યાવત્ કથિત’ તે મરણ સુધી, તે ભેદની ઉપાધિથી વિશેષ પણ ત્રણ પ્રકારે છે. ૧ પાદપ ઉપગમન. ૨ ઈંગિત મરણ. ૩ બક્ત

પરિણા. તેમાં અનશન કરનારને ચાર આહાર છોડ્યા પછી ચેષ્ટા પણુ છોડી દેવી. તથા ચેષ્ટા છોડીને એકાંત નિષ્પ્રતિ કર્મ શરીર-વાળા તે (જે વૈયાવચ્ચ પણુ ન કરાવે. જેમ ઝાડ સ્થિર છે તેમ પોતે પણુ સર્વથા ઝાડ જેવો થાય. બીજે તેને જીવતો પણુ ન જાણે. આને અન્ય લોકમાં સમાધિ કહે છે. તે પાદપ ઉપગમન છે. તેના બે પ્રકાર છે-૧ વ્યાધાત વાળું અને ૨ વ્યાધાત રહિત. વ્યાધાત વાળું તે સિંહાદિના ઉપદ્રવમાં મરણુ જાણી કરે તે. કહ્યું છે કે 'સિંહાદિથી પીડાયલો ભય આવ્યે થકે સ્થિર ચિત્ત રાખી પાદપ ઉપગમન અનશન કરે. આ સાધુ પોતાનું આયુષ્ય સમીપ આવેલું જાણી ગીતાર્થ હોય તેજ કરે. નિર્વ્યાધાત વાળું તે સૂત્ર અર્થ બંનેમાં પાર પહોંચેલ પોતાના શિષ્યોને ઉત્સર્ગથી તૈયાર કરીને સમુદાયમાં રહીને બાર વર્ષ સુધી તપશ્ચર્યા કરે. કહ્યું છે કે 'ચાર વર્ષ વિચિત્ર તપ અને ચાર વર્ષ વિકૃતિ રહિત અને બે વરસ એકાંતરે આયંબીલ કરે. ત્યારપછી આયંબિલથી પરિમિત અતિ વિકૃષ્ટ તપ છ માસ અને વિકૃષ્ટ તપ બીજા છ માસ કરે તે પછી અનુપૂર્વથી એક વર્ષ સુધી આયંબીલ કરીને પછી પહોડની ગુફામાં જઈ પાદપ ઉપગમન કરે. ૩ ઇંગિત (અમુક) દેશમાં પોતાની મેજે ચાર આહારનો ત્યાગ કરી ઉદ્ધવર્તનથી યુક્ત પણુ બીજાવડે નહિ એ ઇંગિત મરણુ. ભક્ત પરિણા અનશન તે ત્રણ પ્રકારના આહારનો ત્યાગ છે. પાણી પીવાની છુટ છે. બીજા પાસે સેવા કરાવે અને સમાધિમાં રહે (આનું વિશેષ સ્વરૂપ બહુશ્રુતને પૂછવું) હવે ઉણોદરી તપ કહે છે, તે બે પ્રકારે છે. દ્રવ્યથી ને ભાવથી દ્રવ્યથી તે ઉપકરણુ, ભક્ત, પાન

સંબંધી, ઉપકરણ સંબંધમાં જેઓને જીનકલ્પવિગેરેનો અભ્યાસ હોય તેઓને આશ્રી જાણવા, બીજાને માટે નહિ. ઉપધિના અભાવમાં સંયમ ન પળે. પરંતુ જોઈએ તે કરતાં વધારે ન લે અને સંયમ પાળે તેજ ઉણોદરતા. કહ્યું છે કે જે ઉપકારમાં વર્તે તેમ ન વધારે કે મ અમતનાથી વાપરે. ભક્તપાન ઉણોદરતા કહે છે. આત્મીય (પોતાનો) આહાર હોય તેથી ઓછું ખાવું તે બીજી કવળ (કાળીઆ) નો આહાર પેટ પૂર જાણવો. આ પુરૂષને આશ્રી છે. સ્ત્રીને ૨૮ જોઈએ. આ કવળ તે કુકડીના ઘંડા પ્રમાણે (નાનો) જાણવો. એનો અર્થ એ છે કે મોઢામાં સુખેથી જઈ શકે તે કવળ આ પ્રમાણે વ્યવસ્થા થયેથી અદ્વાહાર વિગેરેનો ભેદ પાંચ પ્રકારે છે. અદ્વાહાર, અપાર્ધ, દુભાગ તથા કંઈક ઉણું. તે આ પ્રમાણે છે. આઠ કવલ, બાર કવલ, સોળ કવલ, ચોવીસ કવલ ને એકત્રીસ કવલ, અદ્વાહાર તે એક કવલથી માંડીને આઠ કવલ : સુધી એક જ્ઞાન, અને આઠ ઉત્કૃષ્ટ, વચલા મધ્યમ. એ પ્રમાણે નવથી બાર સુધી જ્ઞાન, ઉત્કૃષ્ટ, મધ્યમ જાણવા. તેમજ તેરથી સોળ જે ભાગ ઉણોદરી. એવીજ રીતે ૧૭ થી ૨૪ સુધી અને ૨૫ થી ૩૧ સુધી કિંચિત્ ઉણોદરી, શુદ્ધિમાને જ્ઞાન વિગેરે ભેદો જાણી લેવા. એ પ્રમાણે પાણીનું પણ સમજવું. આ પુરૂષનું છે, તેમ સ્ત્રીનું પણ ઉણોદરી જાણવું. ભાવ ઉણોદરતા તે ક્રોધાદિ કપાયનો ત્યાગ છે. કહ્યું છે કે જિનવચનની ભાવનાથી ક્રોધાદિ ઉત્પન્ન ન કરતાં તે ત્યાગે તે ભાવ ઉણોદરી શ્રી વીતરાગે કહી છે. તેના અનેક પ્રકાર છે. દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવથી. દ્રવ્યથી નિર્લેપાદિ લેવું. કહ્યું

છે કે લેપવાળું કે લેપ વિનાનું અમુક દ્રવ્ય આજ લઘુશ અથવા અમુક દ્રવ્ય વડે નિર્વાહ કરીશ તે દ્રવ્ય અભિગ્રહ જાણવો. આઠ ગાયર સ્થાન છે—એલુક (ડહેલી), વિષ્કંભમાત્ર ગ્રહણ, પોતાના ગામમાં કે બીજા ગામમાં, અથવા આટલા ધરમાં કે આટલા ક્ષેત્રમાં સરળ ગતિએ જઈ પાછા ફરવું, ગાયનાં મૂત્ર માફક તથા પતંગ વિથી, પેટા અર્ધ પેટા અને અભ્યંતર બાહ્ય શંખુક, તથા કાળને આશ્રી પ્રભાતે, મધ્યાહને કે છેવટે અભિગ્રહ હોય એટલે સ્મૃતિકાળ પ્રાપ્ત ન થયો હોય તે આદિ, બીજામાં મધ્યે, ત્રીજામાં છેવટે. વળી આપનાર અને લેનાર જરા પણ અપ્રીતિ ન પામે એટલે અપ્રાપ્ત તથા અતીતનું વર્તન તે મધ્ય ભાવ વિગ્રહમાં ઉત્ક્રિષ્ટ, ચરકત્વ વિગેરે ભાવ સહિત અભિગ્રહ થાય છે. અથવા ગાતી, રોતી, બેઠેલી, ઉભાં ઉભાં વોહરાવે તે. અથવા અવબબ્ધણ, અભિવબ્ધણ, પરાંમુખ, અલંકૃત પુરૂષ કાઈ પણ ભાવથી યુક્ત હોય તે ભાવઅભિગ્રહ જાણવો.

હવે રસ ત્યાગ કહે છે. તે દૂધ વિગેરેનો ત્યાગ. એટલે વિકૃતિને વિકારના બચથી ડરેલો વાપરતો નથી. કારણકે સ્વભાવમાં વિકાર કરવાથી તેનું નામ વિકૃત છે તે સાધુને અનિન્દાએ કુમાર્ગે દોરે છે. ચિત્તને જીતવાવાળો સાધુપણ મોહ ઉદય થતાં વિકૃતિનો ઉપયોગ કરે તો કેમ કુમાર્ગે ન જાય? દાવાનળના મધ્યભાગમાં રહેલો હોય તેને શાંતિ માટે પાણી વિગેરે શું કરે? એવી રીતે મોહાનલથી દીન પુરૂષ કુમાર્ગને ગૃહણ ન કરે. હવે કાચ કલેશ કહે છે. તેના વીરાસન વિગેરે અનેક ભેદ છે. વીરાસન, ઉત્કટ, આસન તથા કોચ વિગેરે. તે સંસાર વાસનાં ભેદ

૩૫ હોવાથી કાચ કલેશ જાણવો. આ વીરાસન વિગેરેથી કાચાનો નિરોધ, જીવોમાં દયા, પરભોક્તા વિચાર અને ખીજનું બહુ માન એ ક્ષાયદા છે.

હજમ આશ્રી હાથ માથું ધોવાયા પહેલાં અને પછીના કર્મ તે સાવચ્છ હોવાથી ભોચ કરવાથી બચી જાય, અને નિઃસંગતા થાય. તથા દુઃખ સહન કરવાથી નરક વિગેરેની ભાવના યાદ આવતાં વૈરાગ્ય થાય.

વળી ખીજઓએ કહ્યું છે, “પશ્ચાત્ કર્મ ને પૂર્વ કર્મ. તે હજમને બોલાવવો. તેને આવતાં જતાં અસંયમથી ચાલે તથા ‘કાચુ’ પાણી વાપરે એ દોષ ભોચવાળાને ન લાગે. હવે સંલીનતા કહે છે. તે ઇંદ્રીય સંલીનતા વિગેરે ભેદથી ચાર પ્રકારની છે. ઇંદ્રીય, કષાય, અને યોગને આશ્રી સંલીનતા, તથા વિવિક્તચર્યા એમ ચાર પ્રકારની શ્રી વીતરાગે કહી છે. તેમાં કાન વિગેરે પાંચ ઇંદ્રીઓ છે. સુંદર અને અરાખ શબ્દોમાં રાગ દ્વેષ ન કરે તો ઇંદ્રીય સંલીનતા થાય. કહ્યું છે કે સારા માઠા શબ્દો કાનમાં પડતાં સાધુએ રાગ દ્વેષ ન કરવો. તેવી રીતે ૩૫ વિગેરેમાં જાણવું. કષાય સંલીનતા તે કષાયના ઉદયનો વિરોધ. ઉદીરણા અટકાવવી તે કષાય સંલીનતા છે. કહ્યું છે કે ઉદય ન થયો ત્યાં સુધી નિરોધ કરવો અને ઉદય આવ્યાને નિષ્ફળ કરવો. હવે યોગ સંલીનતા કહે છે. મનોયોગ વિગેરેના અકુશલનો નિરોધ અને કુશલની ઉદીરણા. કહ્યું છે કે અપ્રશસ્તનો અટકાવ અને સારા યોગની ઉદીરણા તથા કાર્યમાં વિધિ તે ચત્નથી જવું આવવું તે. હવે વિવિક્ત ચર્યા કહે છે.

આરામ, ઉદ્યાન વિગેરે જ્યાં સ્ત્રી, પશુ, નપુંસકથી વર્જીત સ્થાન હોય ત્યાં રહેવું. અને નિદોષ એવાં પાટીઆં વિગેરે વાપરવાં, હવે બાહ્ય તપ પૂરો થયો. એને બાહ્ય તપ કહેવાનું કારણ એ કે અન્ય લોકો પણ તે આચરે છે, અથવા અન્ય લોકો બીજા કારણથી એ કરે છે. આથી તે બાહ્ય તપ, અર્થાત્ મોક્ષ સિવાય બીજા માટે આદરે તો તે બાહ્ય તપ ગણાય. હવે અભ્યંતર તપ કહે છે. તેના પ્રાયશ્ચિત્ત, વિનય, વૈયાવચ્ચ, સત્યાય, ધ્યાન ને કાઉસગ્ગ એમ છ ભેદ છે. આલોચણા એટલે અવશ્ય કાર્યોમાં ગોચરી વિગેરે જતાં અપરાધ ન હોય તો પણ જો આલોચના ન કરે તો અવિનય થાય. માટે ગુરુ આગળ જેવું હોય તેવું બોલી જવું. એટલે જે :કંઠં અયોગ્ય આહાર વિગેરેના અપરાધ હોય તે યાદ આવી જાય, અથવા આચાર્ય પોતે યાદ કરાવી આપે. તેથી આલોચણા કરવી સારી છે. આલોચના કરવી, પ્રકટ કરવું, કહેવું, વિશુદ્ધિ કરવી, એ બધાં એક અર્થમાં છે. હવે પડિક્કમણ્ણું કહે છે. એટલે ગોચરી જતાં, કથા કરતાં પ્રમાદી થઈ કોઈ સાધુ ધરિયા સમિતિ ન પાળે તે વખતે કોઈ જીવ મૃત્યુવશ થયો હોય તો મિચ્છામિદુકકડંથી શુદ્ધ થાય. એમ બાકીની સમિતિ ગુપ્તિમાં પણ જાણવું. જ્યાં અસમિતિપણું હોય ત્યાં મોટો અપરાધ ન હોય તો ‘મિચ્છામિ દુકકડં’થી શુદ્ધિ થાય. આલોચના અને પડિક્કમણ્ણુ એ એકેન્દ્રિય જીવોને આકુળનાથી સંઘટ્ટન, અને પરિતાપના કરતાં થાય છે. વિવેક નામ પરિસ્થાપનાનું છે. તે આહાર, ઉપધિ, શય્યા, આસનાદિ ઉદ્દગ્માદિ દોષથી જો અશુદ્ધ હોય તો તે ત્યાગી દેવું. કાઉસગ્ગ અને

વિહસગ્ગ એ બન્ને એક અર્થવાળા છે. તે કંચારે કરવાં તે કહે છે. વહાણુથી નદી ઉતરતાં, મમનાગમન, કુસ્વપ્નદર્શન અને આવશ્યક વિગેરે કારણોમાં એમ બહુ પ્રકારે છે હવે તપ તે પાંચ રાત્રિ દિવસનો વિગેરે રીતે બહુ પ્રકારનો છે તથા છેદના તે જે સાધુએ જેવો અપરાધ કર્યો હોય તે પ્રમાણે તેના પર્યાયનો છેદ કરે.

એક દિવસ, એક પખવાડીકું, મહિનો કે એક વરસ વિગેરે, મૂળ નામ મૂળથી પર્યાય છેદે. અનવસ્થાપ્ય તે સર્વથા ચારિત્ર છેદી કંઈક તપ કરાવી ફરી દિક્ષા આપે. પારંચ નામ, ક્ષેત્ર, દેશથી દૂર કરી દીક્ષા આપે, આ છેદ વિગેરે દેશકાળ સંયમની વિરાધના કરનાર પુરૂષને આશ્રી અપાય છે. આ બધું પ્રાયશ્ચિત્ત તપનું વર્ણન ગીતાર્થ પાસેથી જાણવું.

પ્રાયશ્ચિત્તનો અર્થ—પાપને છેદે અથવા પ્રાયઃ (મુખ્યતાએ) જેનાથી ચિત્ત શુદ્ધ થાય તે પ્રાયશ્ચિત્ત. કહ્યું છે કે પાપને છેદે અથવા પ્રાયઃશ્ચિત્તને શુદ્ધ કરે, તે આલોચનાદિ ઉપર કહ્યા પ્રમાણે દશ પ્રકારે છે. આલોચના, પ્રતિક્રમણ, મિત્ર, વિવેક, કાઉસગ્ગ, તપ, છેદ, મૂળ, અનવસ્થાપ્ય અને પારાંચિક એનું વિશેષ વર્ણન વિશેષાવશ્યક સૂત્રથી જાણવું. હવે વિનય કહે છે. થોડું ઉપર કહી ગયા છીએ. આઠ પ્રકારના કર્મને જે વડે દૂર કરાય તે વિનય છે, કહ્યું છે કે વિનયનું ફળ શુશ્રૂષા, તેનું ફળ શ્રુત જ્ઞાન, તેથી વિરતિ, અને તેથી આશ્રવ નિરોધ. તે સંવર તેથી તપ. તપથી નિર્જરા અને તેથી ક્રિયા નિવૃત્ત. તેનું ફળ અયોગી-પણું અને તેનાથી જીવ પરંપરા ક્ષય થાય છે. અને તેનાથી મોક્ષ તે બધાં કલ્યાણનું મૂળ વિનય છે. તે જ્ઞાનાદિ બેદે સાત

પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, મન, વચન, કાયા, ઉપચાર સંબંધી એટલે મતિ, શ્રુત વિગેરે પાંચ પ્રકારનું જ્ઞાન છે એમ શ્રદ્ધા કરવી, ભક્તિ, બહુમાન, સમ્યક્ પ્રકારે ભાવવું, વિધિથી ગ્રહણ કરવું, અને અભ્યાસ કરવો તે જીનેશ્વરે કહેલો વિનય છે. હવે શુશ્રૂષા અને આશાતના એ બે પ્રકારે છે. દર્શનનો વિનય છે. દર્શન ગુણમાં જે અધિક હોય તેની સેવા કરવી. તથા સત્કાર, અભ્યુત્થાન, સન્માન, આસનનો અભિગ્રહ આસન આપવું, કૃતિકર્મ (વંદન) તથા અંજલિગ્રહ. આવનારની સામે જવું, ઉભા રહેનારની પર્યુપાસના કરવી, જનારની પછવાડે જવું તે શુશ્રૂષા વિનય. સત્કાર તે સ્તવન, વંદન, વિગેરે અભ્યુત્થાન (ઉભા થવું) તે જ્યાં દેખાય ત્યાંજ કરવું. સન્માન તે વસ્ત્ર, પાત્ર વિગેરે આપવું. પૂજન તે આસનનો અભિગ્રહ, પછી બેસતાં, આદર વડે આસન આપી કહેવું કે બિરાજો. આસનનું અનુપ્રદાન એટલે એક સ્થાનથી બીજે સ્થાને જાય તો સાથે ચૂકવા જવું. કૃતિ કર્મ એટલે વાંદણાં આપવાં એ પ્રસિદ્ધ છે. અનાશાતના વિનય, તે પંદર પ્રકારે છે. તીર્થંકર, ધર્માચાર્ય, વાચક, સ્થવિર, કુલ, ગણ, સંઘ, સાંભોગીક, ક્રિયા, મતિજ્ઞાન વિગેરેમાં છે. અસ્તિવાદ કહે છે, જેમકે અસ્તિ (છે) માયા તથા જીવો છે વિગેરે. જો એમ શ્રદ્ધા ન કરે તો અથવા બીજી રીતે બોલે તો ક્રિયાની આશાતના થાય છે. અહિં ભાવના કહે છે. તીર્થંકરની આશાતના ન કરવાથી તીર્થંકરે કહેલા ધર્મનું બહુમાનપણું થાય છે. એજ ગુણ પ્રાપ્તિનું લક્ષણ એ પ્રમાણે બધે સમજવું.

ભાવના - દર્શન વિનયમાં પ્રાપ્તિ: તીર્થંકર, કેવલ જ્ઞાની વિગેરે ધર્મમાં સ્થિર કરનાર પુરુષોની ભક્તિ, બહુમાન, તથા ગુણોની સ્તુતિ, ભક્તામર વિગેરે સમજીને ગાવાં તે. હવે ચારિત્રનો વિનય કહે છે. સામાયિક વિગેરે પાંચ ચારિત્રની શ્રદ્ધા કરવી તથા તે આદરનાર પુરુષનો કાયા (મસ્તક) વડે સ્પર્શ કરવો તથા ભવ્ય જીવો આગળ તેમના ગુણ ગાવા, તથા મન વચ્ચન કાયાનો વિનય બધા કાળમાં આચાર્ય વિગેરેનો કરવો, અને અને ખરાબ ધ્યાનને અટકાવી શુભ ધ્યાન કરવું, વિકારમાં થાકીને આચાર્ય વિગેરે આવ્યા હોય અથવા રોગથી પીડિત હોય તો માથાથી તે પગ સુઝીતો તેમનો વિશ્રમણ (થાક ઉતારે તેમ) કરવું આ ઉપચારક વિનય સમાસથી કહ્યો. તેમાં સ્થાન એટલે ભણનારે આચાર્યથી ઘણું દૂર કે ઘણું પાસે ન બેસવું, તથા તેમને અનુકુળ રીતે જણવું. તથા વંદના પૂર્વક આચાર્યને પ્રસન્ન કરી સૂત્ર અર્થ લેવો. પણ એકલી નિર્જરાના હેતુથી આહારાદિ માટે યતના ન કરવી. એટલે નિર્જરા પણ થશે અને ગુરૂ પ્રસન્ન થઈ સારું ભણાવશે. તે બંને નિમિત્તે કરવું. વળી સમ્યક્ પદ અર્થ એ અમને શીખવે છે માટે મોટો ઉપકાર તેમનો છે માટે તે પ્રસન્ન થાય તેમ કરવું. બાકીની વાતો પ્રસિદ્ધ છે. હવે વૈયાવચ્ચ કહે છે. વૈયાવચ્ચ એટલે વ્યાપૃત ભાવ. તે અહિં ધર્મ સાધનનું કારણ છે. એટલે ભણાવનારને વિધિ વડે અન્ન વસ્ત્ર વિગેરે પૂરાં પાડવાં ૧. આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, સ્થવિર, તપસ્વી, માંદો, નવો દીક્ષિત, સાધર્મિક, કુલ, ગણ, સંઘ એ દશની વૈયાવચ્ચ કરવી. આચાર્ય પાંચ પ્રકારના છે

પ્રમાજનાચાર્ય. (દિક્ષા આપનાર). ૨ દિશાચાર્ય. ૩ સૂત્રના ઉદ્દેશા આપનાર. ઉદ્દેશનાચાર્ય. ૪ સમુદ્દેશનાચાર્ય ૫ વાચના-ચાર્ય એ પ્રસિદ્ધ છે. સ્થવિર એટલે ગચ્છની સારી હાલત રાખે અથવા ઉમ્મર, જ્ઞાન , કે ચારિત્રના પર્યાય વડે વૃદ્ધ હોય. તપસ્વી તે ઉગ્ર તપસ્યા કરે તથા ચારિત્રમાં અનુરક્ત રહે. જ્ઞાન એટલે માંદા, શિક્ષક એટલે નવો દિક્ષિત. સાધર્મિકના ૪ ભેદ છે. ૧ પ્રવચનથી ન લિંગથી ૨ ન પ્રવચનથી લિંગથી ૩ લિંગથી અને પ્રવચનથી ૪ ન લિંગથી ન પ્રવચનથી. કુલ, ગણ, સંઘ એ પ્રસિદ્ધ છે. હવે સ્વાધ્યાય કહે છે. તે પાંચ પ્રકારે છે. વાચના, પૃચ્છના, પરિવર્તના, અનુપ્રેક્ષા અને ધર્મ કથા. વાચના એટલે શિષ્યોને ભણાવવું તે. પૃચ્છના તે સૂત્ર અથવા અર્થને પૂછવું તે. પર્યટન એટલે ભણેલાને ગણી જવું. અનુપ્રેક્ષા એટલે મનમાં ગણવું વિચારવું પણ મોટેથી બોલવું નહિ, ધર્મ કથા એટલે અહિંસા વિગેરે લક્ષણુ યુક્ત સર્વજ્ઞ પ્રણીત ધર્મનું વ્યાખ્યાન કરવું તે (જેમાં બીજાને વૈરાગ્ય થાય અને મોક્ષાભિલાષી બને). હવે ધ્યાન કહે છે. તે ચાર પ્રકારે છે. આત્મ ધ્યાન, રૌદ્ર ધ્યાન, ધર્મ ધ્યાન અને શુકલ ધ્યાન તેમાં રાજ્ય, ઉપભોગ, શયન, આસન, વાહન, સ્ત્રી, સુગંધી, માળા, મણિ, રત્ન, દાગીના તેમાં મોહના ઉદયથી ધચ્છા-અભિલાષા થાય છે તેને વિદ્વાનો આત્મધ્યાન કહે છે (અનુકુળનો રાગ અને પ્રતિકુળનો ખેદ તે આત્મધ્યાન છે). તથા બીજાનું સંછેદન, બાળવું, ભાગવું, મારવા વડે બાંધવું, પ્રહાર, દમન તથા વિનિકૂંતન ક્રૂરતાથી જે ખુશ થાય છે અને દયા લાવતો નથી અને પારકાને દુઃખ આ-

પવા સંબંધી ધ્યાન કરે છે તે રોદ્ર ધ્યાન જાણવું. આયુ' જ્ઞાની કહે છે. ૩ સૂત્ર અર્થ સાધવાને તથા મહાવ્રત ધારણ કરવામાં અને બંધનોનો છુટકારો કરવાના હેતુ રૂપ જે વિચારો- ચિંતા થાય તે, તથા પાંચે ઈંદ્રિયોને જીતવી, સર્વ જીવોમાં દયા રાખવી તેને પંડિતો ધર્મધ્યાન કહે છે. તથા ઈંદ્રિયો મોહક વિષયોમાં પણ પરાક્રમ્ય રહે અને સંકલ્પ, કલ્પના, વિકલ્પ, વિકાર દોષો તથા તેના વ્યાપારથી રહિત જેનો આત્મા શાંત છે તેને પંડિતો ઉત્તમ શ્રેષ્ઠ એવું શુકલધ્યાન કહે છે. આ ચારેનું ફળ કહે છે. આર્ત ધ્યાનથી તિર્થંચ થાય, રોદ્ર ધ્યાનથી નરક પ્રાપ્તિ, ધર્મ ધ્યાનથી દેવ ગતિ અને શુભે ફળ છે, પણ શુકલ ધ્યાનથી તો જન્મનો ક્ષય અર્થાત્ મોક્ષ મળે છે. તેથી વ્યાધિ રોગનો નાશ કરનાર, હિતકારી, સંસારનો છેદ કરનાર અને કર્મ રજને દૂર કરનાર એવા શુકલ ધ્યાનમાં પંડિત પુરુષો પ્રયત્ન કરે છે. ધ્યાન શતકથી આનો વિશેષ અધિકાર જાણી લેવો. કાઉસગ્ગ દ્રવ્યથી ને ભાવથી એમ બે પ્રકારે છે. દ્રવ્યથી ચાર પ્રકારે છે-ગુણ, શરીર, ઉપધિ અને આહારથી, અને ભાવથી ક્રોધાદિ વિગેરેનો ત્યાગ છે. કહ્યું છે કે દ્રવ્યભાવ તે દ્રવ્યથી ચાર પ્રકારે અને ભાવથી ક્રોધાદિકનો ત્યાગ કરે વિગેરે. તે ઉપર કહ્યા પ્રમાણે છે. કાળમાં, ગણ, અને દેહનું, અતિરિક્ત, અશુદ્ધ ભક્ત પાન વિગેરેનો ત્યાગ કરવો જે સ્વશિષ્ય સંભાળનારા હોય ત્યારે ગુરૂ તેને સોંપી પોતે અનશન કરે). ભાવથી ક્રોધાદિકનો ત્યાગ કરવો. આ પ્રાયશ્ચિત્તથી માંડી કાઉસગ્ગ સુધી જે અભ્યંતર તપ છે તે લૌકિક મતવાળા જાણતા નથી અને

જાણવાવાળા પણ મોક્ષને વાસ્તે યથા યોગ્ય તે આદરતા નથી, આથી જૈન મતવાળા તેને અભ્યંતર તપ કહે છે. બાકીના પદોનો અર્થ પ્રકટ હોવાથી સૂત્ર પદને સ્પર્શી તે નિર્યુક્તિકારે નથી કહ્યો; પણ બુદ્ધિમાને તે પોતાની મેળે વિચારી લેવો. વાદીની શંકા—‘ધર્મ એ ઉત્કૃષ્ટ મંગળ છે. તેમાં ધર્મ ગૃહણમાં અહિંસા સંયમ લેવાં તે અચુક છે. કારણકે અહિંસા વિગેરે ધર્મમાં સંપૂર્ણ રીતે રહેલ છે.’ આચાર્યનું સમાધાન—‘એમ નહિં. અહિંસા તે ધર્મનું કારણપણું, અને ધર્મ તે કાર્ય પણું હોવાથી તે કાર્ય કારણમાં કંઈક ભેદ છે. અને કંઈક ભેદ તે આ છે. તેનો દ્રવ્ય પર્યાય તે ઉભય રૂપ હોવાથી બતાવ્યો છે. કહ્યું છે કે પૃથ્વીથી વિશિષ્ટ ધડો નથી તેથી તે એક બીજાથી જુદાં નથી પણ માટીનો અનેલો ધડો તે પહેલાં માટી અને પછી ધડો તેથી ધડો માટીથી જૂદો. પણ કંઈ અશે કહેવાય તેથી અહિંસા વિગેરે જુદાં બતાવ્યાં. વળી ગમ્યાદિ ધર્મ જે પૂર્વે અનેક પ્રકારે બતાવ્યો તેનાથી આ અહિંસા ધર્મ જૂદો છે તે લોકોત્તરપણું બતાવવા માટે લૌકિક ધર્મથી જુદો પાડવા અહિંસાદિ લક્ષણ બતાવવું તે ઠીક છે. વાદીની શંકા—‘અહિંસા, સંયમ, તપરૂપ ધર્મ ઉત્કૃષ્ટ મંગળ છે એવું વચન તે આચાર્યસિદ્ધ છે કે યુક્તિ સિદ્ધ પણ છે ? નિર્યુક્તિકાર ઉત્તર આપે છે.

જિજ્ઞાસુર્ણ સિદ્ધં ચેવ મળણ્ય કથ્યર્થ ઉદાહરણં ।

જાસઙ્ગ ડ સોયારં દેઙ્ગવિ કર્હિચિ મળેઙ્ગા ॥૪૯॥

પૂર્વે કહેલા સ્વરૂપવાળા જીન તેમનું વચન આચાર્ય વડે સિદ્ધ-સાચુંજ છે તે પ્રખ્યાત છે, તે વિચાર્યા વિનાજ સિદ્ધ-

વિશ્વાસપાત્ર છે કારણકે રાગદ્વેષથી રહિત તે જીન છે અને
 રાગી વિગેરેનું વચન સત્ય હોવાનો અસંભવ છે. કહ્યું છે કે
 રાગ દ્વેષ અને મોહથી જે વાક્ય બોલાય તે જુઠું. જેને આ
 દોષ નથી તેને જુઠું કારણ શું છે ? વિગેરે છે તો પણ તેવા
 સાંભળનારાઓની અપેક્ષાથી ક્યાંક ઉદાહરણ કહીએ છીએ, પણ
 નિયોગથી નહિ. 'તુ શબ્દ સાંભળનારનું' વિશેષપણું બનાવે છે
 કે સાંભળનાર કેવો છે ? તિક્ષ્ણ બુદ્ધિવાળો કે મધ્યમ બુદ્ધિવાળો ?
 અદ્ય બુદ્ધિવાળા માટે નહિ, કારણકે બુદ્ધિમાન હેતુ માત્રના ઉપ-
 ન્યાસ વડેજ ધણા ધણા અર્થને માટે ગમન કરી શકે છે.
 મધ્યમ બુદ્ધિવાળો તેના વડેજ બોધ પામે છે પણ બીજો નહિ,
 તેમાં સાધ્ય, સાધન, અન્વય, વ્યતિરેક બતાવવું તે ઉદાહરણ
 કહેવાય. તે દષ્ટાંત જાણવો. સાધ્ય ધર્મ તે અન્વય, વ્યતિરેક
 લક્ષણ, હેતુ. અહિં હેતુને ઉલ્લંઘીને પેલું ઉદાહરણ કહેવું તે
 ન્યાયને અનુસરી તેના બલવડેજ હેતુનો સાધ્ય અર્થ અને તેનું
 સાધકપણું તેનો સ્વીકાર થાય છે. કોઇ જગ્યાએ હેતુ કહ્યા
 વિના પણ દષ્ટાંત કહેવાય. અથવા ન્યાય બતાવવા માટે પણ
 કહેવાય. જેમ ગતિ પરિણામને પરિણમેલા જીવ પુદ્ગલોને ગ-
 તિના આધાર રૂપ ધર્માસ્તિકાય છે. જેમ ચક્ષુવાળા જ્ઞાનને
 દીવાની માફક (એટલે આંખો હોય અને જ્ઞાન હોય તોજ દીવો
 કામ લાગે) કહ્યું છે કે જેમ જ્ઞાન અને આંખોવાળાને દીવો
 સહાયક છે તેમ જીવ અને પુદ્ગલોની ગતિના ઉદ્દગમનનું કારણ
 ધર્માસ્તિકાય છે. તે જીવ વિગેરેને સાહાય કરે છે. કોઇ વાર હેતુ
 એકલોજ કહેવાય છે. દષ્ટાંત નથી કહેતા. જેમકે આ મારો

ધોડો છે કારણકે તેને લાખું વિગેરે પ્રસિદ્ધ ચિન્હ છે. ખીનમાં ખીજ રીતે દેખાતું નથી તેથી આ મારેજ છે.

કથમ્ પંચાવયવં વસહા વા સઘ્વહા ન પદ્ધિસિદ્ધં ।
નય પુણ્ણ સઘ્વં મળ્ણહ હંદી સવિઆરમક્કસાયં ॥૫૦॥

અર્થ—કોઈ સ્થળે સાંભળનારની અપેક્ષાએ પાંચે અવયવ કહેવાય છે તો કોઈ સ્થળે દશ અવયવ, બધી રીતે ગુરૂ અને સાંભળનારની અપેક્ષાએ છે, પણ પ્રતિષિદ્ધ ઉદાહરણ વિગેરે નથી એટલું વાક્ય શેષ છે. જોકે વિરોધ નથી તો પણ અવિશેષ વડેજ છે. પણ સરલ ઉદાહરણ વિગેરે કહેતાં નથી. શા માટે ? તે કહે છે. અહિં તે પાસે બતાવવા માટે. શું પાસે બતાવે છે ? જેના વડે અહિં અથવા ખીજે જુદા શાસ્ત્રોમાં પ્રતિપક્ષ થાય. અહિં કહેલું તે અનુક્રમે ઉદાહરણ વિગેરેથી કહેલું છે એમ જાણીએ છીએ. પાંચ અવયવ તે આ છે—પ્રતિગા, હેતુ, ઉદાહરણ, ઉપનય અને નિગમ, ન્યાયદર્શન ૧-૧-૩૨ સૂત્ર પ્રમાણે છે. દશ પ્રતિગા વિભક્તિ વિગેરે આગળ કહેશે. એમના પ્રયોગો લંબાણ ન કરવા ખાતર અહિં ન કહેતાં જરૂર પડશે ત્યાં કહીશું. હવે જિન વચન સિદ્ધ છે તે કોઈ સ્થળે ઉદાહરણ કહે છે વિગેરે તેમાં ઉદાહરણ અને હેતુનું સ્વરૂપ કહે છે.

જાસ્થાહરણં કુવિહં ચઙ્ઘિવહં હોઈ પક્કમેકંતુ ।

હે ડ ચઙ્ઘિવો સ્વલુ, તેજ ડ સાહિજ્જપ અત્થો ॥ ૫૧ ॥

‘તત્ર’ શબ્દ વાક્યનો ઉપન્યાસ બતાવનાર છે અથવા નિશ્ચય વાચક છે. ઉદાહરણ પૂર્વની માફક છે, તે મૂળ ભેદથી બે પ્રકારે છે, એટલે એક બનેલું અને ખીજું સમજાવવા માટે

બનાવટી. હવે એમાં ઉત્તર ભેદ જે ચાર પ્રકારે છે તે કહે છે. તે બેનાજ ઉદાહરણ, આહરણ ૧ તેનો દેશ. ૨ તેનો દોષ ૩ તેનો ઉપન્યાસ ૪ એ ચાર ભેદ આગળ કહીશું.

ઘચ્છિત ધર્મ વિશિષ્ટ અર્થને પમાડે તે હેતુ. તે ચાર પ્રકારે છે. 'બલુ' શબ્દ વ્યક્તિ ભેદથી અનેક પ્રકારનો વિશેષ અર્થ બતાવનાર છે. 'તુ' શબ્દનો પુનઃ શબ્દાર્થ છે. તે હેતુ વડે સાધ્ય અર્થ અવિનાભાવના બલ વડે સધાય છે, કરાય છે અથવા જણાય છે. અર્થ એટલે જે સાધ્ય કરવાનું તે પ્રતિજ્ઞા છે. હવે જૂદા જૂદા દેશમાં જન્મેલા શિષ્યોના સમુદાયના હિત માટે ઉદાહરણના એક અર્થમાં વપરાતા પર્યાયવાચી શબ્દો કહે છે.

નાયમુદાહરણંતિ મ, વિઠ્ઠંતોવમ નિદરિણં તદ્દ ય ।
પગઠ્ઠં તં કુવિઠ્ઠં, ચઙઙિવિઠ્ઠં ચેચ નાયઠ્ઠવં ॥ ૫૨ ॥

જ્ઞાત, જે વડે દ્રષ્ટાંત આપવાનો અર્થ : જણાય તે. અધિકરણમાં નિષ્ઠા પ્રત્યય છે. તે પ્રમાણે જે વડે ઉદાહરણ કરાય અને ઘચ્છિત અર્થ પમાય તે ઉદાહરણ. દ્રષ્ટાંત એટલે જોયેલા અર્થને અંત સુધી લઈ જાય અતીન્દ્રિય એટલે પ્રમાણથી ન ન દેખાયલું સંવેદન નિષ્ઠાને પહોંચાડે તે દ્રષ્ટાંત છે. જેના દાર્ષ્ટિક અર્થ ઉપમા વડે કરાય તે ઉપમાન. તથા નિદર્શન એટલે જે નિશ્ચય વડે દાર્ષ્ટિક જ અર્થ થાય તે છે. આ બધા એક અર્થવાળા છે. પૂર્વે કહેલું આ બંને પ્રકારનું ઉદાહરણ તથા ચાર પ્રકારનું પ્રત્યેક જણવું. સામાન્ય વિષેયથી કંઈક અંશે એકપણ હોવાથી. તેથી સામાન્યનું પણ પ્રધાનપણ્ય બતાવવા એક વચનનું કહેવું છે તે પ્રમાણે એકાર્થ છે. અહિં બહુ કહેવાનું છે.

પણુ ગ્રંથ વિસ્તાર ભયથી નથી કહેતા. હવે બે પ્રકારનું ઉદાહરણ કહે છે.

ઉદાહરણ

ચરિઅં ચ કપ્પિઅં યા દુવિહં તતો ચડવિવહવકેવકં ।
આહરણે તદ્દેસે તદ્દેસે ચેવુવજ્જાસે ॥ ૫૩ ॥

ટીકાનો અર્થ—બનેલું અને કલ્પિત એમ બે પ્રકારે છે. જેમાં ચરિત એટલે બનેલું જે વડે કહેવાના અર્થને માનવામાં આવે. દાખલા તરીકે નિયાણું કરવું તે દુઃખ માટે છે. જેમ બ્રહ્મદત્તે કરી દુઃખ ભોગવ્યું. વળી કલ્પિત તે પોતાની બુદ્ધિ કલ્પનારૂપ શિલ્પવડે બનાવી દેવું. તેના વડે ક્રોધને કહેવાના અર્થની ખાત્રી થાય. જેમકે પીપળાના પાનથી અનિત્યતા બતાવે છે. કહ્યું છે કે, જેમ તમે તેમ અમે પૂર્વે હતા અને અમે જેમ પડ્યા છીએ તેમ તમારે પડવાનું છે આવું સૂકાં પડતાં પાંદડાં નવાં પાંદડાંની કુંપળાને કહે છે. આ કલ્પિત દ્રષ્ટાંતમાં પાંદડાં કંઈ બોક્ષતાં નથી પણ નવ યુવકો અહંકાર કરતા હોય તે ભવ્ય સત્ત્વ હોય તો તેમના બોધ માટે છે વિગેરે. હવે આ ઉદાહરણ તે દ્રષ્ટાંત કહેવાય. તેનું સામ્ય જે અનુગમાદિ લક્ષણ છે. હવે દ્રષ્ટાંત કહે છે. તેનું સામ્ય અનુગમ વિગેરે લક્ષણ છે. કહ્યું છે કે સામ્યવડે હેતુના અનુગમને સામ્યના અભાવમાં નથી. પણ તે દ્રષ્ટાંત કહેવાય. તે સાધર્મ અને તે સીવાયનો બીજો વૈધર્મ એમ બે પ્રકારે છે પણ અત્રે લક્ષ્યનો અભાવ હોવાથી શા માટે ઉદાહરણ પણું કહેવાય ? ઉત્તર—તેમાં પણ કંઈક અંશ સામ્યના અનુગમવડે દાષ્ટાંતિક અર્થના સ્વીકારની ખાત્રીના

ફળથી ઉદાહરણ છે. અહિં પણ તે છે જ એમ કહીનેજ તે ઉદાહરણપણું કેમ નહિ ? પ્રતિપત્તિનું અનુગમ વિગેરે લક્ષણ પણ સામાન્ય વિશેષ ઉભય રૂપ અનંતધર્મવાળી વસ્તુમાં છતાં કંઈક ભેદવાળાનેજ યોગ્ય શકાય. બીજાને નહિ. એકાંત ભેદ જે અભેદનો તેમાં અભાવ છે. જેમકે સર્વથા પ્રતિગા, દ્રષ્ટાંત અર્થના ભેદવાળા વાદીને અનુગમથી નિશ્ચયે ઘટાડેલ કૃતકપણાથી અલંતપણાના પ્રતિબંધનું દર્શન તે ચાલતી બાબતમાં અનુપયોગી છે. (કારણ કે) ભિન્ન વસ્તુનો ધર્મ હોવાથી અને સામાન્યમાં પરિકલ્પિતપણાનું અસત્ત્વપણું હોવાથી આ પણ તેના બળ વડે સાધ્ય અર્થ પ્રતિબંધની કલ્પ । છતાં અતિ પ્રસંગનો દોષ આવે. અહિં બહુ કહેવાનું છે. તે અંથ વિસ્તાર ભયથી નથી કહેતા.

આ પ્રમાણે એકાંત અભેદવાદીને પણ તેનો અભાવ જાણવો, પણ અનેકાંતવાદી વસ્તુને અનંત ધર્મવાળી માનતાં તેના તેના ધર્મના સામર્થ્યપણાથી તે તે વસ્તુઓના પ્રતિબંધના બળ વડેજ તે તે વસ્તુઓનો ગમક (મેળવનાર) થાય છે. બીજી રીતે તેનો તેમાં તે સંબંધી સ્વીકારનો અભાવ છે. આટલુંજ બસ છે. હવે ચાલુ વિષય કહેવામાં આવે છે. વિધિ વડે ચરિત અને કલ્પિત એમ બે પ્રકારનાં ઉદાહરણ કહ્યાં. હવે દરેકના ચાર પ્રકાર કહે છે. ૧ ઉદાહરણ ૨ તેનો દેશ. ૩ તેનો દોષ ૪ ઉપન્યાસ. તેમાં ઉદાહરણનો શબ્દાર્થ કહ્યો છે. તેના દેશ, દોષ તથા ઉપન્યાસને કહીએ છીએ. ભાગ એટલે દેશ, દોષ એટલે ભૂત્ર અને ઉપન્યાસ તે વસ્તુ આશ્રી લક્ષણવાળો આગળ કહેવાશે. હવે ઉદાહરણ કહે છે.

ચડકા સહુ આહરણં, દોડ અવામાં ઉઘાચ ઠવળા ચ ।
તહ ય પહુવ્વગ્ન ધિનાસ, મેવ ચઢમં ચડચિગવ્વ ॥૫૪॥

ટીકાનો અર્થ—ઉદાહરણુ ચાર પ્રકારે છે અથવા વિચાર કરતાં ઉદાહરણુના ૪ ભેદ છે. જેમકે અપાય, ઉપાય, સ્થાપના અને પ્રત્યુત્પન્ન વિનાશજ. એનું વિસ્તારથી વર્ણન નિર્ધારિતકાર કહેશેજ. પહેલાં અપાયનું ઉદાહરણુ ચાર વિકલ્પવાળું છે. તે અપાય ચાર પ્રકારનો નીચે પ્રમાણે છે. ૧ દ્રવ્ય અપાય ૨ ક્ષેત્ર અપાય ૩ કાળ અપાય ૪ ભાવ અપાય. તેમાં દ્રવ્યનો અપાય તે દ્રવ્યાપાય છે. અપાય એટલે અનિષ્ઠ પ્રાપ્તિ (નુકસાન) અથવા દ્રવ્યજ અપાય અર્થાત્ દ્રવ્ય પોતે નુકસાનનો હેતુ થાય છે તે. એ પ્રમાણે ક્ષેત્રમાં અથવા ક્ષેત્રથી પીડા થાય તે ક્ષેત્ર અપાય. એ પ્રમાણે બીજામાં જાણી ક્ષેત્રું. દ્રવ્યાપાયની વાત કહે છે.

દઢ્ઢાવાપ દોઢિમિ ઉઘાણિજગ્ગા મ્મયરો ધજનિમિસં ।
વહપરિણવકમેક્કં દહંમિ મચ્છેણ નિઠ્ઠેઓ ॥ ૫૫ ॥

દ્રવ્ય અપાયના બે દર્શાંત કહે છે. ‘તુ’ શબ્દથી બીજા પાણુ જાણુવો. જેમકે બે ભાષાઓ ધન માટે એક બીજાને મારવા તૈયાર થયાં. તે કુડમાંના મત્સ્ય વડે વૈરાગ્ય પામ્યા. ગાયાનો અર્થ સમાપ્ત. એનો ભાવાર્થ આ કથાથી જાણુવો. તે કહે છે કોઈ એક સન્નિવેશમાં બે ભાષાઓ મહા દરિદ્રી હતા. તેઓએ સોરઠ દેશમાં જઈ એક હજાર રૂપીઆ પેદા કરી વાંસળીમાં બધાં અને તે લઈને બંને જણુ પોતાને ગામ આવ્યા. રસ્તામાં બંને જણુ વારા ફરતી તે વાંસળીને ઊંચકે છે. એક વખત ત્યારે એકના હાથમાં કોથળી હતી ત્યારે બીજો ચિંતવન કરે છે કે

એને માફ તો રૂપીઆ મારા થઇ જાય ! બીજાએ પણ તેજ વિચાર કર્યો. ત્યાર પછી બન્નેના એવા વિચાર ચાલતા હતા તેવામાં તેઓ એક ગામની સમીપે આવ્યા. નદીના તટમાં મોટા બાઇની વાંસળી ઉપાડવાની વારી આવી, તે કહેવા લાગ્યો ધિક્કાર હો મને કે મેં મારા બાઇનો વિનાશ ચિંતવ્યો.' એમ કહી પોકે પોકે મૂકી રડવા લાગ્યો. બીજો પૂછ્યું, 'કેમ રડે છે' ? તેણે ખરું કહ્યું. તે બોલ્યો, 'મને પણ એવોજ વિચાર થયો હતો. મને પણ ધિક્કાર છે' એમ કહી બન્ને જણે તે વાંસળી કુંડમાં ફેંકી દીધી અને તેઓ ઘેર આવ્યા. તે માછલું વાંસળી ગળી ગયું. અને માછી તેને મારી મહોલ્લામાં વેચવા લઈ ગયો. આ બે બાઈઓની માએ તે માછલું લાવવાને દાસી (બહેન) ને મહોલ્લામાં મોકલી કે જેથી બાઈને બોજન અપાય. દાસીના હાથમાં તેજ માછલું આવ્યું. માછલાંને ચીરતાં અંદરથી તેણે વાંસળી જોઈ. તેણે વિચાર્યું, 'આ મારી થાઓ.' એમ વિચારી તે તેણે ખોળામાં છૂપાવવાનું કર્યું. છુટ્ટી ડાસીએ તે જોઈને કહ્યું, 'ખોળામાં તે શું છૂપાવ્યું ? પણ દાસી કોબણી બૂની કંઈ બોલી નહિ. પછી બન્ને જણ લડ્યાં. દાસીએ મર્મ પ્રદેશમાં છરી મારી તેથી છુટ્ટી મરી ગઈ. બે બાઈઓએ આ વાત જાણીને તથા માને મરેલી જોઈ વિચાર્યું કે દ્રવ્ય દુઃખદાયી છે. તેથી તે બન્નેને વૈરાગ્ય થવાથી તે બાઈને કાઈની સાથે પરણાવીને બન્નેએ દિક્ષા લીધી. (અહિં દાસી અને ભગિની એકજ અર્થમાં વપરાયાં છે.)

લૌકિકમાં પણ કહેવાય છે કે ધન પ્રાપ્તિમાં દુઃખ ત્યાર પછી તેના રક્ષણમાં દુઃખ અને તે ખરચતાં પણ દુઃખ થાય છે,

માટે દુઃખને વધારનારું દ્રવ્ય તેને ધિક્કાર હો. વગી બહુ દુઃખ-
વાળું પાપ રૂપ જે ધન તેને ત્યજીને જેઓએ તપોવનનો આશ્રય
લીધેલ છે તે મહાસત્વવાળા તપસ્વીઓ ને ધન્યવાદ છે. વિગેરે.
આટલું ચાલતી વાતમાં ઉપયોગી છે. હવે ક્ષેત્ર અપાય કહે છે.

સ્વેતંમિ અવક્કમણં, વસારવગ્ગસ્સ દોદ અવરેણં ।

દોષાયણો અકારે, ભાવે મંદુક્કોઆ સ્વઓ ॥૫૬॥

ક્ષેત્ર દારનો વિચાર તે ક્ષેત્રથી અપાય અથવા ક્ષેત્રજ પોતે
તેનું કારણ થાય. તેનું ઉદાહરણ અપક્રમણ (ખીજે સ્થળે જવું),
દશા વર્ગ એટલે દશ દશારણ વિગેરે અક્ષરાર્થ છે. તેનો ભાવાર્થ
કથાથી જાણવો. તે કહીશું. તથા દ્વીપાયન ઋષિનો અધિકાર
કાળને આશ્રી છે. અહિં કાળથી અપાય તે કાળ અપાય છે.
અથવા કાળજ તેનું કારણ થાય છે. ભાવાર્થ કથાથી જાણવો.
તે કહીશું. તથા ભાવથી દેડકું મારનાર સાધુ એ ભાવ અપાય
છે. તે ભાવથી અથવા ભાવ તેનું કારણ થાય. તેનો પણ અ-
ધિકાર કથાથી જાણવો તે કહીશું.

ક્ષેત્ર અપાયતું ઉદાહરણ.

દશ દશારણ હરિવંશના રાજા જેમની મોટી કથા હરિ-
વંશમાં છે તેમાંનું ઉપયોગીજ કહીએ છીએ. કંસને માર્યા પછી
તેના સસરા જરાસંધે તેનું વૈર લેવા તૈયારી કરવાથી મથુરામાંથી
દશે ભાષ નાસીને દારકા ગયા. ચાલુ યોજનાને નિર્યુક્તિકાર પોતે
કહે છે. શા માટે અકાંડ પ્રયાસ આ વખતે કરીએ ? એટલે
(મથુરા દુઃખનું કારણ) તે મૂકી દીધું.

કાળ અપાયનું ઉદાહરણ.

ત્યારે કૃષ્ણે નેમનાથને પૂછ્યું ત્યારે નેમનાથજીએ કહ્યું કે
 બાર વરસે દ્વીપાયનથી દારકા નગરી નાશ પામશે તે વખતે
 ઉઘોતતરા નામની નગરીમાં દ્વીપાયન ઋષિએ લોક પરંપરાથી
 આ વાત સાંભળી પોતાનાથી એ નગરીનો નાશ ન થાય માટે બાર
 વરસ સુધી બીજે જવું સાંરું. આમ વિચારી ઉત્તરના દેશમાં
 ગયો. બૂલથી કાળની ખબર ન પડતાં બારમે વરસે પાછો
 આવ્યો. શાંખ અને પ્રલુભને તેને જોઈ ખુબ માર્યો. ઘણો
 માર લાગવાથી તે નિયાણું કરી દેવતા થયો. અને તેણે દારકા
 બાળી મૂકી. આ કાળ અપાય છે. કારણ કે જીનેશ્વરે કહેલાં
 વચનોમાં ફેર ન પડે.

ભાગ અપાયનું ઉદાહરણ

શિષ્ય સાથે ગોચરી જતાં એક તપસ્વીથી પ્રમાદને લીધે
 દેડકી મરી. શિષ્યે સૂચવ્યું કે તમારાથી દેડકી મરી. તપસ્વી
 બોલ્યો, 'રે દુષ્ટ ચેલા, ઘણા કાળથી આ તો મરેલી છે.' પછી
 બન્ને ગયા. પડિક્કમણમાં સાંજે જુદા તપસ્વીને મારેલી દેડકી
 યાદ ન આવી ત્યારે ચેલાએ તે સંભાળ્યું. અને કહ્યું, 'હે
 તપસ્વી ! દેડકીની આલોચના લો.' તપસ્વી રીસાયો અને ચેલાને
 મારવા બળખાનું વાસણ બધ દોડ્યો, અંધારામાં અને રાત
 હોવાથી થાંભલા સાથે અથડાઇને અને જોરથી દોડતાં વધારે
 લાગવાથી તે મરણ પામ્યો. જ્યોતિષિમાં તે દેવતા થયો. અને
 ત્યાંથી ચ્યવીને દષ્ટિવિષસર્પના કુળમાં દષ્ટિ વિષ સર્પ થયો
 તે વખતે ત્યાં રાજપુત ફરતો હતો, તેવા દષ્ટિવિષમાંનો કાઈ

એક સર્પ તે રાજપુત્રને કરડ્યો. આથી સાપ પકડનારે વિદ્યાથી બધા સાપને બોલાવ્યા અને કુંડાળામાં એકઠા કર્યા. પછી કહ્યું, 'બાકીના બધા જતા રહ્યા. જેણે રાજપુત્રને કરડ્યો હોય તેજ રહ્યો, બીજા જતા રહ્યા તે એકલો રહ્યો એટલે તેણે તેને કહ્યું 'તારું ઝેર પી અથવા અગ્નિમાં બળ.' તે અગંધન જાતિનો સાપ હતો. સર્પમાં બે જાત છે, એક ગંધન અને બીજી અગંધન. આ અગંધન માનવાળા હોય છે, તેથી તે અગ્નિમાં પેઠો પણ ઝેર ન પીધું. રાજપુત્ર મુઓ તેથી ક્રોધામમાન થયેલા રાજાએ દાંડી પીટાવી કે મારી પાસે જે ક્રોધ સાપનું માથું લાવે તેને મહોર આપીશ. દીનારના લોભથી લોકો સાપને મારવા લાગ્યા. તે સાપના કુળમાં જ્યાં ક્ષપક સાધુ, ઉપનન થયો હતો તેને જાતિ સ્મરણ જ્ઞાન હોવાથી તે રાત્રે નીકળતો હતો પણ દિવસે નીકળતો નહતો. તેનો હેતુ એવો હતો કે પોતે બીજા જીવોને ન બાળે કોઈ વખતે સાપના પકડનારને રાત્રીમાં ફરનારે આ કહ્યું, તેથી તેની સુગંધી વડે ક્ષપક સર્પનું દર શોધી કાઢ્યું અને ત્યાં ઉભો રહી ઔષધિથી બોલાવવા લાગ્યો. સાપ ચિંતિત છે, કે મેં કોપનું ફળ જોયું. હું જે સન્મુખ જાઉં તો પેલો બળી જશે.' તેથી પૂંછડી વડે ઉઘેા ચાલવા માંડ્યો. તે વખતે સાપ પકડનારે તેને બહાર નીકળતાંજ મારી નાંખ્યો. માથું છેદતાં સાપ મરણ પામ્યો. આ સાપ દેવતાથી અધિષ્ઠિત હતો. તે દેવતાએ રાજાને સ્વપ્ન આપ્યું 'તું સર્પોને ન માર. જેથી નાગકુળમાંથી અવતાર લઈને તે તારો પુત્ર થશે. તેનું નામ તારે નાગદત્ત રાખવું.' તે ક્ષપક નાગ મરીને તેજ રાજાને ત્યાં પુત્ર થયો. તેનું નામ ત્રિશે

નાગદત્ત પાડ્યું. તેણે બાળપણમાં દિક્ષા લીધી. પૂર્વ જીવમાં તે સાપ-તિર્થચણે હોવાથી ઘણો ખાવધરો હતો. તેથી સૂરજ ઉગે ને ખાવા માંડે તે સાંજ સુધી ખાય. આટલું છતાં તે શાંત મિનજી અને ધર્મ શ્રદ્ધાવાળો હતો. ત્યાં સાધુ સમુદાયમાં ચાર મોટા તપસ્વીઓ હતા. તે ચોમાસી, ત્રણ માસી, બે માસી અને એક માસી તપ કરનારા હતા. રાત્રે દેવી વાંદવા આવી. ચારે જણ અનુક્રમે બેઠા હતા. ત્યાર પછી કુલ્લક બેઠેલો હતો, છતાં દેવીએ કુલ્લકને વાંઘો તેથી ચારે તપસ્વીઓ ક્રોધયમાન થયા. ચઉમાસી તપ કરનારે દેવીને પકડી લીધી અને કહ્યું, ‘હે કટપૂતને, અમે તપસ્વી છતાં તું કેમ અમને વાંદતી નથી ! અને ઘડો ભાત ખાનારને વાંદે છે ! દેવીએ કહ્યું, ‘હું ભાવ તપસ્વીને વાઢું છું, પણ પૂજા સત્કાર અને માન વાંચ્છુઓને વાંદતી નથી. તેથી ચારે રીસાયા, દેવીએ વિચાર્યું કે આ નાના સાધુનેજ દુઃખ દેશે તેથી તેની પાસેજ હું રહું. તેમને હું બોધ કરીશ. બીજે દિવસે નાનો સાધુ ઠંડો આહાર લેવા ગયો પાછો આવી ગુરૂને કહી ચોમાસી તપવાળાને વિનંતિ કરી. તપસીને રીસ ચઢવાથી તેમાં થુંકયો. નાનો સાધુ કહે છે ‘મારી જૂલ થઈ કે મેં તમને થુંકવાનો ખ્યાલો ન આપ્યો અને આ આપ્યું. તેથી તપસીએ રીસાઈ તેના માથા ઉપરજ રાખ અને બળખો નાંખ્યો. એમ બીજા ત્રણે પણ કયું. આ ચારેનું તેણે સાંખી લીધું. એટલામાં એક તપસીએ તેનો હાથ પકડી લીધો. આટલું છતાં આ કુલ્લક સાધુને ન દીનતા થઈ કે ન ક્રોધ આવ્યો. તેથી વિશુદ્ધ પરિણામથી લેશ્યા શુદ્ધિ વડે કર્મના આવરણ જે હતાં

તે ક્ષય થતાં તેને કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું. ચારે દેવીએ કહ્યું, 'તમને કેવી રીતે વાંદવા ? કારણ કે તમે ક્રોધથી હારેલ છો.' તેથી તે ક્ષપકેને પણ વૈરાગ્ય આવ્યો અને મિથ્યા દુષ્કૃત દીધું. તેઓ બોલ્યા. 'ઉપશાંત ચિત્તવાળા આ બાળકને આપણે પાપ કર્મ વડે પીડીને આશાતના કરી છે, આ પ્રમાણે પોતાને ધિક્કાર આવવાથી શુભ અભ્યવસાય વડે તેઓને પણ કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું.'

આ પ્રમાણે પ્રસંગથી દર્શાવેલ છે. તેનો ઉપનય એટલે તે-
માંથી સમજવાનું એ છે કે ક્રોધાદિ અપ્રશસ્ત ભાવ કર્યાથી દુર્ગ-
તિનો અપાય થાય. હવે પરલોક ચિંતા માટે ચાલુ બાબતમાં કહે છે.

સિક્ષણગઅસિક્ષણાણં, સંવેગચિરક્રુયાઈ દોઝહંપિ ।

દઢવાઈયા પથં, હંસિજંતે અવાયા ઉ ॥ ૬૭ ॥

ટીકાનો અર્થ—શિક્ષક અને અશિક્ષક એટલે નવા જૂના સાધુ. અથવા નવો દિક્ષિત અને ગૃહસ્થી. તેમના સંવે-
ગની સ્થિરતા માટે બંનેને આશ્રી ઉપર કહેલા ચારે અપાયો
ઉપર કહેલી રીતિ વડે દેખાડે છે. તેમાં સંવેગ એટલે મોક્ષ
સુખનો અભિલાષ છે. સ્થૈર્ય એટલે લીધેલાં વૃત્ત પૂરાં પાળવાં તે.
તેથી કેવી રીતે દુઃખનું નિબંધન છે તે દ્રવ્ય વિગેરે જવાના
બોધથી સંવેગ અને સ્થિરતા પ્રાપ્ત થાય ?

ઉત્તર—દ્વ્યાદિનો મોહ ન રાખવો. તેથી સંવેગ થાય.
વળી કહે છે.

દવિઅં કારણ ગહિઅં, વિર્ગિચિઅઘ્વમસિવાઈસ્વેતં ચ ।
ચારસહિ પસ્સ કાલો કોહાઈ વિવેગ ભાવમ્મિ ॥ ૬૮ ॥

માથાનો અર્થ—અહિં: ઉત્સર્ગથી મુમુક્ષુએ દ્રવ્યજ અથવા અધિક વસ્ત્ર પાત્રાદિક અથવા સોનું વિગેરે છોડી દેવું, પાણુ નવા શિષ્યને આશ્રી કારણે ગ્રહણ કરેલું દ્રવ્ય તે પણ દિક્ષાદિ કારણ સમાપ્ત થતાં તે છોડી દેવું. તેથીજ કહ્યું છે કે દ્રવ્ય કારણને લીધે ગ્રહણ કરેલું તે છોડી દેવું. આ લોક અને પરલોકના અનેક ભયના હેતુ રૂપ અને દુઃખે કરી જેનો અંત આવે એવા આગ્રહ વિગેરે અપાયોનું હેતુપણું મધ્યસ્થ પુરુષોએ પોતાની શુદ્ધિ વડે વિચારી લેવું (દ્રવ્ય રાખનાર યતી, શ્રી પૂજ્યના હાલ પ્રસિદ્ધ છે છતાં મોહાંધ જની જ્ઞાન ખાતાને બહાને જેઓ પદવીધર થઈ અંધ શ્રદ્ધાળુઓને લુંટી ધન એકઠું કરી અનેક ભવ્યાત્માઓને અશ્રધ્ધાનું કારણ બની ગૃહસ્થી જેવા નિર્ભર દેખાય છે તે પ્રત્યક્ષ છે માટે ભવ્યાત્માએ તે પાપદ્રવ્યથી દૂરજ રહેવું તે શોભારૂપ છે.)

હવે ક્ષેત્ર આશ્રી કહે છે

તે પ્રમાણે બારે વરસે ભવિષ્યકાળ એટલે કેટલા વરસમાં તે ક્ષેત્ર છોડી દેવું તેનું કારણ આ છે. અશિવાદિ એટલે ભવિષ્યમાં રોગ આવવાનો હોય તે જાણીને બાર વરસ પહેલાંજ તે દેશ છોડી દેવો. કહ્યું છે કે બાર વરસ પહેલાં સૂત્રાર્થને જાણનાર અતિશયવાળા ગીતાર્થ ભગવંતો જાણુ થતાં રોગાદિ કારણે તે દેશ છોડી દે છે વિગેરે. તેમ ક્રોધ વિગેરેનો વિવેક એટલે ક્રોધ વિગેરે ન વખાણવા લાયક હોય તે નરકમાં પડવાનાં કારણરૂપ છે માટે તે છોડવાં. આ ભાવ અપાય બતાવ્યો. આ પ્રમાણે ખરી રીતે ચરણ કરણના અનુયોગનો અધિકાર લઇને અપાય

ખતાવ્યો. હવે દ્રવ્યાનુયોગનો અધિકાર ધ્યાનમાં રાખી ખતાવે છે.

દઘ્વાદિર્પદિ નિષ્ઠો, પદંતેજેષ જેસિં અપ્પા ઉ ।

હોઈ અભાવો તેસિં, સુહદુહ ! સંસારમોક્ષાણં ॥૫૧॥

ટીકાનો અર્થ - દ્રવ્ય આદિ એટલે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ ભાવ વડે નારકપણાથી વિશિષ્ટ ક્ષેત્ર અને વયઃ, અવસ્થિત, અપ્રસન્નત્વ વિગેરેથી સ્વભાવ એકાંત વડેજ સર્વથા જે વાદીઓ આત્મા (જીવ)ને અથવા અન્ય વસ્તુને માને છે તેમનામાં આ ઉપર કહેલા અપાયોનો અભાવ છે, કયા વાદીઓને અભાવ છે ? કહે છે કે સુખ દુઃખ અને સંસાર મોક્ષના વાંછકોને. સુખ એટલે આહલાદનના અનુભવરૂપ સમય. અને તાપનો અનુભવ તે દુઃખ. નિર્ઘન્ય, નર, નારક અને અમર તેમાં જીવ લેવો એટલે જન્મમરણરૂપ સંસાર અને આઠ પ્રકારના કર્મના બંધનનો વિયોગ તે મોક્ષ. હવે કોઈ પૂછે છે કે તે વાદીઓને સુખ વિગેરેનો અભાવ કેવી રીતે ? ઉત્તર-તેઓ માને છે કે આત્માને હંમેશા સમાન એક સરખોજ સ્થિર રહેનાર સ્વભાવ હોવાથી જેમાં કશું પણ ઉત્પન્ન નાશ ન થાય તેવા વાદીઓને તેનો સ્વભાવ કાયમ રહે તો હંમેશાંજ ચારે ચતિમાં જ્યાં જે હોય ત્યાં કાયમ રહેવાથી તેવું ને તેવુંજ રહે અને અપ્રસન્નપણું ન છોડવાથી પૂર્વ રૂપનું પ્રસન્નપણું ન થતાં દુઃખીને દુઃખ કાયમ રહ્યું. સંસારીકને સંસાર રહ્યો. એ પ્રમાણે બીજામાં પણ સમજી લેવું. આથી નિલ્લવાદીને નિશ્ચય કર્યા કે તમારું માનવું ખોટું છે.

સુહદુક્ષ સંપ્રબોગો, ન વિઝ્ઞઈ નિચ્ચવાયપક્કંમિ ।
પદંતુચ્છેઅંમિ અ, સુહદુક્ષ વિગપ્પણમજુત્તં ॥ ૬૦ ॥

ટીકાનો અર્થ:—સુખદુઃખનો સંપ્રયોગ અથવા સારી રીતે જોડાયેલો પ્રયોગ તે સંપ્રયોગ. એટલે અકલ્પિત, ન ઘટે એટલે શું? ક્યાં? તો કે નિત્યવાદ પક્ષમાં એટલે જેઓ એકાંત નિત્ય માને ત્યાં સંપ્રયોગ ન હોય. પણ જો કલ્પિત હોય તો થાયજ. કેમકે નિત્યવાદી બોલે છે કે પ્રકૃતિની ઉપાધીથી પુર- પને સુખ દુઃખ થાય છે. જેમ સ્ફટિકમાં રતાશ છે વિગેરે અથવા ખીજાઓ કહે છે તેમ શુદ્ધિના પ્રતિબિંબથી એમ થાય છે, આનું કલ્પિતપણું એટલા માટે છે કે તત્ત્વથી આત્મા તદ્રુપ થવા વિના સુખાદિનો અભાવ છે. વળી ઉપધાન સંનિધિમાં પણ જેમ વિના પ્રકાશના પથરામાં રતાશ વિગેરે દેખાય છે તેમ તેનો જો વાદી સ્વીકાર કરે તો તે પૂર્વ સ્વીકારોની હાનિ છે. શુદ્ધિ પ્રતિબિંબ પક્ષ સ્વીકારે તો પણ અવિચલિત આત્માને નિરંતરજ એક સ્વભાવ હોવાથી નિરંતરજ એક રૂપની પ્રતિબિંબતા આપવી જોઈએ. અને જો સ્વભાવનો ભેદ માને તો અનિત્યતાનો પ્રસંગ આવે (અહિં નિત્યવાદીને એ દૂષણ આપ્યું કે તમે આત્મામાં પહેલાં અને પછી જરા પણ ભેદ માનશો તો તમારો મૂળ નિત્ય પક્ષ છે તેનોજ નાશ થઈ જશે.)

અનિત્ય વાદીનું ખંડન.

કોઈ એમ માને કે અનિત્ય એકાંત માનીએ તો ઠીક. તેને કહે છે. એકાંત અનિત્ય એટલે સર્વથા વિનાશ. અર્થાત્ અન્વય રહિત મૂળ વસ્તુનો વિકલ્પ અયુક્ત છે. એનો ભાવાર્થ એ કે એકાંત ઉચ્છેદ માનીએ તો સુખાદિનો અનુભવ કરનાર તેજ ક્ષણમાં સર્વથા ઉચ્છેદનો હેતુ હોવાથી અહેતુક પણ છે.

એટલે પહેલે ક્ષણે નાશ ગયો તેને પછીની બીજી ક્ષણ આવેજ ક્યાંથી ? તથા તેનો વિકલ્પજ ક્યાંથી થાય ? આ અપાય બતાવ્યો. (એકાંત નિત્ય અનિત્ય બનેનું ખંડન કરી સ્વાદ્વાદ યુક્ત જૈન ધર્મને બતાવ્યો કે આત્મા પોતે સુખદુઃખ અનુભવે છે.) અપાય કહી ગયા. હવે ઉપાય કહે છે. ઉપ એટલે સમીપમાં. આય એટલે લાભ. એટલે વિવક્ષિત વસ્તુના સંપૂર્ણ લાભનું હેતુપણું હોવાથી તે વસ્તુનો લાભ તેજ ઉપાય. અર્થાત્ ઇચ્છિત વસ્તુની પ્રાપ્તિનો વ્યાપાર તે ચાર પ્રકારે છે. તે કહે છે.

यमेव चउविगप्पो होह उवाओर्ध्व तथ दव्वमि ।
धातुव्वाओ पढमो, नंगलकुलिपहिं खेत्तं तु ॥६१॥ ?

ટીકાનો અર્થ—એ પ્રમાણે જેમ અપાય છે, તેમ ઉપાય ચાર પ્રકારે બતાવે છે. દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવ ઉપાય. દ્રવ્ય ઉપાયના વિચારમાં સોનું બનાવનારાનો ઉપાય તે પહેલો અને લૌકિક છે. તથા લોકોત્તરમાં રસ્તામાં ચાલતાં વિગેરે કારણથી પડી ગયેલ પડલાને પ્રાસુક પાણીએ ઘોવા અથવા ખરડાયેલ કપડું ઘોવું. તે, અને હળ વિગેરે વડે ખેતર ખેડવાં તે ક્ષેત્ર ઉપાય છે. તેથી લાંગળ અને કેદાળી તેનો ઉપાય આ ક્ષેત્ર ઉપાય જણાવે તે લૌકિક છે. લોકોત્તરમાં પણ વિધિ વડે પ્રભાતમાં આહાર વિગેરે માટે ફરવું તે ક્ષેત્ર ઉપાય છે. બીજા આચાર્યો યોનિ પ્રાભુત પ્રયોગથી સુવણ બનાવવાના સંઘાત પ્રયોજન વિગેરેમાં દ્રવ્ય ઉપાયને બતાવે છે. અને વિદ્યા વિગેરેથી કૃમાર્ગ (અટવી)થી છુટકારો કરવો તે ક્ષેત્ર ઉપાય છે એમ બતાવે છે. (આનો ખુલાસો અપવાદ રૂપ હોવાથી હેતુસૂત્રમાં પૂરતો છે) અહિં

પહેલાં મહત્વ કરેલ પદાર્થ ઉલ્લંઘી જતો દેખાય છે. આ પાઠાંતર છે તેથી ધાતુવાદ બણાયો છે એમાં કંઈક અંશે અવિશેષજ છે એમ જાણવું.

કાલો અન્નાલિયાદિ, હોદ માંમિ પાંડઓ જમમો ।
ચોરસ્સ વપ નદિ, વટ્ટકુમારિ પરિકહેદ ॥ ૬૨ ॥

ટીકાનો અર્થ—કાળ ન.લિકા વિગેરેથી જણાય છે. નાલિકા એટલે ઘડી, આદિ શબ્દથી શંકુ વિગેરેથી પણ જણાય. આ નાલિકા વગેરેનો ઉપયોગ લૌકિકમાં કાળ બતાવનાર ઉપાય છે (જેને બદલે હાલ વિદેશી ઘડીઆળ વપરાય છે) લોકોત્તર માર્ગે સાધુ ભગવંતોએ કાળ જાણવામાટે સૂત્રો ગણી જવાં તેથી જણાય છે કે આટલો કાળ થયો. હવે ભાવ દ્વારમાં વિચારતાં દષ્ટાંત બતાવે છે. કેણે ? તે કહે છે. પાંડિત અભય કુમારે, તેજ કહે છે. ચોરને માટે નાટકમાં વૃદ્ધ કુમારીનો, ત્રણ કાળ ગોચરસૂત્ર હોવાથી કહે છે. કારણ કે તેને ભાવ ઉપાય વડે ચોરનો ભાવ જાણવામાં આવ્યો તે પ્રમાણે એલા વિગેરેનો ભાવ ગુરૂએ વિધિ ઉપાયથી જાણી લેવો:-

ભાવ ઉપાયનું ઉદાહરણ કહે છે

રાજમહ નામે નગર હતું. ત્યાં શ્રેણિક રાજા હતો તેને રાંણીએ કહ્યું. મને એક સ્તંભવાળો મહેલ બનાવી આપો. તેણે સૂતારોને હુકમ કર્યો તેથી તેઓ (લાકડું કાપવા) ગયા તેઓએ જંગલમાં સારા લક્ષણવાળું, સરલ અને ઘણું મોટું ઝાડ જોયું. તેને ધ્રુપ આપવામાં આવ્યો, કે જેથી જે દેવતા વડે ઝાડ પરિ-

અલિત હોય તે દેવ દર્શન દેજો જો દર્શન ન આપે તો અમો કાપીએ, અને આપે તો ન કાપીએ. ત્યારે તે વૃક્ષવાસી વ્યંતરે તેમને દર્શન આપ્યું. તેણે કહ્યું, ‘હું એક ચાંબલાવાળો રાજાનો મહેલ બનાવીશ જેમાં બધી ઋતુમાં ફળે એવા તથા વનનાં સર્વવૃક્ષ ફળે એવો બગીચો બનાવીશ. મને કાપ નહીં’ એથી તે દેવતાએ મહેલ બનાવ્યો. કોઈ બીજો વખતે એક ચંડાળણીને અકાળે ફેરી ખાવાનો ભાવ ઉત્પન્ન થયો તેણે પતિને કહ્યું, ‘મને ફેરીઓ લાવી આપો ત્યારે અકાળે પણ પોતાની અવનામિની વિદ્યાથી તે રાજાના બગીચાના આંખાની શાખાઓ નમાવી, અને આશ્રવૃક્ષની ફેરીઓ લઈ લીધી અને ઉનામિની વિદ્યાથી ડાંળાઓ પાછી ઉપર ચડાવી દીધી. રાજાએ સવારમાં જોયું અને કહ્યું, જ્યારે ચોરનાં ‘પગલાં નથી જોવાતાં, ત્યારે કોણ મનુષ્ય અત્રે આવી ગયો ?

જેની આવી શક્તિ છે તે મારા અન્ત પુરમાં પણ આવવાને હિંમત કરે ! એથી અભયકુમારને બોલાવીને કહ્યું, ‘સાત રાતમાં જોતું ચોરને નહિ આણે તો તારું જીવતર રહેવાનું નથી. ત્યારે અભયકુમારે તપાસ કરવાનું શરૂ કર્યું’ એક ઠેકાણે કોઈ નાચનાર રમવાની ઇચ્છાવાળો હતો. લોકો ભેગાં થયાં હતાં. તે વખતે ત્યાં જઈને અભય બોલ્યો, ‘જ્યાં સુધી નાચનાર શયુગાર સજી લે ત્યાં સુધીમાં માફ એક આખ્યાન સાંભળાલો. ‘કોઈ એક નગરમાં એક દરિદ્રી શેઠ વસે છે તેની પુત્રી વૃદ્ધ કુમારી (સંપૂર્ણ યુવાન) બણી રૂપવંત છે વર માટે તે કામની પૂજા કરે છે તેને એક બાગમાં ચોરીથી પુલ વીણતી માળાએ જોઈ જ્યારે

તેણે દુરાચાર કરવા માંડ્યો ત્યારે તેણે કહ્યું, 'હું કન્યા છું તે શીયલ ભંગ ન કર.' તને પણ બહેન બાણુબા છે' ત્યારે તેણે કહ્યું, એક ઉપાય થાય તોજ છોડું, જે દિવસે તું પરણે તે દિવસે પતિની રબ લઇને મારી પાસે આવે તોજ હું તને છોડું. તેણીએ કહ્યું, 'ભલે એમ.' તેણે રબ આપી છોડી દીધી. કાંઈ બીજે વખતે તે બીજને પરણી. અને સાસરે ગઈ.

ન્યારે તે મેડા ઉપર શયન ગૃહમાં ગઈ ત્યારે તેણે પતિને ખરેખરી હકીકત કહી. પતિની રબ મળ્યેથી તે નીકળી, અને રસ્તામાં ચોરોથી પકડાઈ પણ તેમના આગળ વાત કહી. ચોરેએ તેને મૂકી દીધી. રસ્તામાં છ મહીને આહાર કરે તેવા રાક્ષસે પકડી. કન્યાએ તેને પણ કહ્યું, અને રાક્ષસે તેને છોડી દીધી. માળી પાસે આવી માળીએ પૂછ્યું, 'શા માટે આવી? કન્યાએ કહ્યું, 'પૂર્વના વચન અનુસાર' માળીએ કહ્યું. 'તારા ધણીએ તને કેમ છોડી? કન્યાએ બધું કહ્યું, તેથી માળીને આશ્ચર્ય થયું કે આ પોતાનું વચન પાળનાર સ્ત્રી છે જેના શીયલના પ્રભાવથી ચોર અને રાક્ષસે પણ છોડી દીધી, તો હું-તેના કેમ શિયલભંગ કરું! એથી તેને મુકી દીધી. પાછા ફરતાં રાક્ષસ અને ચોર મળ્યા. તેમણે પણ મુકી દીધી, અને શીયલનું રક્ષણ કરી તે પતિ પાસે આવી. આ દૃષ્ટાંત બતાવી અભયકુમારે બધા મનુષ્યોને પૂછ્યું, 'બેલો, આમાં દુષ્કર કામ કેણે કર્યું? ત્યારે પરસ્પર ઈર્ષ્યા કરનારા જે કામી પુરૂષો હતા, તે બેલ્યા 'કે ભત્તારે. કાંણુ કે તેને પોતાની સ્ત્રીને નિઃશંકપણે રબ આપી. જે બ્રુબાળવા હતા તે બેલ્યા, 'રાક્ષસે, કારણુ કે તેણે છ મા-

સની બુખમાં પણ જવા દીધી. જે દુરાચારી હતા તે ખોટા,
 ‘માળીએ કે તેણે આવી સુંદરીને પણ મુકી દીધી. હરિકેશ
 નામનો ચોર જે કેરીઓ ચોરી કરી ગયો હતો તેણે કહ્યું કે
 ચોર ઉત્તમ છે. એ ઉપરશ્રી અભયકુમારે તેને ચોર જાણી પકડી
 લીધો. આ આલતી બાળતમાં ઉપયોગી છે. જેમ અભયે ચોરનો
 ઉપાયથી ભાવ જાણ્યો તેમ અહિં પણ જે ચેલાઓ વડી દિક્ષા
 યોગ્ય હોય તેમના ભાવને ગીતાર્થે યુક્તિથી જાણી લેવા. એટલે
 વિરહ ખોલવું. જે જાતવાન હશે તો કાયમ રહેશે, નહિ તો
 મોટું મેલું કરશે. જે ઉપરથી આ દિક્ષા આપવા યોગ્ય છે કે
 નહિ અથવા પ્રથમ દિક્ષા આપ્યા પછી એનું માથું મુંડવા જેવું
 છે કે નહિ તે દરેક વખતે જાણી શકાય. તેથીજ કહ્યું છે કે
 દિક્ષા આપેલી હોય તો પણ તેને અયોગ્ય હોય તો માથું મુંડતા
 પહેલાંજ કાઢી મૂકવો. અધુરી કથા ન રહે માટે તેજ કહે છે.
 અભયકુમારે ચોરને પકડી ઐશ્વિક પાસે લાવી ઉભો કર્યો. રાજના
 ડરથી સાચી વાત તેણે કરી, ત્યારે રાજાએ કહ્યું, ‘જે’તું મને
 આ વિદ્યા શીખવે તો હું તને નહિં મારું. ચોરે તે સ્વીકાર્યું.
 રાજા ઉંચે આસને બેસી જાણવા લાગ્યો’ ઉભા રહીને ચોરે
 જાણાવ્યું. પણ (રાજાને) વિદ્યા ન આવડી. રાજાએ કહ્યું, ‘આમ
 કેમ?’ ચોરે કહ્યું, ‘અવિનયથી વિદ્યા ન આવડે? માટે જેમ હું
 જમિ ઉપર બેઠો હતો અને તમે આસન ઉપર બેઠા હતા તેને
 બદલે તમે નીચે બેસો તેથી રાજા નીચે બેઠો અને ચોર ઉંચે,
 જેથી વિદ્યા આવડી. આ લૌકિક અર્થને સાધનાર ચરણ કરણ
 અનુયોગને અનુસરી દ્રવ્ય ઉપાય વિગેરે કહ્યા. હવે દ્રવ્યાનુયોગને

અનુસરી ખતાવીએ છીએ. તેમાં પણ ઉપાયના દર્શનની નિત્ય અનિત્ય એકાંત વાદીઓને સુખ આદિ વ્યવહાર । અભાવનો પ્રસંગ છે. જેથી પ્રત્યક્ષ ગોચર અતિકાંત વસ્તુથી આત્માનો અભાવ થાય (પૂર્વે જેમ અપાયમાં નિત્ય અનિત્યનું ખંડન કર્યું તેમ અહિં પણ એકાંત વાદીઓને ઉપાય કરવો એ નિષ્ફળ છે કેમકે ફેરફાર થાય નહિ ત્યારે મહેનત શા માટે કરવી, અને શાનો ઉપાય કરવો ? અનિત્યવાદીને આત્માનો નાશ હોવાથી ઉપાય વડે કરીને તેને લાભ થવો અશક્ય છે) હવે અહિં આ-ચાર્ય નવા શિષ્યોને બોધ થાય એટલા માટે ઉપાયથીજ આ-ત્માનું અસ્તિત્વપણું ખતાવવાની ઇચ્છાથી કહે છે.

एवं तु इहं आया पञ्चकखं अणुबलव्यभमाणोऽपि ।

सुहृदुक्खमाहपहिं गिज्झइ हेऊहि अत्थिस्सि ॥ ६३ ॥

ટીકાનો અર્થ—એ પ્રમાણેજ જેમ ધાતુવાદી વિગેરેથી દ્રવ્યાદિ આ લોકમાં આત્મા પ્રત્યક્ષા ન દેખાવા છતાં પણ સુખ-દુઃખો વિગેરેથી યુક્તિવડે આત્મા માને છે અને સંસારનો પરિગ્રહ ગ્રહણ કરે છે તથા સંસાર પરિગ્રહ વડે આત્મા માને છે તેજ પ્રમાણે સુખદુઃખના ધર્મપણાથી ધર્મથી ધર્મના અવશ્ય અનુ-રૂપજ વર્તવું. ન ભૂતસમુદાય માત્રજ દેહ છે કિંતુ એના અનુરૂપ ધર્મી દેહ છે, કારણ કે તેમાં ચેતન નથી અને સુખ-દુઃખમાં ચેતનપણું છે તેથી જન્મેમાં ભેદ પડયો. અહિં ધણું કહેવાનું છે કે દેહ અને આત્મા જૂદા છે. જેમ ધાતુવાદી સુખમાટે જીવ જૂદો માની ધન ઉપાર્જન કરે છે તેમ ધર્મીએ પરલોકના સુખ માટે ધર્મ કરવો.

જહ વડસ્તાઓ હસ્થિ, ગામા નગરં તુ પાડસા સરયં ।
ઓદહ્યાઝ ડવસમં, સંકંતી દેવદત્તસ ॥ ૬૪ ॥

ટીકાનો અર્થ—જેમ ઘોડાથી હાથી, ગામથી શહેર અને વર્ષાથી શરદ કાળ જુદા છે તેમ ઉદયીક બાવથી ઉપશમીકમાં સંક્રમણ થાય છે. કેને? દેવદત્તને. આ પ્રત્યક્ષ છે. એટલું બાકી છે. (શિવ એટલે બહારથી લેવું).

પવં સડ જીવસ્સવિ, દઢ્ઢાહસંકમં પઢુક્ષા ડ ।
અત્થિત્તં સાહિજ્જહ, પઢ્ઢવક્ષેણં પરોક્ષંપિ ॥ ૬૫ ॥

ટીકાનો અર્થ—જેમ દેવદત્તને બાવ બદલાયા તે પ્રમાણે વિદ્યમાન જીવને દ્રવ્યાદિમાં સંક્રમણ થાય. આદિ શબ્દથી ક્ષેત્ર, કાળ, બાવ લેવા. તેને આશ્રીને વિદ્યમાનપણું સધાય. શંકા- 'છતી વસ્તુનું અસ્તિત્વ સાધવું તે અયુક્ત છે 'ઉત્તર-' એમ નહિ. અવ્યુત્પન્ન અને વિપ્રતિપન્ન સાધનનું વિષયપણું હોવાથી પ્રત્યક્ષ પણે અશ્વ વિગેરેનું સંક્રમણ સર્વથા સાક્ષાત્ પરિચ્છિન્નિતે સ્વીકારી પરોક્ષ પણુ અવગ્રહ વિગેરેના સંવેદનથી થોડે અંશે પણુ તે પ્રત્યક્ષ છે. જેમ અશ્વ વિગેરેનું સંક્રમણ દેવદત્ત માલીકને છોડી ન જાય તેમ ઔદયિક શરીરથી વૈક્રિય રૂપમાં કે તિર્થંચ લોકમાંથી ઉર્ધ્વ લોકમાં કે પરિમિત વર્ષના આયુષ્યના પર્યાયમાં જવું કે ચારિત્ર છોડી અચારિત્રી થવું તે જીવ માલીક ધારણ કર્યા વિના ન થઈ શકે. આવું વૃદ્ધ પુરૂષે વ્યાખ્યાન કરે છે. કેટલાક આચાર્યો બીજી ગાથાના અર્ધો ભાગનો પાઠાંતરથી બીજી રીતે ખુલાસો કરે છે. તેમાં આ પ્રમાણે સંબંધ છે. આ પ્રમાણે

અહિં આત્મા વિગેરે માથા વડે ઉપાયથીજ આત્માનું અસ્તિત્વ કરીને સુખદુઃખ વિગેરેના ભાવ સંગતિ માટે નિત્ય અનિત્ય પક્ષ દ્વર કરી આત્માને પરિણામી માનવાની ઇચ્છાથી કહે છે. વ્યાખ્યા પૂર્વ પ્રમાણે જાણવી.

एवं सउ जीवस्सवि, दृढवार्हसंकमं पशुषा उ ।
परिणामो साहिज्जइ, पञ्चवक्त्रेणं परोक्षेवि ॥ ६६ ॥

પહેલો અર્થ પૂર્વે માફક. પાછલા અર્થની જાવના આ પ્રમાણે છે. એકાંત નિત્ય અનિત્ય પક્ષવાળાને દ્રવ્યાદિની સંક્રાન્તિ દેવદત્તના જેવા છતાં પણ લાગુ ન પડે. તેટલા માટે તેના ભાવ અન્યથા ઉપપત્તિ વડેજ પરિણામ સિદ્ધ ન થાય. કહ્યું છે કે જેનાથી અર્થોત્તરગમ ન થાય તે સર્વથાજ આગમ નથી. પરિણામ અને પ્રમાણથી જે સિદ્ધ છે તે પંડિતોને નિત્ય ઈષ્ટ છે. ધડો. મુકુટ, સુવર્ણનો અર્થ નાશ ઉત્પાદ અને સ્થિતિમાં આ છે. શોક, પ્રમોદ અને માધ્યસ્થ એ ત્રણેને માણસ હેતુ સહિત માને છે. ધડો. જાગીને મુકુટ બનાવે તો ધડાને નાશ થતાં ધડાવાળાને દુઃખ થાય. મુકુટની ઉત્પત્તિ થવાથી બીજાને પ્રમોદ થાય, પણ જેને સેનાનોજ ખેપ છે તે બન્નેમાં મધ્યસ્થ છે. જેને દુધ ખાવાનુંજ હોય, તે દહિં ન ખાય અને દહિં વાળો દૂધ ન ખાય, પણ જેને ગોરસજ ખાવું ન હોય, તે બન્નેને ત્યાગે, એટલા માટે ત્રણ સ્વરૂપવાળીજ વસ્તુ છે. ઉપાય દ્વાર કહ્યું. હવે સ્થાપના દ્વાર કહે છે.

ठवणाकम्मं पक्कं. विहुंतो तस्य पोंडरीअं तु ।

अहयाऽपि सन्न दक्कण, दिगुसिक्कयं उदाहरणं ॥६७॥

સ્થપાય તે સ્થાપના. તેના વડે, તેમનું અથવા, તેમાં કર્મ એટલે સારી રીતે ઈચ્છિત અર્થ બતાવવાં વાળી ક્રિયા તે સ્થાપના કર્મ. ૧ એટલે તેની જાતિની અપેક્ષાએ દ્રષ્ટાન્ત છે. તેમાં સ્થાપના કર્મમાં 'પૌંડરિક, તું' શબ્દથી તેવું બીજું. તે પ્રમાણે પુંડરિક અધ્યયનમાં પુંડરિક બતાવી પ્રક્રિયા વડે અન્યનું ખંડન કરી પોતાનો મત સ્થાપવો અથવા પાછલો અર્થ સુગમ છે. આ લૌકિક છે. ભાવાર્થ કથાથી સમજવો. એક નગરમાં એક રોગિષ્ટ માળા હાથમાં કુલનો કંઠીયો લઇને જતો હતો. રોગી હોવાથી તેને ઝાડો લાગવાથી પ્રભાતે અંધારામાં ત્યાંજ ટટી જઇને તે કુલનો ઢગલો તેના ઉપર કર્યો. લોકોએ પૂછ્યું કે આ શું છે કે તું કુલ નાખે છે? ત્યારે માળાએ કહ્યું, 'હું અસોપક છું. અહિં હિંડુ નામના શિવ પ્રગટ થાય છે.' એથી ત્યાં હિંડુશિવ નામના વ્યંતર દેવ પ્રસિદ્ધિમાં આવ્યા. લોકોએ માન્યું. અને તેની પૂજા થઈ. અત્યારે પણ પાટલિપુત્ર નગરમાં હિંડુશિવ નામ વ્યંતરીકદેવનું છે. એ પ્રમાણે માળાએ જેમ પોતાની ઇચ્છા રાખી તેમ પ્રમાદવશ થઈ અણચાલતે એવું નીંદનીય કાર્ય આચરવું પડે તો તે ઢાંકી દેવું જેથી બીજા લોકો અધર્મ ન પામે અને ઉલટું ધર્મની ભાવના વધે. જેમ ગિરિસિદ્ધ કુળશ બુદ્ધિવાળા વડે લોકોની ધર્મ શ્રદ્ધા પ્રવચનની સ્તુતિ વડે કરી (કોઇ સારો સાધુ પણ પાપનાં ઉદયથી ભ્રષ્ટ થાય તો પણ પોતે એવી મર્યાદાથી રહે કે જેથી લોક અધર્મ ન પામે તેમ બીજા-એએ તેની પણ નિંદા ન કરી અપમાન ન કરવું) આ પ્રમાણે ચરણ કરણ અનુયોગને લૌકિક આશ્રી સ્થાપના કર્મ કહ્યાં,

હવે દ્રવ્યાદિ યોગ આશ્રી કહે છે.

સર્વભિચારં હેતું, સહસ્રા વૉતું તમેવ અન્નેદિં ।

ઉચ્ચૂહૃદ્ સપ્પસરં, સામરથં ચડ્પ્પણો નાહં ॥ ૬૮ ॥

ટીકાનો અર્થ—વ્યભિચાર સહિત તે સવ્યભિચારવાળો જે હેતુ સામ્યધર્મ અન્વય વિગેરે લક્ષણ યુક્ત તે તુરતજ ક્ષીને તે હેતુને ખીજા હેતુવડે સમર્થન કરે-અનેક પ્રકારે વિસ્તારી પ્રગાળાને અતાવવું, ‘ચ’ શબ્દ ભિન્નક્રમ અતાવેછે. એટલે આત્માને જાણીને પરને પર જાણવું. ભાવાર્થ આ છે. દ્રવ્યાસ્તિકાદિ અનેક નય સંપૂર્ણ પ્રવચનને જાણનારા સાધુએ તેને સ્થાપન કરવા ખીજા નય વાળાની અપેક્ષા વડે વ્યભિચારવાળો હેતુ બનાવીને તેના વિરુદ્ધ નયના મતને અનુસરવાથી એવી રીતે સિદ્ધ કરવો જેથી સમ્યક્ અનેકાંતવાદનો સ્વીકાર થાય.

શંકા—ઉદાહરણ, ભેદ, સ્થાપના અધિકારની ચિંતામાં સવ્યભિચારનો હેતુ શા માટે કહેવો જોઈએ ? ઉત્તર—તેને આશ્રીને તેને અનુકુલ ઉદાહરણ પ્રાયઃ અતાવવા માટેજ ધણા ઉદાહરણોની પ્રવૃત્તિ થાય છે. સંપૂર્ણ, (૬૮ મી ગાથામાં એ અતાવ્યું કે કોઇ નિત્યવાદી વાદ કરવા આવે તો અનિત્ય પક્ષ સિદ્ધ કરી નિત્યનું ખંડન કરવું એટલે આપોઆપ જૈનનો સ્યાદવાદ સમજાય.) સ્થાપના કર્મદ્વારા કહેવાયું; હવે પ્રત્યુત્પન્નમતિદ્વાર કહેવાની ઇચ્છાથી કહે છે.

દ્દેહંતિ પદુપ્પન્ન વિનાસણંમિ ગંધઢ્ઠિવયા ઉદાહરણં ।

લીલોડ્ઢિ કત્થવિ, જદ્દ અજ્ઞો ષઙ્ગિજ્જ તો ગુરુણા ॥ ૬૯ ॥

અર્થ - પ્રત્યુત્પન્ન વિનાશના વિચારમાં ગાંધર્વિકાનું લૌકિક

ઉદાહરણુ છે. ઉત્પન્ન થયેલી વસ્તુ (વિદ્ય)નો નાશ તે પ્રત્યુત્પન્ન વિનાશ અથવા તેમાં પ્રત્યુત્પન્ન વિનાશ છે. એ સમાસ છે. ગાંધર્વિકાનું ઉદાહરણુ. એક નગરમાં એક વાણીઓ હતો. તેને ધણી બહેનો અને ભાણુજી તથા ભાભીઓ હતી. તેના ધરની સમીપમાં રાજ-કુલના ગાનારાઓ દિવસમાં ત્રણ વાર સંગીત કરતા હતા. તે રાગમાં લીન થઈ વાણીઆના ધરમાં સ્ત્રીઓ રાગી બની કંઈપણુ કામ કરતી કહતી. તેથી વાણીઆએ વિચાર્યું કે ધરનો નાશ થયો. શું ઉપાય કરવો ? કે જેથી સ્ત્રીઓ ન બગડે, તેથી મિત્રને કહ્યું. તેણે શીખવ્યું કે તારા ધરની બાજુમાં અંતરનું દેવળ કરાવ. તેણે તેમ કયું અને ઢોલી વિગેરે વાજાંત્ર વગાડનારાઓને રૂપીઆ આપીને ઢોલ વગાડવ્યું. જ્યારે ગંધર્વો ગાય ત્યારે ઢોલીઓ ઢોલ વગાડતા, વંસળીને સ્પર્શ કરતા અને ગાતા તેથી ગાનારાઓને વિદ્ય થવા માંડ્યું. અને ઢોલના અવાજમાં ગીત ધ્વનિ ન સંભળાવા માંડ્યો. રાજકુલમાં તેઓએ તે વાત જાહેર કરી. રાજાએ વાણીઆને બોલાવ્યો, અને કહ્યું, ‘તું કેમ વિદ્ય કરે છે ?’ તેણે કહ્યું, મારા ધરમાં દેવ પ્રગટ થયા છે. ત્રણ વાપન તેની ભક્તિ કરવી જોઈએ. તેથી રાજાએ ગાનારને કહ્યું, ‘બીજો ઠેકાણે ગાઓ, દેવને દિવસે દિવસે અંતરાય કેમ કરાય ?’ એ પ્રમાણે લોકોત્તરમાં શિષ્યો ગૃહસ્થણીમાં રાગી બની કરતા હોય તો આચાર્યોએ એવો ઉપાય કરવો કે જેથી શિષ્ય તે દોષથી દૂર થાય કેપકે ગુરુ શિષ્યોને ન બચાવે તો દુરાચારથી નરકમાંજ દુઃખ ભોગવશે. કહ્યું છે કે ૧ ચિંતા. ૨ જોવાની ઈચ્છા, ૩ દીર્ઘ નિઃશ્વાસ ૪ જ્વરપ્રદાહ ૬ અશુભ, ૭ મૂર્ચ્છા,

૮ ઉન્મત્ત, ૯ જ્ઞાન વિનાનો, ૧૦ મૃત્યુ, એટલે એનો પ્રકટ અર્થ આ પ્રમાણે છે. સાધુને કોઈ સ્ત્રીને જોવાની વાંચ્છા થયેલ હોય અને તે ન મળે તો ઉપર કહેલી દશ અવસ્થા પ્રાપ્ત કરી મરણ પામે એટલા માટે અપાયોથી આચાર્ય રક્ષણ કરે. એજ ગાથાનો અર્થ થયો. અને પરભોક્તો અપાય આ પ્રમાણે છે. પ્રતિગ્ધા જાંગ કરવાથી નરકમાં પડે, અને ફરી સમકીત પામે નહિ. તથા જીવ સમુદ્રમાં જામે, આવો અર્થ ધ્યાનમાં લઈને શિષ્ય કોઈ પણ વખત દુરાચાર કરે તો આચાર્યે શું કરવું તે કહે છે.

વારેઽવુ ઉવાપણ જહવા ચાઝલિઓ વહેઝજા હિ ।

સઘ્વેડવિ નત્થિ માગ, કિં પુગ જીવો સઘોત્તઘ્વો ॥૭૦॥

શિષ્યને ઉપાયથી જેમ તે, માને, તેવા કોઈ પણ સિદ્ધાન્તમાં કહેલા ઉપાય વડે, અટકાવવો જેથી તે સારો થાય તેમ કરવું, આ લૌકિક ચરણ કરણ અનુયોગને આશ્રી કહ્યું. તેમ દ્રવ્યાનુયોગને આશ્રી કહે છે. કોઈ નાસ્તિક બંધવાદ કરે કે બધા ધર્મપદાદિ પદાર્થ નથી તો જીવ પણ ક્યાંથી હોય ? તો તેને આ પ્રમાણે સમજાવવો.

જં મળલિ નત્થિ માગા, વચ્ચળમિણં અત્થિ નત્થિ ? જહ
અત્થિ ।

एव पद्मनाभाणी, असतो णु निसेहए को णु ॥ ७१ ॥

ટીકાનો અર્થ—જો તું એમ કહીશ કે પદાર્થ નથી તો આ તારું વચન ભાવવું પ્રતિષેધક છે કે નહિ, એવા બે વિકલ્પ તને થશે. આથી શું સમજવું ? કે જો તું છે એમ કહે તો

તારે આ બોલવાનુંજ ખંડન થયું. અને તુંજ પ્રતિબંધક વચન કહે છે તે સાચું અને તે સાચું (તા પદાર્થને જીવ પણ સાચા). બીજો વિકલ્પ, જો તારૂં નિષેધ વચન અસત્ય હોય તો મારા ભાવ પદાર્થના વચનને વિષેધ કરનારજ કાણુ છે ! તેથી પણ પદાર્થો સાચા થયા. વળી તેં કહ્યું, ‘જીવ પણ નથી.’ અહિં પણ પ્રતિ ઉત્પન્ન વિનાશને અનુસરી કહે છે.

જાય વિવક્ષાપુઠ્થો સહોઽગ્રીવુઠ્ઠમથો સિત ય સાવિ ।
જમજીવસ્સ ડ સિદ્ધો. પદિસેદ્ધગીર્જો તો જીવો ।૭૨।

ટીકાનો અર્થ—‘અ’ શબ્દનો અર્થ ‘જ’ છે. એટલે વિવક્ષાના કારણુવાળો જ્વનિ, અજીવનો ઉદ્ભવ અર્થાત્ વિવક્ષા પૂર્વક જીવનો નિષેધક શબ્દ અજીવ છે. તેથી જીવની વિવક્ષાનો ઉલ્લેખ અર્થ એ છે કે જીવ ધર્મની અસિદ્ધિ ન થાઓ. એટલા માટે કહે છે કે જે કારણુથી અજીવની વિવક્ષાજ ઘટાદિમાં અદર્શનથી નથી, પણ મનના અપરિણત, અન્વિત તે દ્રવ્યના સમીપ પણથી જીવનનેજ છે એથી સિદ્ધ છે કે પ્રતિષેધ કરનાર જે જ્વનિ તે ‘જીવ નથી. આથીજ જીવ-આત્મા સ્વયં સિદ્ધ થાય છે. (આ ગાથાનો સાર એમ છે કે જીવ નથી એમ કહેનાર એ પદ સિદ્ધ કરતાં અને ઘટપટમાં અસિદ્ધ કરતાં પોતાને સ્વયંસિદ્ધ કરતાં બધા પદાર્થો પોતેજ સિદ્ધ થાય છે. કારણુ કે ‘નથી’ એ જ્ઞાન અજીવમાં નથી પણ એ વિવક્ષા જીવનેજ છે. અહિં ધણું કહેવાનું છે પણ નથી કહેતા. સમાપ્ત થયું, આ પ્રત્યુત્પન્ન વિનાશ દારને અનુસરતા આખ્યાનથી આ ઉદાહરણુ છે આ મૂળ દાર છે. અને હવે તેના દેશ, દાર અને અવયવ અર્થને કહે છે,

આહરણં તદ્દેસે ચઢહા બિણુસઠિ તહ ઉચ્ચાલંભો ।
પુષ્પા નિસ્તાવયણં હોઈ, સુભદ્રાઽણુસઠીય । ૭૩ ।

ટીકના અર્થ—ઉદાહરણુ પૂર્વ માફક છે. તેનું લક્ષણ આ છે. તેનો દેશ એટલે તદેશ, ઉદાહરણુ દેશ એમ અર્થ છે. આ ચાર પ્રકારે છે તે બતાવે છે. અનુશાસન એટલે અનુશાસ્તિ અર્થાત્ અદ્વિગુણના વર્ણનથી ગુણોની પુષ્ટિ કરવી. તથા ઉપાલંબ એટલે કપડો તે જૂદી જૂદી રીતે કહેવો. પ્રશ્ન એટલે શું, કેમ કોનાથી વિગેરે, નિશ્રાવચન એટલે કે.છને પણ આશ્રય (સં-બંધ) વિચિત્ર રીતે કહેવું તે છે. જેમકે સુભદ્રા નામની શ્રાવિકાનું ઉદાહરણુ કહેવું. કયાં ? અનુશાસ્તિમાં ? ગાથાર્થ. સદ્-બોધ માટે તે સુભદ્રાનો દ્રષ્ટાંત કહે છે.

જનદત્ત નામના સુશ્રાવકની સુભદ્રા નામે પુત્રી છે. તે ઘણી રૂપવંત છે. તેને તત્ત્વનિક નામના બૌદ્ધ ઉપાસકે જોઈ તેમાં રાગયુક્ત બની તેની પ્રાર્થના કરી. શ્રાવકે કહ્યું, ‘હું’ વિરૂદ્ધ ધર્માને પુત્રીને આપવા ચાહતો નથી, તેથી તેને સાધુ પાસે જઈને તેઓને ધર્મ પૂછ્યો, અને સાધુએ જે ધર્મ કહ્યો તે તેણે પ્રથમ કપટી શ્રાવક બની સ્વીકાર્યો. ત્યાં તેના સદ્ભાવેજ ફરી ખરી રીતે ધર્મ સ્વીકાર્યો. તે વખતે તેણે સાધુઓને ખરી વાત કહી કે ‘મેં કન્યા માટે કપટથી આ કર્યું’ છે. પણ હવે મને ખરી રીતે અણુવ્રત આપો, અને તે પ્રકટ શ્રાવક થયો. તેના વિશ્વાસ પડ્યો. તેથી સમય આવ્યે વ્રત સંબંધી માળા સ્થાપી ત્યારે જનદત્તે તેને શ્રાવક માનીને કન્યા આપી, લગ્ન થયા પછી તેણે સસરાને કહ્યું, ‘મને મારે ઘેર સ્ત્રી સાથે જવાની રજા આપો’

ત્યારે શ્રાવકે કહ્યું, 'તમારું કુટુંબ "અન્ય ધર્મી" છે તેથી તમારે ત્યાં કન્યાને બનશે નહિ. પછવાડે અપમાન થશે પેલાંએ કહ્યું, ફિકર નહિ, આગ્રહ કરીને લઈ ગયો અને બીજું ઘર લઈને રહ્યો. સાસુ અને નણુંદો દ્રેષી બની સાધુઓની ભક્તિ કરતા નથી એક વખત તે સગાંઓએ સુભદ્રાના પતિને કહ્યું, તારી સ્ત્રી સાધુથી લાંપટ છે! શ્રાવકપતિ તે માનતો નથી. એક વખત કોઈ તપસ્વી ગોચરી આવેલા હતા અને તેની આંખમાં રજ પડી હતી. તેને બહુ દુઃખી જોઈ સુભદ્રાએ અણધારે તે રજ દૂર કરી. સુભદ્રાના કપાળમાં કરેલા સિંદુર તિલ્લકનો તે સાધુના કપાળમાં ડાઘ લાગ્યો. સાસુ નણુંદે તેના પતિને તે દેખાડ્યો. ઘણીએ માન્યું અને તેથી સ્ત્રીને તે માનતો નથી. સુભદ્રાએ ચિંતવ્યું, 'આ શું આશ્ચર્ય છે? વિના અપરાધે હું ઘરમાં નિંદા પામું છું. મારા ધર્મની જેથી નિંદા થાય છે તેથી મને ઘણું દુઃખ થાય છે.' તેણે રાત્રિએ કાઉરસગ કર્યો, દેવ આવ્યો. આઘા માગી કે શું કરું? તેણે કહ્યું, 'મારો કલેશ દુર કર' દેવે કહ્યું, 'હીક' આ નગરના ચાર દરવાજા હું બંધ કરીશ અને ઘોષણા કરીશ કે જે પતિવ્રતા હોય તે દરવાજા ઉઘાડો, ત્યારે તું એકલીજ તે કમાડોને ઉઘાડીશ, અને તારા સગાંને તું ખાત્રી આપી શકશે. ચાલણી વડેજ કુવામાંથી પાણી ખેંચી તે પાણી છાંટીને દેખાડજે એ ચાલણીનું બિંદુ પણ પાણી જમીન પર નહિ પડે! એમ દિવાસો આપી દેવ ગયો નગરના દરવાજા એણે ઢાંક્યા. પ્રભાતે નગરના લોકો અધીરા બની ગયા, એટલામાં આકાશ-વાણી થઈ, 'લોકો સાંભળો, કલેશ ન કરો જે શીયળવંતી સ્ત્રી

ચાલણીથી પાણી કાઢે અને તે પાણી ન ગળે, તે પાણી વડે જો દરવાજાને છાંટે તો દરવાજો ઉઘડે. તેથી સવારમાં ધણા શેઠ શાહુકારની વહુઓ અને પુત્રીઓ સતી થવા ગઈ, પણ કંઈ વખતે નહિ, સુભદ્રાએ સગાંઓને કહ્યું. ‘ચાલણીથી પાણી ન પડવા દઉં’ અને મારો પ્રભાવ દેખાડું. પતિએ આજ્ઞા આપી અને વિચાર્યું કે ઉપાસિકા આ શ્રમણની ભક્તિવાળા છે તે ઉધાડશે. તેણીએ ચાલણીથી પાણી લીધું. પાણી ન પડતું જોઈને દ્રેષી સાસુ નણદ ખેદ પામ્યાં પણ મહા-જને સત્કાર કર્યો અને તે દરવાજા પાસે ગઈ. અરિહંતને નમસ્કાર કરી બારણાં છાંટ્યાં. મોટા શબ્દો વડે ફાંકાટ કરતા ત્રણ દરવાજાનાં બારણાં ઉઘડ્યાં ઉત્તર દિશાના દરવાજાને પાણી છાંટી કહ્યું, ‘જે મારા જેવી શીયલવંતી હોય તે ભવિષ્યમાં પણ ભલે આ દરવાજો ઉઘાડો.’ તે દરવાજો અત્યારે પણ બંધ જ છે. બધા લોકોએ તેની સ્તુતિ કરી અને કહ્યું કે ‘આ મહા સતી છે અહા ! સતિ ધર્મ સદા જયવંતો વર્તો’ આ લૌકિક દૃષ્ટાંત છે એવી રીતે ચરણ કરણ અનુયોગને આશ્રી વૈયાવૃત્ત વિગેરેમાં શિષ્ય વર્ગને બોધ આપવો, ઉદ્ધમવાળો કરવા અને પ્રમાદીને પ્રમાદ દુર કરવો કે ભાઈઓ ! સાંભળો, શિયલ વૃત્તનું આવું ઉત્તમ ફળ છે. આજ અર્થને બતાવવા કહે છે.

સાહુકાર પુરોગં, જહ સ્ત્રા અણુસાસિયા પુરજજેજં ।

વેચાવજાર્હસુ વિ યવ જયંતે ણુબોદેજ્જા ॥ ૭૪ ॥

ટીકાનો અર્થ—સ્તુતિ પૂર્વક જેમ સુભદ્રા સદગુણોના કીર્તન વડે લોક જનોથી પ્રશંસાઈ, તેમ વૈયાવૃત્ત વિગેરે અને

સ્વાધ્યાયમાં પણ એજ પ્રમાણેઉદ્યોગ કરનારને અનુમોદવા એટલે સદગુણ ગાંધને તેના ભાવની વૃદ્ધિ કરવી. અને કહેવું કે ભરતે પૂર્વભવમાં સુવિહિત સાધુઓની વૈયાવચ્ચ કરેલી તો તેના ફળ વિપાકથી તે ભરત ક્ષેત્રનો રાજા થયો, અને ચક્રવર્તીનું સુખ ભોગવી વૈરાગ્ય પામી, ઉત્તમ ચારિત્રનું પાલન કરી આઠ કર્મનો ક્ષય કરી મોક્ષમાં ગયો. આમાં ઉદાહરણનો યોગ્ય ભાગ ઉપયોગી હોવાથી તેટલામાંજ સમાવેશ કર્યો તેજ પ્રમાણે અપ્રમાદી પુરૂષે અથવા સ્ત્રીએ અણુધુટકે સાધુઓની આંખમાં કણું પડ્યું હોય તો તેવી રીતે કાઢવું કે લોકમાં નિંદા ન થાય. અનુશાસ્તિ છોડીને ઉપસંહાર કરે છે કે વૈયાવચ્ચમાં પણ થોડામાં ઉપસંહાર કર્યો. ખીજા ગુણોથી રહિત એવા ભરત વિગેરેના નિશ્ચયથી વૈયાવચ્ચ કરવાથી એમ ભાવવું. (ભરતને ચારિત્રનું કષ્ટ પડ્યા વિના આરીસા ભુવનમાં જે કેવળગાન ઉપન્યું તે પૂર્વભવની વૈયાવચ્ચનો લાભ હતો આ પ્રમાણે લૌકિક ચરણ કરણનો અધિકાર કહીને દેશદારમાં અનુશાસ્તિ દાર કહ્યું) હવે દ્રવ્યાનુયોગને અનુસરી દેખાડે છે.

जेसिंपि अस्थि आया वसत्वा तेऽपि अमहवि स अस्थि ।
त्रितु अकृता न भवइ, वेययइ जेण सुहवुकखं ॥ ७५ ॥

ટીકાનો અર્થ:—દ્રવ્યાસ્તિકાદિ નયમતમાનનારા અન્ય દર્શનીઓ આત્મા એટલે જીવ છે એમ માને છે અને કહે છે કે તે વાત સારી છે અમે પણ જીવને માનીએ છીએ તેના અભાવમાં સર્વ ક્રિયાનું અફળપણું થઈ જાય તે સાથે ‘જીવ-અકર્તા છે’ એમ જે અન્ય દર્શનીઓ કહે છે તેમ જૈનો માનતા

નથી. કારણ કે સુકૃત દુષ્કૃત કર્મનો કર્તા ન હોય તો ફળ પણ ન મળે, તેથી જીવ કર્તા છેજ. અહિં પ્રમાણ કહે છે, જીવ જે કારણ વડે સુખ દુઃખને હમણાં અનુભવે છે તે પૂર્વના સુકૃત દુષ્કૃત કૃત્યોનું આ કર્મફળ છે પણ જો જીવ પૂર્વે અકર્તા હોય તો તેથીનું ફળ ભોગવવું ન ઘટે (અતિ પ્રસંગ થવાથી અને જો વિના કર્યે ભોગવાય તો મુક્તિના જીવોને પણ સાંસારીક સુખ દુઃખની વેદના માનવી પડે, કારણ કે જીવ અને મોક્ષ બન્નેમાં અકર્તાપણું સમાન છે. પ્રકૃતિ આદિ વિયોગ યુક્ત અને અનાધ્યેય અતિશયવાળા આત્માને એકાંત અકર્તા માનવાથી તે પોતે કંઈ કરતો નથી તેથી અન્ય દર્શની એમ માને છે કે પ્રકૃતિથી આત્મા અકર્તા છતાં અહંકાર વિગેરે કરી પાપનું ફળ ભોગવે છે. તેનો ઉત્તર એ છે કે પ્રકૃતિ આત્મા વિના એકલીજ કરતી હોય તો વાસ્તવીક આત્મા અકર્તા થવાથી ફળનો પણ ભોક્તા ન થાય. તેથી ધર્મ ક્રિયા વિગેરે બધું ઇદ્રજીવ જેવું નિષ્ફળ છે, અને ઉપદેશ પણ નિષ્ફળ છે. આમાં ઉદાહરણ લેશ આ પ્રમાણે છે કે ફક્ત મુદ્દાનીજ વાત કહીએ છીએ. તેમાંજ અસંપ્રપત્તિમાં મુદ્દાની વાત બતાવવાને દષ્ટાંત કહેવાથીજ અનુશાસ્તિ દ્વાર સમાપ્ત થયું. હવે ઉપાલંબ દ્વારનું વિવેચન કહે છે.

उबलन्मग्निम मिगावद् ना ह्रिय वाईषि एव वत्त त्वो ।
नास्थिति कुर्विन्नाण आयाऽभावे सद् अजुत्तं ॥ ७६ ॥

ટીકાનો અર્થ—ઠપકો આપવામાં મૃગાવતી દેવીનું દષ્ટાંત છે કે જે આવશ્યકતા અધિકારમાં દ્રવ્ય પરંપરાયે કહેલ છે તે જોવું. જ્યાં સુધી દિક્ષા લીધી અને ચંદનબાળા સાધ્વીની એલી

થઈ ત્યાં સુધી જોવું, પાછળથી એક વખતે ભગવાન મહાવીર કૌશામ્બીમાં આવ્યા તે વખતે ચંદ્ર અને સૂર્ય પોતાના વિમાન સહિત વાંદવાને આવ્યા અને સાંજ સુધી સમોવસરણમાં બેઠા અને સંધ્યાકાળે ગયા. આ સમયે ચંદનખાળા ચાલી ગયેલી છે. મૃગાવતીને ખબર ન રહેવાથી અને સાધ્વીને આટલી ઢીઝ કરવી અયોગ્ય લાગવાથી પસ્તાવા વાગી કે બહું મોડું થયું. એમ કહી બીજી સાધ્વી સાથે ચંદનખાળા પાસે જતાં સુધી અંધારું થઈ ગયું. ચંદનખાલાએ બીજી સાધ્વીઓ સાથે પડિસ્ક્રમણું કરી લીધું. ન્યારે મૃગાવતી આવી ત્યારે નેને ઠપકો આપ્યો કે તમારા જેવી ઉન્નમ કુળમાં જન્મેલીને આવું કરવું અયોગ્ય છે. મૃગાવતીએ ઠપકો સહન કરી પગમાં પડી ધણા વિનયથી ખમાવીને ક્ષમા માગી કે આ મારો એક અપરાધ ક્ષમા કરો. હવે ફરીથી આવું નહિ કરું. આવા શુદ્ધ ભાવથી વિચારતાં તેને કેવળ જ્ઞાન થયું ! ચંદનખાળા ક્રોધાવેશમાંજ સંધારો કરી સૂતી. રાત અંધારી હતી અને તેથી અંધારામાં સાપ આવ્યો સાપથી પીડા ન થાય તે માટે મૃગાવતીએ ચંદનખાળાનો હાથ ઉંચો કર્યો. ચંદનખાલા જાગી અને પૂછ્યું કે આ શું ? તેણે કહ્યું, ‘સાપ આવ્યો છે’ ચંદનખાળાએ પૂછ્યું, ‘તું કેમ જાણે ? કંઈક આત્મિક જ્ઞાન થયું ?’ હા ‘પાછું જાણ તેવું કે’ ? મૃગાવતીએ કહ્યું, ‘ન જાણ તેવું કેવળજ્ઞાન થયું છે તેથી ચંદનખાળાએ ક્રોધ કરવા બદલ માફી માંગી. આમાં લૌકિક અને લોકોત્તર બન્ને દષ્ટાંત આવી ગયાં. આ પ્રમાણે આચાર્યે જરૂર પડતાં શિષ્યને ઠપકો આપીને પણ સુધારવો) આમાં દષ્ટાંત નિર્દેશતા પૂર્વ માફક

ચોજવી (એટલે થોડામાં બતાવી દેવું તે દેશ) એ પ્રમાણે ચરણ કરણ અનુયોગને આથી ઉપાલંબકાર કહ્યું, હવે દ્રવ્યાનુયોગને આશ્રી કહે છે,

જેમકે નાસ્તિકવાદી ચાર્વાક જીવ નથી એમ માને છે આ તેમનું કુશાન છે, કે જીવની સત્તાનો તેઓ અસ્વીકાર કરે છે તેથી તેને કહેવું, કે 'આત્માનો અભાવ માનવામાં આત્માનો ધર્મ' જે જ્ઞાન છે તેનો પણ અભાવ થશે અને જો નાસ્તિક એમ કહે કે એતો પંચભૂતનો ધર્મ છે તો કહેવું કે ધર્મની સાથે પંચ-ભૂતનું જડપણું હોવું જોઈએ તેથી ભૂતો જડ અને ધર્મ ચેતન એ અયોગ્ય છે. કદાચ એમ કહે કે પંચભૂત એકઠાં થઈને જ્ઞાન ધર્મ થાય તો કહેવું કે દરેક જૂદામાં નથી તો ભેગાં થયે પણ નજ થાય. આમ કહી તેમનું ખંડન કરવું. એનેજ આશ્રી ટેકા આપવા કહે છે.

अथि तिजा वियक्ता अहवा नत्थिति जं कुविग्माणं ।
अचंताभावे योगलस्स पयं विअ न जुत्तं ॥ ७७ ॥

હીકાનો અર્થ—જીવ છે ? એવો વિતર્ક અથવા નથી એવી લોકોત્તર વાત ઉડાવનાર કુવિજ્ઞાને જો આત્માને સર્વથા અભાવ હોય તો અચેતન ભૂતરૂપ પુદ્ગલનું જીવપણું યુક્ત ન થાય. ખરેખર આ અન્યાય યુક્ત છે એની ભાવના પૂર્વ માફક જાણવી (નાસ્તિકને કહેવું કે જીવ નથી એ તર્ક કરનાર આત્માનું જ્ઞાન છે અને તે જડવસ્તુમાં હોય નહિ માટે પાંચે ભૂતથી જૂદો જીવ માન્યા વિના છૂટકો નથી) આમાં હિદાહરણ દેશપણું એ છે કે ટુંકાણમાં નાસ્તિકને આશ્રી પરલોક વિગેરે ઉડાવનારને

જીવ સિદ્ધ કરી આપવો. એટલે તેનું ખંડન થવાથી ખીજા ભવ્ય જીવો ધર્મ કરતાં ન અટકે. હવે બાકીનાં બે દ્વાર કહે છે.

પુષ્પાપ કોણિઓ સલ્લુ, નિસ્સા વયળં મિ ગોયમસ્સામી ।
માહિય વાઈ પુષ્પે જીવરિયસં અણિજ્જસં ॥ ૭૮ ॥

ટીકાનો અર્થ—પૂજા તે સવાલ પૂછવો તેમાં શ્રેણિક રાજાનો પુત્ર કેણિક તેનું દ્રષ્ટાંત છે જેમકે તેણે ભગવાનને પૂછ્યું, ‘ચક્રવર્તી’ રાજા સંસાર સુખ છોડ્યા વિના મોત આવ્યે મરીને ક્યાં જાય ? ભગવાને કહ્યું, ‘સાતમી નારકીમાં’ ફરી તેણે કહ્યું, ‘હું ક્યાં જઈશ ! ઉત્તર-છટ્ટીમાં. પાછું પૂછ્યું સાતમી કેમ નહિ ? ભગવને જવાબ આપ્યો, ત્યાં તો ચક્રવર્તીજ જાય ! પ્રશ્ન—‘હું ચક્રવર્તી નથી ?’ મારે પણ ચોરાસી લાખ હાથી છે.’ ઉત્તર—‘તારી પાસે ચૌદ રત્ન અને નવ બંડાર નથી.’ તેથી તેણે મોટા ચક્રવર્તી બનવા બનાવટી રત્ન વિગેરે બનાવી તમિસ્સા નામની ગુફા આગળ આવ્યો. ત્યાં કિરિસાલક નામના દેવતાએ કહ્યું, ‘ચક્રવર્તી ખાર થઈ ગયા. તું ચક્રવર્તી નથી, દેવે અટકાવ્યો તો પણ તેણે ન માન્યું. તેથી તેને મારી નાખ્યો. પંચત્વ પામીને તે છટ્ટી નારકીમાં ગયો. આ લોકિક વાત છે. લોકોત્તર બાબતોમાં મુદ્દાનાં રહસ્યો વિદ્વાન આચાર્યને પૂછવાં અને કારણ પૂછવું તથા જે શક્ય હોય તે આદરવું અને અશક્યને છોડવાં. કહ્યું છે કે ‘પૂછો અને પૂછાવો !’ જેઓ પંડિત સાધુ હોય અને ચારિત્ર પાળતા હોય તેમને અહંકારી ન બની પૂછ્યા વિના ન રહો; કારણ કે જ્ઞાન છે તે પારકાને આશ્રી છે. આમાં ઉદાહરણ દેશનાં તે થોડામાં પૂછી તેણે સમાપ્ત કરેલ છે. આ ચરણ કરણ આશ્રીને

કહ્યું. હવે એવીજ રીતે દ્રવ્યાનુયોગ છોડીને ગાથાના ઉપન્યાસને અનુકુળ નિશ્રા વચન કહે છે. નિશ્રા વચનમા ગૌતમ સ્વામીનું ઉદાહરણ છે. ન્યારે ગાંગલી મુનિ વગેરે જે પૂર્વે તાપસ હતા તેમણે દિક્ષા લીધી અને ત્યારબાદ કેવળજ્ઞાન થયું. જે અધિકાર વજ્રસ્વામીની ઉત્પત્તિ સંબંધીને આવસ્યક સૂત્રમાં કહ્યો છે. ત્યાંજ ગૌતમ સ્વામીને અધીરજ થઈ થઈ તે બતાવે છે. ભગવાને ત્યારે કહ્યું, 'તું' મારા ઉપર બહુ પ્રેમ રાખે છે. ધણો કાળ રહેવાથી તું' મારા ઉપર ધણો રાગી બનવાથી તને કેવળ જ્ઞાન થતું નથી. માટે અધીરાઈ ન કર. અંતે આપણે બંને સમાન થઈશું. એટલે તને કેવળજ્ઞાન થશે અને તું' મોક્ષમાં પણ જઈશ, તેને આશ્રી હિત શિક્ષાશ્પ દ્રુમ પત્રનું અધ્યયન પણ કહ્યું. આ ઉત્તરાધ્યનનું એક અધ્યયન છે. તેમાં બતાવ્યું છે કે 'સમય' ગોચમ મા પમાએ,' આ પ્રમાણે બીજા પણ શિષ્યો જેઓ અધીરજ કરતા હોય તેમને બોધ કરવો તથા બીજા કેમળ સાધુઓની નિશ્રાવડે સમજાવવા. આમાં પણ ટુંકાણુ પૂર્વ માફક સમજાવેલું. આ ચરણ કરણ અનુયોગને આશ્રી આમાં પ્રશ્ન અને નિશ્રા વચન બંને આવ્યાં. એ જ્ઞાનેને દ્રવ્યાનુયોગ આશ્રીને કહે છે તેનું વર્ણન ૮૦ મી ગાથામાં અર્ધ ભાગ જાણવો. નાસ્તિક વાદી જે જીવને માનતો નથી તેનું શું પૂછવું ?

કેળંતિ નતિ આયા, જેણ પરોક્ષો સિ તવ કુવિગ્નાણં ।
દ્વોદ પરોક્ષતઃ, નતિસિ નિસેદ્ધ્ય કોણુ ? ॥ ૭૯ ॥

ટીકાનો અર્થ—બોલ ભાઈ, તું આત્મા કેમ નથી માનતો !' ઉત્તર પરોક્ષ છે તેથી, પ્રશ્ન-તાઈ કુવિજ્ઞાન જે જીવને

નિષેધ કરે છે તે પણ પરોક્ષ છે. અમારી પાસે પ્રમાણ ભાગનારને પ્રત્યક્ષ દેખાતું નથી તેથી તારી યુક્તિ વડેજ જીવના નિષેધનો નિષેધ થયો, તો નિષેધ કરનાર કાણ રહ્યું ? અને તેથી વિવક્ષના અભાવમાં વિશિષ્ટ શબ્દની ઉત્પત્તિ નથી. આમાં પણ દ્રષ્ટાંત દુકાણમાંજ છે.

અમ્નાવપસઓ નાહિવવાઈ જેસિં નતિય જીવો ડ ।

દાળાફલં તેસિં, ન ચિઝજઈ વડદ તદ્દેસં ॥ ૮૦ ॥

ટીકાનો અર્થ—હવે ખીજ રીતે નાસ્તિક વાદીને પકડવો તે કહે છે. જેઓમાં જીવ નથી તેમને દાન વિગેરેનું ફળ પણ નથી. તેમને દાન, ભોગ સમાધિ, તપ સ્વર્ગ, અપવર્ગ વિગેરે કશું નથી. આવું સાંભળીને નાસ્તિકો બોલશે, ‘ભલે ન હો. એમાં અમને નુકસાન શું ? એમ માની લેવાથી કંઈ નુકસાન થતું નથી.’ તેવાને કહેવું, કે ‘આ સંસારના જીવોમાં શોક, દુઃખ, રિદ્ધિ, વૈભવ વિગેરે અનેક ભેદો દેખાય છે તેનું કારણ શું માનો છો ?’ આથી તેઓ ચૂપ થશે. આ દુકાણમાં કહ્યું. ઉદાહરણ દેશના ચરણ કરણ અનુયોગની માફકજ કહેવી. નિશ્રા દ્વાર સમાપ્ત. પ્રથમ પૃચ્છા અને પછી નિશ્રા અનુક્રમે કહ્યાં. હવે દોષદ્વાર તે અવયવથી કહેવાને બદલે ઉપન્યાસ માટે કહે છે (આ ગાથાના છેવટના ભાગમાં ચાર પ્રકારે દોષ બતાવ્યા તે ઉદાહરણના દોષ અથવા ઉદાહરણ વડેજ સમાન અધિકારી તે દોષો. આ સમાસને આશ્રી છે. હવે ચાર પ્રકારના દોષો બતાવવાને માટે કહે છે.

પદમં અહમ્મજુસં, પઠિલ્લોમં અસળો ઉવળ્લોસં ।
 કુલ્લણિયં તુ ચડાયં, અહમ્મજુસંમિ નલ્લદામો ॥ ૮૧ ॥

ટીકાનો અર્થ—પહેલું અધર્મયુક્ત જેમાં પાપ વધી
 થાય. ૨. પ્રતિકુળ ૩ જેમાં પોતાનુંજ ખંડન થાય. તેમ બોલવું
 ૪. દુષ્ટ બોલવું. હવે તેના બાવાર્થને કહે છે. અધર્મયુક્તમાં
 નલ્લદામ વલુકરનું લૌકિક ઉદાહરણ છે. એનો છેવટનો ભાગ
 કથાથી જાણવો. તે આ પ્રમાણે છે. ચાણુક્યે નંદ રાજાને ઉઠાડી
 ચંદ્રગુપ્તને ગાદીએ બેસાડ્યો ત્યાં સુધી જાણવું. હવે મુદ્દાની
 વાત કહે છે. નંદના માણસોએ ચોરનો સંગ કરી નગરને લું-
 ટવા માંડ્યું. ચાણુક્યે એ ચોર પકડનારને શોધવા માંડ્યો
 ચાણુક્ય બાવો બની હાથમાં ત્રિદંડ રાખી તે નગરમાં ફરતાં તે
 નલ્લદામ કોણી પાસે બેઠો જે કાપડ વણતો હતો તે વખતે તેના
 છોકરાને મોકોડો કરડ્યો. વેર લેવાને કોણીએ મોકોડાનું દર ખોદી
 મોકોડા બાળી મૂક્યા. ચાણુક્યે પૂછ્યું, ‘આમ કેમ બાળી મૂકે
 છે?’ કોણીએ કહ્યું, ‘જો મૂળ ન ખોદીએ તો પાછા કોઈ વખત
 કરડે.’ ચાણુક્યે વિચાર્યું, ‘આ ઠીક છે. બધાને જડમૂળથી
 ઉખેડી નાશ કરશે તથી તેને ચોર પકડનારો બનાવ્યો. તેણે
 ચોરનો વેશ લઈ પોતે ચોર ભેગો મળી ગયો. અને કહ્યું કે
 આપણે બધા મળી ખુબ માલ લુંટીએ. વિશ્વાસ લાવી ચોરે ખીજ
 બધા ચોરોને બતાવ્યા. એ પ્રમાણે બધા ચોરોને મેળવી કોણીએ
 બધા ચોરોને મારી નાંખ્યા. આ અધર્મયુક્ત દષ્ટાંત કોઈને
 કોઈને કહેવું નહિ. જોકે આ લૌકિક છે પણ લોકોત્તર આશ્રી
 ચરણ કરણ અનુયોગને આશ્રી પણ સમજી લેવું કારણકે એકને

પ્રહસ્ય કરતાં ખીજી સમજાય છે. દ્રવ્યાનુયોગમાં પણ વિદ્યાના બલ વડે કોઈ સાથે વાદ થાય તો જેમ નવાં નવાં જનાવર બનાવી શત્રુનાં બનાવેલાં જનનરનો નાશ કરવો, કરાવવો તે અયોગ્ય છે (જેમકે ત્રિરાશિ પંથ કાઢનારે પરિવ્રાજક સાથે વાદ કરી મેર, નોળાઓ વિગેરે બનાવી તે વડે જીવ હત્યા કરાવી) તેમ ન કરવું. કલ્પસૂત્રમાં સમાચારીમાં આ કથા છે ત્યાંથી જેઈ લેવી જે કે તેમાં પરિવ્રાજક હાથે પણ જીતનાર સાધુનો ખોટો હઠવાદ વખે અને જીવ હિંસા કરવાથી પોતાનું ચારિત્ર ખોઈ બેઠો. ઉદાહરણનો દોષ આ અધર્મયુક્ત હોવાથીજ છે. આ અધર્મ દ્વાર કહ્યું અને હવે પ્રતિભોમ ઉદાહરણ દ્વારાના અવયવ અર્થને વીવરીને કહે છે.

પઢિલોમે જહ અમઓ, પઢજોયં હરહ અવાહિઓ સંતો ।
ગોવિંદ વાયગોડવિ ચ જહ પરપક્ષં નિચસેહ ॥ ૮૨ ॥

ટીકાનો અર્થ—પ્રતિભોમ ઉદાહરણ દોષ છે, તેમાં અભયકુમારનું દ્રષ્ટાન્ત છે. તેણે પ્રહીતરાજને હરાવ્યો હતો. (ત્રિકાળ ગોચર સૂત્ર અર્થ : ખતાવે છે માટે ગાથામાં વર્તમાન નિર્દેશ છે). ભાવાર્થ કથાથી જાણવો. જેમ આવશ્યકમાં શિક્ષા અધિકારમાં છે તેમજ જાણી લેવો. આ લૌકિક પ્રતિભોમ છે. હવે ભૌતિકતર દ્રવ્યાનુયોગને આશ્રી કહે છે.

૮૨મી ગાથાના છેવટના બે પદોમાં ગોવિંદ વાયકનો અધિકાર છે. એના વડે ચરણ કરણના અનુયોગને આશ્રી પણ સૂચવેલું જાણવું. કારણ કે પહેલું છેલ્લું લઘુએ તો વચ્ચે આપો આપ આવી જાય. તેમાં તે ચરણ કરણમાં જરાએ વિરહ ન

કરવું. જેઓ ભવ ભ્રમણનો ભય ધરાવતા હોય તેમને અતિ પીડા ન થાય તેમ સમજાવવા મથોચિત દ્રવ્યાનુયોગમાં ગોપેન્દ્ર વાચકનો અધિકાર છે તેમાં પોતે પર પક્ષને નિવર્તે છે. તે પોતે પૂર્વે બૌદ્ધ હતો. બીજાને વિનાશ કરવાના વિજ્ઞાન માટે દિક્ષા લીધી. પાછળથી બોધ થતાં ઉત્તમ જૈન સાધુ થયો અને મહા-વાદી બન્યો. ૧ દ્રવ્યાર્થીક નયનું વચન પર્યાય નયના વિષયમાં કહેવું એજ પ્રતિકુળ, અને સુખ દુઃખાદિનો અભાવ ઉદ્ધટો ઉદ્ધટો કહેવો તે પ્રતિકુળ કહેવાય. ૧ બીજા એમ કહે છે, દુષ્ટ વાદી કંઈ બોલે તે પ્રતિકુળ હોય અને આપણા લાભને નુકશાન કરવું હોય તો તેનાથી ઉલટું સિદ્ધ કરી તેનું ખંડન કરવું. જેમકે વાદી જીવ અજીવ બે રાશી કહે તો જીવ, અજીવ, નો જીવ, ની ત્રણ રાશિ સ્થાપના કરવી. (આ જીવ થાય. પણ તે જૈન ધર્મથી વિરુદ્ધ હોવાથી જીવ પણ હાર કરતાં ધુરી છે) આમાં ઉદાહરણનો દોષ આ છે, પહેલા પક્ષમાં સાધ્ય અર્થની સિદ્ધિ થથી નથી અને બીજા પક્ષમાં શાસ્ત્ર વિરુદ્ધ ભાષણથી દોષ લાગે. હવે આત્મ ઉપન્યાસ દ્વારનું વર્ણન કરે છે.

अस उवन्नासंमि य तलागमेयंमि पिंगलो यवई ।

ટીકાનો અર્થ—આત્માનોજ ઉપન્યાસ બતાવવો તે આત્મ ઉપન્યાસ. એમાં દ્રષ્ટાન્ત. તડાગ બેદમાં પિંગલ કારીગરનું ઉદા-હરણ છે. તેના ભાવાર્થની કથા કહે છે. એક રાજાએ આખા રાજનું સારભૂત તળાવ બનાવ્યું. પણ તે તળાવ દર વરસે ભ-રાધને ખાલી થઇ જાય. તેથી રાજાએ વિચાર્યું કે તેનો શું ઉપાય કરવો ? જેથી પાણી કાયમ રહે, ત્યાં એક કપિલ નામનો કારી-

ગર કહે છે, 'હે મહારાજ, પિંગલ એટલે જેનાં દાઢી મૂઝ કપિલ રંગનાં હોય તેમ માથું પણ તેવાજ રંગનું હોય તેને અહિં જીવતાંજ મારીને દાટો તો તળાવ ન બેઢાય. ત્યારે રાજપુત્ર જે પ્રધાન હતો તેણે કહ્યું. 'હે રાજન, એવો માણસ શોખો જડતો નથી, માટે આ તેવો દેખાય છે તેનેજ ઉપયોગમાં લેો 'રાજાએ પણ તેમજ કયું. આનો સાર એ છે કે એવું ન બોલવું જેથી પોતાનોજ નાશ થાય. જેવું આ લૌકિક છે તેવું એક જાતિવાળું હોવાથી લોકોત્તર પણ જાણી લેવું. તેમાં ચરણ કરણના અનુ-યોગમાં પણ એવું ન બોલવું. જેમકે જે નરાધમો લૌકિક ધર્મથી પણ અતિશય ભ્રષ્ટ થયેલા છે અને જેઓ દ્રવ્ય શોચ પણ કરતા નથી તેમને ધર્મ આરાધના (પવિત્ર શોચ) ક્યાંથી થાય ? વિગેરે દ્રવ્યાનુયોગમાં એકેન્દ્રિય જીવો વ્યક્ત ઉચ્છ્વાસ, નિશ્વાસ વિગેરે જીવ લિંગના સદ્ભાવવાળા નથી તે જીવ નથી. જેમકે ઘટ, તેથી એમાં અસદ્ભાવ નથી. તેથી તે જીવોજ છે. એમાં આત્માનું પણ તદ્રૂપની આપત્તિ વડે આત્માનું ઉપન્યાસ પણ બાવવું. આમાં ઉદાહરણનો દોષ આત્માના ઉપધાતને ઉત્પન્ન કરવા વડે પ્રકટ અર્થવાળો હોવાથી કહેતા નથી. (આમાં જે ઘટનું દ્રષ્ટાંત આપ્યું છે. તે બોલું છે. અને બોલનારને બોલતાં ન આવડે તો પોતાને હાથે પોતાનું બોલવું અંજિત કરાવે તેનું આ પ્રત્યક્ષ દ્રષ્ટાંત છે). હવે દુરૂપનીતદ્વાર કહેવામાં આવેલાથી કહે છે.

અણિમિસગિણહજ, મિક્ષુગ દુરુવળીય ઉદાહરણં । ૮૩ ।

ટીકાનો અર્થ - અહિં અણિમિષ માછલાં તેના ગ્રહણમાં

બિશ્વનું ઉદાહરણ છે. આ લૌકિક છે તેથી ભોકાતર પણ જાણી લેવું. તે સંબંધી આ કથા છે, કેઈ એક બૌદ્ધ હાથમાં જળ લઈ માછલાં મારવા આવ્યો. રસ્તામાં કેાઇ ધૂર્તે પૂછ્યું, 'હે આચાર્ય, આ તમારી ગોદડી ધણી ફાટેલી છે. ? ઉત્તર-‘એ તો જળ છે.’ વિગેરે (શ્લોકનો અર્થ) ઉત્તર-‘એ તો માછલાંની જળ છે.’ પ્રશ્ન-‘કેમ માછલાં ખાઓ છો ?’ ઉત્તર-‘દાર સાથે.’ પ્રશ્ન-‘દાર પીઓ છો ?’ ઉત્તર-‘વેશ્યા સાથે બેસીને. પ્રશ્ન-‘વેશ્યાને ત્યાં જાઓ છો ?’ ઉત્તર-‘શત્રુના ગળે પગ મૂકીને.’ પ્રશ્ન-‘તમારે શત્રુઓ છે !’ ઉત્તર-‘જેઓના ધર ફાડું તે.’ પ્રશ્ન-‘તું ચોર છે ?’ ઉત્તર-‘જુગારના વાસ્તે.’-તું જુગારી છે !’ ઉત્તર-‘હું દાસી પુત્ર છું.’ (આમાં બધું પોતાને હાથે પોકલ ખોલે છે.) આ લૌકિક દષ્ટાંત છે. હવે ચરણ ક્રરણ અનુયોગમાં સમજવું કે જે વડે જૈન ધર્મનું લોક ખોલું ખોલે તેવું આપણે ન ખોલવું. વાદ પણ એવો ન કરવો કે જેથી અન્ય લોકો જૈન ધર્મની હાંસી કરે. આમાં ઉદાહરણ દોષ પ્રકટ છે. દુરપનીતદાર સમાપ્ત. મૂળદારો તથા ઉદાહરણ દોષ કલા પછી હવે ઉપન્યાસ દાર કહે છે.

અસારિ ઉદગ્ધાતે તદ્વસ્થુગ અગ્નવસ્થુગે સ્વેચ્છ ।

પટિભિન્નપ હેડમ્મિ, ય દોતિ ફળમો ઉદાહરણા ॥૮૬॥

ટીકાનો અર્થ—ઉપન્યાસને વિચારતાં ચાર ભેદ થાય છે, તે આ છે. સૂચના કરવાથી સૂત્ર. તેનો અધિકાર અનુસરીને થાય તે વસ્તુનો ઉપન્યાસ. તેજ પ્રમાણે અન્ય વસ્તુ ઉપન્યાસ તથા પ્રતિનિબ ઉપન્યાસ. તથા હેતુ ઉપન્યાસ આ ભેદો તે હવે

પછી કહીએ છીએ તે ઉદાહરણથી જાણવું. એનો વિશેષ બા-
વાર્થ દરેક બેઠમાં નિયુક્તિકાર પોતે કહેશે. તેમાં પહેલો બેઠ
કહે છે.

તત્ત્વસ્થુયંમિ પુરિસો સઠ્ઠં મમિકુળ સાદ્દૃઢ અપુઠ્ઠં ।

ટીકાનો અર્થ—તે વસ્તુનો ઉપન્યાસ એટલે પુરી અર્થાત્
શહેરમાં શયન કરવાથી પુરૂષ શબ્દ થયો. બધે બમી આવીને
અપૂર્વ કહે. આ અર્થાં ગાથાનો અર્થ છે. આમાં પણ વર્ત-
માન નિર્દેશ પૂર્વે કહ્યા પ્રમાણે જાણવો. કથાથી બાવાર્થ
જાણવો તે કહે છે એક દેવળમાં કાપડી જાતના બાવા મળ્યા
હતા, તેઓ પરસ્પર પૂછે છે ‘જે આશ્ચર્ય જોયું હોય તે કહો.
એક કાપડી બોલ્યો કે મેં આશ્ચર્ય જોયું છે. પણ તપાસ કરતાં
અહિં જો કોઈ શ્રાવક છુપાયેલો ન હોય તો કહું. બીજાએ
કહ્યું, ‘અહિં શ્રાવક નથી.’ તેણે કહ્યું, ‘મેં રસ્તામાં ફરતાં પૂર્વે
વૈતાલિકા નગરીમાં સમુદ્રના કિનારે એક મોટું ઝાડ જોયું,
તેની એક શાખા જમીન ઉપર અને બાકીની સમુદ્રમાં હતી.
હવે જે પાંદડાં સમુદ્રમાં પડ્યાં તે જળચર જીવ થયા અને જે
જમીન ઉપર પડ્યાં તે સ્થલચર પ્રાણી થયાં ત્યારે બીજા બાવા
બોલ્યા, ‘આ દેવ બદારકે ખુબ આશ્ચર્યની વાત કરી. ત્યારે ત્યાં
એક છુપાયેલો શ્રાવક બોલ્યો, ‘બાપ, એ તો ઠીક પણ સમુદ્ર
અને જમીન એ બન્નેની વચમાં કિનારા ઉપર પાંદડાં પડે તેનું
શું થાય ! ત્યારે તે બાવો ગભરાઈને બોલ્યો, ‘મેં પહેલાં નહોતું
કહ્યું કે શ્રાવક ન હોય તોજ મારે કહેવું ?’ એમ કહીને શીકકો
પડી ગયો. આ પડેલી વસ્તુને અધિકારે તે દષ્ટાંત આપ્યું. આ

લૌકિક છે. એજ ન્યાયથી લોકોત્તર પણ જાણવું. તેમાં ચરણ કરણ યોગમાં કોઇની સાથે કોઈ અસત્ય વાતનો કદાબ્રહ્મ કરતો હોય તો તેના બોલવામાંથી ભૂત પકડીને તેને સમજાવવો. જેમકે કોઈ બોલે કે માંસ ભક્ષણ, દારૂ કે મૈથુનમાં દોષ નથી કારણ કે એ તો જીવોની પ્રવૃત્તિ સાધારણ છે. પણ નિવૃત્તિ કરે તો મહાન ફલદાયી છે. પ્રવૃત્તિ વિના નિવૃત્તિના ફળનો અભાવ હોવાથી આજ પ્રમાણે યોગ્ય. નિર્વિષયપણાથી અને અસંભવ પણાથી ફળ નિબંધન નિવૃત્તિના નિમિત્તપણાવડે પ્રવૃત્તિપણ અદુષ્ટ છે. અહિં કહીએ છીએ. અહિં નિવૃત્તિનું જે મહા ફળ બતાવ્યું તે દુષ્ટ પ્રવૃત્તિના ત્યાગના નિરૂપણ માટે ? અથવા અદુષ્ટ પ્રવૃત્તિના પરિહાર રૂપપણે ? જે વાદી પહેલો પક્ષ પકડે કે દુષ્ટ પ્રવૃત્તિનો પરિહાર, તો કેવી રીતે પ્રવૃત્તિનું અદુષ્ટપણું છે ? પ્રવૃત્તિ તો દોષવાળી છે, બીજો પક્ષ લે કે અદુષ્ટ પ્રવૃત્તિનો પરિહાર છે, તો નિવૃત્તિનું પણ અદુષ્ટપણું થવાથી તેની નિવૃત્તિ પણ પ્રવૃત્તિ રૂપે મહાફળ આપવાનો પ્રસંગ આવશે. તે પ્રમાણે માનતાં પહેલાં અને પછીનો વિરોધ આવે છે. (વાદીનું ખંડન એવી રીતે કર્યું કે તું નિવૃત્તિને મહાફલદાયી બતાવે છે અને જે તું નિવૃત્તિને નિર્દોષ માનીશ તો તારી પૂર્વની પ્રવૃત્તિ અદોષ જ થશે. માટે તારું વચન ખોટું થશે) હવે દ્રવ્યાનુયોગના અધિકારથી કહે છે. જે કોઈ એમ કહે કે જીવ એકાંત નિત્ય છે કારણ કે તે આકાશ માફક અમૂર્ત છે તો તેણે તેજ અમૂર્ત ત્વ આશ્રીને તેનાજ ઉત્કલેપન વિગેરેમાં અનિત્ય કર્મમાં તે સિદ્ધ કરવું. કર્મ અમૂર્ત અને અનિત્ય છે. (જેમ કોઈ વાદી

જીવને એકાંત નિત્ય માની આકાશ માફક અમૂર્તપણાનો હેતુ લાવી સિદ્ધ કરે તો તેના ખંડન માટે ઉંચે ફેંકવું વિગેરે અનિત્ય કર્મમાં પણ સિદ્ધ કરવું કે કર્મ પણ અમૂર્ત અને અનિત્ય છે). આમાં વૃદ્ધ મતવડે ઉદાહરણ દોષજ છે. જેમકે નૈયાયિકમાં અન્ય વસ્તુ સાધર્મ્ય સમ જાતિ છે. ઉપન્યાસ દ્વાર કહ્યું, હવે અન્ય વસ્તુ ઉપન્યાસ દ્વાર કહે છે.

तद्यअन्नवत्स्थुगमिवि अन्नसौ द्वाद पगतं ॥ ८४ ॥

ટીકાનો અર્થ—અન્ય વસ્તુના ઉદાહરણમાં અન્ય પણામાં એક પણું થાય છે. તેનો ભાવાર્થ કહે છે. કોઇ કહે છે જીવ અન્ય છે, શરીર અન્ય છે. આ બન્નેના અન્ય શબ્દમાં વિશેષ-પણું ન હોવાથી તેના વાચ્ય પદાર્થમાં પણ અવિશિષ્ટપણે એક પણાનો પ્રસંગ આવશે તે જીવની શરીરની ઉપેક્ષા તે અન્ય વસ્તુઓના ઉપન્યાસ વડે પરિહાર કરવો. કેવી રીતે કરવો ? તે કહે છે. આ પ્રમાણે તો બધા પદાર્થ, પરમાણુઓ, બે પરમાણુના સ્કંધ, તથા ઘટ પટ વગેરેનું એકપણું આવશે. અન્ય પરમાણુ અને બે પ્રદેશવાળા પણ બીજા. એમ બધે અન્ય શબ્દ અવિશિષ્ટપણે છે તેથી તેના વાચકપણાથી અવિશિષ્ટપણું હોવાથી તમને પણ તેજ દોષ આવશે. માટે અન્ય જીવ અને અન્ય શરીર એજ શોભાયમાન છે. આ દ્રવ્યાનુયોગનો વિષય છે. એના વડેજ બીજાનો પણ આક્ષેપ છે. તેમાં ચરણ કરણના અનુયોગમાં પૂર્વે કહેલા માંસ ભક્ષણનો દોષ નથી વિગેરે વાદીના કદાચહમાં અન્ય વસ્તુના ઉપન્યાસ વડે ખંડન કરવું. કેવી રીતે ખંડન થાય તે કહે છે. કોઇ પણ જીવની હિંસા ન કરો એ વચન વડે

જીવ હિંસકોનું ખંડન થયું. લૌકિકમાં તેજ ઉઠાહરણમાં અન્ય વસ્તુના ઉપન્યાસ વડેજ ખંડન થાય છે. જેમકે જે પાડીને ખાય અથવા એકઠાં કરે તેઓ શું કહેવાય ? હવે પ્રતિનિબલનું દ્રષ્ટાન્ત કહે છે.

તુઝ્ઘ પિયા મહ વિડળો ધારેઈ અણુજયં પઢિનિર્મમિ ।

અર્ધી ગાથાનો અર્થ—તારા બાપને મારા બાપના એક લાખ રૂપીઆ દેવા છે, એનો ભાવાર્થ કથાથી જણાવો. એક નગરમાં એક પરિવાજક તાપસને યોગ્ય સોનાનું વાસણ લઈ ચાલતો હતો. તે કહેતો હતો ‘ મને કોઈ નવી વાત સાંભળાવે તો તેને આ આપી દઉં ત્યારે ત્યાં ઉભેલો એક શ્રાવક બોલ્યો; ‘ તારા બાપ પાશે મારો બાપ એક લાખ રૂપીઆ માગે છે, તેં એ વાત સાંભળી હોય તો લાખ રૂપીઆ આપ, અને ન સાંભળી હોય તો તારૂં વાસણ આપી દે, આ લૌકિક દ્રષ્ટાન્તથી લોકો-ન્તર પણ સમજી લેવું. તેમાં ચરણ કરણના અનુયોગમાં જેઓ સર્વથા હિંસામાં અધર્મ માને છે તેઓએ વિધિ વડે અનશન કરતાં તે સંબંધી અંતકાલે ખેદ થતાં આત્મહિંસા આપોઆપ થઈ એટલે અધર્મ સિદ્ધ થયો માટે તેમણે અધર્મરૂપ અનશન પણ ન કરવું દ્રવ્યાનુયોગમાં કોઈ એમ માનીને બોલે કે મારૂં વચન નિર્દોષ છે તો તેને કહેવું, ‘બોલ. ઠીક. જીવ છે તો ધૃઢ વિગેરે પણ છેજ, અને તેથી તેઓમાં પણ જીવત્વનો પ્રસંગ આવશે જે તું માનતો નથી.

किं नु जवा किञ्जंते ? जेण मुहाय न लळभंति ॥ ८५ ॥

ટીકાનો અર્થ—શા માટે જવ ખરીદો છો ? મફત નથી મળતા તે માટે, આનો ભાવાર્થ કથાથી જાણવો. તે આ પ્રમાણે છે. કેઈ વેપારી જવ ખરીદતો હતો. ત્યારે બીજાએ પૂછ્યું, ‘ કેમ ખરીદ કરે છે ! ’ પેલાએ ઉત્તર આપ્યો, ‘ ભાઈ, મફત નથી મળતા, આ લૌકિક હેતુ ઉપન્યાસ છે. એથી લોકો-તર પણ જાણવું. આ લૌકિક ઉદાહરણ છે. હવે હેતુ ઉપન્યાસમાં એના વડે લોકો-તર પણ જાણી લેવું. ચરણકરણઅનુયોગમાં જો કાંઈ શિષ્યને પૂછે કે આ બિક્ષા માટે ભટકવું વિગેરે દુઃખદાયી ક્રિયા શા માટે કરવી ? ત્યારે ઉત્તર આપવો કે ભાઈ જેના વડે ભવિષ્યમાં એથી પણ અધિક વેદના નરકાદિમાં ભોગવવી ન પડે. દ્રવ્યાનુયોગને આશ્રી કેઈ પૂછે છે કે આ આત્મા ચક્ષુ વિગેરેથી કેમ દેખાતો નથી ? તેવાને કહેવું કે તે અતીન્દ્રિય છે તેથી નથી દેખી શકાતો. હેતુદાર સમાપ્ત. તે કહેવાથી ઉપન્યાસ દાર પણ જાણી લેવું. અને તેનાથી ઉદાહરણ દાર પણ સમજવું. હવે હેતુ કહીએ છીએ.

अहवाचि इमो हेऊ, विन्नेओ तत्थिमो चउ विअप्पो ।
जावग थावग बंसग, लुसग हेऊ चउस्यो उ ॥ ८६ ॥

ટીકાનો અર્થ—આ બંને ઉપન્યાસ હો. ઉદાહરણના ચરમ ભેદ લક્ષણવાળો તે હેતુ છે, અહિં ગાથામાં ‘અપિ’ શબ્દ સંભાવના રૂપ છે. તે એમ જતાવે છે કે આ અન્ય દારજ ઉપન્યાસ અંદર રહેલા ગુણપણે હોવાથી અહેતુ પણ છે. વળી આ હેતુ જાણવો. એટલે અંદર ઉપન્યાસ રહેલ છે તેથી હવે કહેવાનો હેતુ ચાર ભેદ વાળો જાણવો. તે વિકલ્પ જતાવે છે. ચાપક,

સ્થાપક, વ્યંસક અને લૂપક. બીજા આચાર્ય આ પ્રમાણે કહે છે. હેતુ તે દ્વાર હવે કહેવાય છે. તે ચાર પ્રકારે જાણવું. તેનું પણ ઉદાહરણ કહ્યું. (હેતુ દ્વાર હવે કહેવાય છે તે ચાર પ્રકારનું છે એમ અર્થ લેવો.) બાકીનું અર્ધ પૂર્વ માફક જાણવું. આ ગાથાનો અર્થ ટુંકાણમાં કહ્યો છે. એનો પુરો ખુલાસો જરૂર પડેથી અવસર આવ્યો આગળ કહેશે. હવે પહેલો ભેદ પોતે જ કહે છે.

ઉઠ્ઠામિગા ય મહિલા, જાવગ દેહંમિ હંટ લિહાઈ ।

ડીકાનો હેતુ—કુલટા સ્ત્રી જે યાપન કરે તે યાપન. તેજ હેતુ તે યાપક હેતુ. તેનું ઉદાહરણ (એ વાત બાકી છે. ઉઠના લીંડાં એની કથામાં સૂચવશે. એનો ખુલાસો કથાથી જાણવો, તે) આ પ્રમાણે છે. એક વાણીઓ સ્ત્રીને મુકીને પરદેશ ગયો. કહેવત છે કે ‘જેમનું દ્રવ્ય નાશ થાય છે. અથવા નવું દ્રવ્ય કમાવા અથવા અપરાધ કરેલો હોય છે અને જેઓએ વિદ્યા પ્રાપ્ત નથી કરી તેઓ મુખ્યત્વે કરીને પરદેશને સેવે છે.’ તેની સ્ત્રી વંટેલી હતી. તે કોઈ પુરૂષ સાથે સંબંધમાં પડી, વાણીઆને ઘરમાં રહેલો જાણીને તેને તે કહેવા લાગી ‘પરદેશમાં જાઓ?’ વાણીઆએ કહ્યું, ‘શું લઈને જાઉં?’ તેણીએ કહ્યું, ‘ઉઠના લીંડાં લઈને ઉજ્જયીની નગરીમાં જાઓ.’ તે બોળો હોવાથી ગાંડું ભરીને ઉજ્જયીની ગયો. જતી વખતે સ્ત્રીએ કહ્યું, ‘એક એક મહોરે લીંડું વેચજો’ એટલે કે સ્ત્રીએ વિચાર્યું કે એ પ્રમાણે કોઈ લે નહિ અને તે ધણા કાળ સુધી ત્યાં રહેશે. તે પ્રમાણે તે ગયો. બજારમાં વેચવા લાગ્યો પણ કોઈ તેને કંઈ પણ પૂછતું નહોતું. મૂળદેવે તે જોયું અને

પૂછ્યું. તેણે તે કહ્યું, 'મૂળદેવે વિચાર્યું કે આ બિચારાને સ્ત્રીએ
હજ્યો છે. તેથી તેણે કહ્યું, : 'હું આ તારા લીંડાં વેચી આપું,
પણ તારે મને અર્થો ભાગ આપવો.' પેલાએ તે કણુલ કપ્યું.
ત્યારપછી મૂળદેવ હંસ માગી લાવીને આકાશમાં ઉડ્યો અને
નગરના મધ્ય ભાગમાં ઉડી કહેવા લાગ્યો, 'જેના ગળામાં ચેટ
(દાસ) રૂપનાં ઉંટનાં લીંડાં ન બાંધેલાં હોય તેને હું મારી
નાંખીશ હું દેવ છું,' તેથી બધા લોકોએ ડરીને એક એક મહો-
રથી ઉંટનાં લીંડાં લીધાં. બધાં ખપી ગયાં, તેથી મૂળદેવને અર્ધા.
પૈસા આપ્યા. જતી વખતે મૂળદેવે કહ્યું, 'અરે ભાગ્યહીન !
તારી સ્ત્રી કોઈ ધૂત સાથે લાગેલ છે તેથી તને આવું ખોટું
શીખાવીને મોકલ્યો.' તેણે તે વાત માની નહિ. મૂળદેવે કહ્યું,
'ચાલ, આપણે સાથે જઈએ. તું માનતો નથી માટે તને દેખાડું'
બન્ને સાથે વેશ બદલી ગયા. સંધ્યાકાળે આવીને ઉતારો માંગ્યો.
બાધએ અણુજાણ્યે ઉતારો આપ્યો. બન્ને જણા બેઠા, ધૂત
આવ્યો એટલે તે સ્ત્રી જોડે બેસીને ગાવા લાગી. 'લક્ષ્મીનું મંદીર
અને વેચવાની વસ્તુઓને ધારણ કરનાર મારો પતિ વેપારમાં રક્ત
થઈને પરદેશમાં ગયેલ છે તે સેંકડો વર્ષ જીવો અને ધેર જીવતો
કદી ન આવો.' મૂળદેવે કહ્યું, 'કેળના વનનાં પાંદડામાં વીટાયલી
તું સાંભળ. જે દૈવત સાથે ઢોલક વાગે છે તે એક મુહૂર્ત માત્ર
સાંભળી લે. પછી મૂળદેવે બાધને કહ્યું, 'હિ ધૂત સ્ત્રી આ શું ?'
પછી પ્રભાતમાં નીકળીને પાછો આવ્યો. તેની સામેજ બેઠો
કાણુ ? મૂળદેવ ! ત્યારે તે બાઈ ગભરાઈને સામે આવી. તે વખતે
ખાવા પીવાનું ચાલતાં વાણીઆએ તેનાં ગાયેલાં ગીત સુધી બધું

યાદ કરી આપ્યું. આ લૌકિક હેતુ છે. લોકોત્તરમાં પણ ચરણ કરણના અનુયોગમાં કોઈ બોલો શિષ્ય આ વાણીયા માફક કોઈ ધર્મ પદાર્થને ન માને તો સમય આવ્યેથી વિદ્યા વિગેરેથી અથવા દેવી બોલાવી તેની મારફતે શ્રદ્ધાવાળો કરવો. તથા દ્રવ્યાનુયોગમાં પણ પ્રતિવાદીને જાણી ધણા વિશેષણવાળો હેતુ કહેવો જેથી વાદીને વિચારતાં ધણો સમય થાય. ત્યાં સુધીમાં તેનો ઉત્તર પણ સુખેથી દેવાય તેથી પણ જો ન સમજે તો જેમ શ્રીગુપ્ત મહારાજે પોતાના શિષ્ય ષડુલ્કને કુત્રિકાપણ ચર્ચારી (એટલે દેવના અધિષ્ઠિત સર્વ વસ્તુઓ વેચવાની દુકાન) માંથી પદાર્થ મંગાવ્યા અને સમજાવ્યો તેમ જૈન ધર્મ સિદ્ધ કરવો. માપક એટલે ધણો કાળ વીતાડવો તે. (જેમ દુષ્ટ હેતુથી સ્ત્રીએ કચું હતું તેમ નહિ. પણ સારા કાર્યમાં વિચારવા માટે વધારે વખત લેવો.) હવે સ્થાપક હેતુ કહે છે.

લોગસ્ત મજ્જજાળજ યાવજ દેહ ઉદાહરણ ॥ ૮૭ ॥

ટીકાનો અર્થ—૧૪ રજળુ આત્મક જે લોક છે તેનો મધ્ય ભાગ કર્યો. આ સ્થાપક હેતુનું ઉદાહરણ છે. બાવાર્થ કથાથી જાણવો. તે આ પ્રમાણે છે. એક બાવો ચાલતાં ચાલતાં બોલતો હતો 'ક્ષેત્રમાં દાન વિગેરે સફળ છે. દાન સમક્ષેત્રમાં કરવું. હું લોકનું મધ્ય જાણું છું' પણ ખીજા જાણતા નથી. તેથી લોકો તેનો સત્કાર કરતા હતા. તેને પૂછતાં તે ચાર દિશામાં ખીજા ધાલી દોરી વડે પ્રમાણ કરીને કપટથી કહે છે 'આ લોકનો મધ્ય ભાગ છે.' લોકો આશ્ચર્ય પામ્યા કે આ પંડિતે મધ્ય જાણ્યું છે. એક શ્રાવકે જાણ્યું કે આ ધૂર્ત લોકો-

ને બપોરે હોય છે તો હું તેને સીધો કહું. એમ વિચારી ત્યાં જઈ
કહ્યું, 'તારો કહેલ તે લોકને મધ્ય ભાગ નથી.' તેથી આવકે
ફરીથી માપ કરી બીજું સ્થળ બતાવ્યું કે આ લોકનો મધ્ય
ભાગ છે. લોકો ખુશ થઈ ગયાં. બીજા આચાર્ય એમ કહે છે
કે અનેક સ્થાનમાં જૂઠું જૂઠું મધ્ય સ્થાન બતાવી તેનો વિરોધ
બતાવ્યો. આ પ્રમાણે જેમ પરિવ્રાજકને ખોટું બોલતો અટકાવ્યો
તે લૌકિક દ્રષ્ટાંત છે તેમ લોકો-તરમાં પણ ચરણ કરણ અનુ-
યોગમાં કુવચન (અસંભાવનીય) વચન કહેનારા અસત્ય બોલનાર
શિષ્યને એજ પ્રમાણે પ્રતિબોધ કરાવવો. વળી દ્રવ્યાનુયોગમાં
પણ સાધુએ એવું બોલવું અને એવો પક્ષ ગ્રહણ કરવો કે બીજો
ઉત્તર આપવા સમર્થ ન થાય અને આપણા બોલવામાં પૂર્વ અને
પછીનો વિરોધ દોષ ન આવે. સ્થાપક કહેવાયું. હવે વ્યંસક
કહે છે.

સા સગઢતિતિરી વંસગંમિ હેડમ્મિ હોઈ નાયઠ્ઠા ।

ટીકાનો અર્થ—શકટ તિતિરી વ્યંસક હેતુમાં જાણવી.
તે ગાથાનો અર્થ છે. ભાવાર્થ કથાથી જાણવો. તે આ પ્રમાણે
છે. જેમ એક ગામડીઓ ગાડામાં લોકડાં ભરીને નગરમાં આવ્યો.
તેણે રસ્તામાંજ આવતાં એક મરેણું તીતર જોયું. તે લઈને
ગાડા ઉપર મૂકી નગરમાં પેઠો. નગરમાં પ્રવેશ કરતાં તેને એક
ધૂત મળ્યો. તેણે પૂછ્યું, 'આ ગાડાવાળું તીતર કેટલામાં
આપીશ.' તેણે સાક્ષીઓ રાખ્યા અને તીતરી સહીત ગાડું લીધું.
આ વ્યંસક હેતુ છે. (પછી આગળ ગુરૂ વાત કહે છે.) તે
બિચારો ગામડીઓ ઉદાસ થઈને બેઠો હતો તેવામાં મૂળદેવ જેવો

જુદિમાન માણસ આવ્યો. તેણે પૂછ્યું, 'હે ભાઈ, તું શું વિચાર કરે છે?' તેણે કહ્યું, 'મને કોઈ બદમાસે આવી ઠગીને માફ ગાડું છીનવી લીધું છે. તેણે કહ્યું, 'ન ડર' તું ઉપચારવાળું મથેલું સકતુક માગ.' પછી તેણે અંદરની ગુપ્ત વાત શીખવી. એમ શીખીને તેની પાસે તે ગયો અને માંગ્યું કે, 'તેં માફ ગાડું લીધું તો હવે મને ઉપચારવાળો મથેલો સકતુક આપ.' પહેલાંએ કહ્યું, 'કીક? ઘેર લાવી બેરીને વાત કરી કહ્યું. 'ઘરેણાથી સુશા- બીત થઈ મહાન વિનય સાથે આ પરોણાને મથેલું સકતુક આપ! તેણીએ તે પ્રમાણે કયું. પેલા ગાડાવાળાએ કહ્યું, 'મારી આંગળા કપાયલી છે. આ ચીંથરી વીંટેલ છે, તેથી મથવાને હું શક્તિવાન નથી. તું મથીને આપ.' મન્યન કરતાં તેણે સ્ત્રીને હાથવો ઉપાડી અને પોતાની સાથે લઈ પોતાને માર્ગે પડ્યો. અને રસ્તામાં લોકોને કહે છે જુઓ, 'મેં ગાડા સાથે તીતર આપીને સકતુક મન્યન કરનારી બાઇડી ગ્રહણ કરી.' ત્યારે ગ- ભરાઇને ધૂર્તે ગાડું પાછું આપ્યું. અને પેલાએ તેની બાઇડી છોડી દીધી. આવીજ રીતે લૂસક હેતુ પણ કથાથી બાંધેલો આ લૌકિક છે. લોકોત્તરમાં પણ ચરણ કરણ અનુયોગમાં કુયુક્તિ કર- નારને જેવી તેની કુયુક્તિ હોય તેવી તેને સુયુક્તિ બતાવી કબજે લેવો કે તે ઠેકાણે આવી જાય. દ્રવ્યાનુયોગમાં પણ કોઇ કુવાદી આવીને કહે કે 'જિન પ્રણિત ધર્મમાં જીવ પણ છે અને ઘડો પણ છે. હવે આ જીવ અને ઘટ બન્નેમાં 'છે' પાછું એ સમાન છે તેથી જીવ અને ઘડાનું એકપણ થાય છે. જો તમે એમ કહો કે 'છે' ભાવથી જીવ જૂદો છે તો જીવ નથી એમ અભાવ થશે.

આ એટલા માત્રજ વ્યંસક હેતુ છે. લુપક વડે વળી એવે ઉત્તર આપવો કે 'હે વાદી, જો જીવ ઘટતું એકપણું માનીને બધાનું એકપણું થાય એવું તું માનતો હોય તો ઘટ, પદ, પર-માણુ, એ બે પ્રદેશવાળા સ્કંધ એ બધા 'છે' ક્રિયા પદથી જોડાય તો એ બધાને તું એક માને છે કે કેમ ? જો તેમને એક ન માને તો અમારે પણ જીવ અને ઘટ જૂદા છે,' અહિં શિષ્ય ન જાણવાથી પૂછે છે. 'આ કેવી રીતે જાણવું કે સર્વ ભાવમાં અસ્તિપણું હોવા છતાં તે એક ન થાય ? આચાર્ય ઉત્તર આપે છે 'અનેકાંત માર્ગ' માનવાથી આ વાત સિદ્ધ થાય છે. જેમકે ખેર અને પદ્માસ એ બન્ને જુદા છે અને બંને વનરપતિ છે. એવી રીતે જીવ પણ નિયમથી છે. અને 'અસ્તિ' ભાવમાં જીવ પણ હોય અથવા બીજો કોઈ પણ પદાર્થ અજીવ સંબંધી ધર્માસ્તિ-કાય વિગેરે પણ હોય. હવે લુપક આશ્રી કહે છે.

તત્સવચ્ચસગ લુપ્તગ, હેડમ્મિ ચ મોયઓ ચ મુજો ॥૮૮॥

ટીકાનો અર્થ—ત્રપુષ વ્યંસકના પ્રયોગમાં લુપક હેતુમાં લાડુ એ દ્રષ્ટાન્ત છે. આ ગાથાનો અર્થ છે ભાવાર્થ કથાથી જાણવો. તે નીચે પ્રમાણે છે. જેમ એક ચીજડાં ભરેલ ગાડાવાળો નગરમાં પ્રવેશ કરતો હતો. તે પ્રવેશ કરતો હતો તેવામાં એક ધુર્તે તેને કહ્યું, 'જે આ ચીજડાનું ગાડું ખાઈ જાય તેને તું શું આપે ?' ત્યારે ગાડાવાળાએ જવાબ આપ્યો, 'હું તેને એવો લાડુ આપું જે નગરના દારમાંથી બહાર ન નીકળે' ધુર્તે કહ્યું, 'ચીજડા-નું ગાડું ખાઈ તેમ નગરદારમાંથી ન નીકળે એવો લાડુ તું આપીશ ?' જ્યારે તે ગાડાવાળાએ કબુલ કર્યું એટલે લુપ્તગ એ

સાક્ષીઓ રાખ્યા અને ગાડું ઉભું રાખીને તે ચીલડાંનો એકેક જીણો કકડો ખાધને પછી ગાડાવાળાને કહ્યું, ‘લાડુ આપ’ ત્યારે ગાડાવાળો બોલ્યો, ‘આ તે ખાધાં નથી’ લુચ્ચો બોલ્યો, ‘જો ન ખાધાં હોય તો ચીલડાં વેચ.’ જ્યારે વેચવા માંડ્યાં ત્યારે ખરીદ નાર આવ્યા અને તેઓ જોઈને બોલ્યા ‘તારાં ચીલડાં ખવાયલાં છે, કાણ એ ખાધેલાંને વેચાતાં લે?’ પછી તેનો ન્યાય કરાવ્યો, જેથી ગાડાવાળો હારી ગયો. આ વ્યંસક હેતુજ લુપક હેતુ નિમિત્તે અહિં આવ્યો છે. હવે ધૂર્ત મોદક માગવા લાગ્યો. ગાડાવાળો ગભરાયો. તેવામાં જુગારીઓ આવ્યા. તેમને ખુશ કરી ગાડાવાળે પૂછ્યું અને પોતાની બધી વાત કહી. તેથી ગાડાવાળાને તેઓએ કહ્યું, ‘તું નાનો લાડુ નગરને દરવાજે રાખીને બોલ કે નગરના દરવાજેથી ન નીકળતા આ મોદકને લઈ લો,’ જેથી ધૂર્ત હાર્યો. (આ કથાનો સાર એ છે કે ધૂર્તને મોટો લાડુ જોઈતો હતો જે દરવાજામાંથી પણ નીકળી ન શકે તેને બદલે એક નાની સરખી લાડુડીમાં કામ પતી ગયું.) આ લૌકિક દષ્ટાંત છે. લોકોત્તરમાં પણ ચરણ કરણ અનુયોગમાં કુશ્રુતિ ભાવિત એટલે એવી રીતે કુચુક્તિ કરનારને કહેવું જેથી પોતાની મેળે ઉચિત સમજી જાય. દ્રવ્યાનુયોગમાં વળી પૂજ્ય પુરુષો કહે છે ‘જે પૂર્વે ખતાવેલ છે.’ અન્ય આચાર્ય કહે છે કે કદાચ પોતેજ વ્યભિચારવાળે હેતુ બોલીને પારકાના વિશ્વાસ માટે કહેવાયું હોય અથવા ઉતાવળથી બોલાયું હોય તો તે હેતુને અન્ય નિરૂક્ત વચન વડે સ્થાપન કરવો. લુપક હેતુ કલ્પો. હવે પહેલાં કહ્યું હતું કે કોઈ જગ્યાએ ખતાવશું તે પ્રમાણે પાંચ અવયવોના

અધિકાર બતાવનારં 'ધમ્મો મંગલ' વિગેરે લક્ષણવાળું સૂત્ર અધિકારમાં બતાવે છે. અહિંસા; સંયમ અને તપ રૂપ જે ધર્મ છે તે ઉત્કૃષ્ટ મંગલ છે. આ અમારી પ્રતિજ્ઞા છે, અહિં ધર્મ ધર્મીનો નિર્દેશ છે. અહિંસા સંયમ તપ રૂપ એ ધર્મીનું વિશેષણ છે. ઉત્કૃષ્ટ મંગલ એ ધર્મ સાધવાને છે. ધર્મ ધર્મી સમુદાય એ પ્રતિજ્ઞા છે. આ અર્ધ શ્લોક વડે કહ્યું. દેવાદિથી પૂજીતપણું એ અમારો હેતુ છે. 'આદિ' શબ્દથી સિદ્ધ, વિદ્યાધર અને નર પણ પૂજે છે એમ જાણવું. આ શ્લોકના ત્રીજા પદ વડે કહેલ જાણવું. અરિહંત વિગેરે માફક તે દ્રષ્ટાંત છે. અહિં 'આદિ' શબ્દથી ગણધર વિગેરે લેવા. આ શ્લોકના ચોથા પદ વડે કહેલ જાણવું. ભાવ મનના અધિકારથી દષ્ટાંતમાં કંઈ વાંધો નથી. અહિં કહેવાનું એ છે કે જે દેવો વિગેરેથી પૂજાય તે ઉત્કૃષ્ટ મંગલ છે. જેમકે અરિહંત વિગેરે દ્રષ્ટાંત છે દેવાદિ પૂજીત ધર્મ એ ઉપનય છે. તેથી દેવાદિના પૂજીત પણાથી ઉત્કૃષ્ટમંગલ આ નિગમન જાણવું. આ છેલ્લા બે ઉપનય અને નિગમન સૂત્રમાં પૂર્વના ત્રણ કહેલા તેની સાથે નિરંતર રહેતા હોવાથી એ પણ બે ભેગા જાણી લેવા. હવે અવયવોનેજ સૂત્ર સ્પર્શિત નિયુક્તિ વડેજ સ્વીકારતાં કહે છે.

ધમ્મો ગુણા અહિંસાદયા, ડ તે પરમમંગલ પદ્ધત્તા ।
 દેવાધિ લોગ પુજ્જા પળમંતિ સુધમ્મમિદ્દ દેઝ ॥ ૮૧ ॥

ટીકાનો અર્થ—ધર્મનો અર્થ પહેલો બતાવ્યો છે. ગુણ અહિંસાદિ. 'આદિ' શબ્દથી સંયમ તપ લેવાં, 'તુ' નો અર્થ, જ છે. તે અહિંસાદિજ. તે પરમ મંગલ છે એવી પ્રતિજ્ઞા તથા

દેવ પણુ અહિં 'પણુ' શબ્દથી સિદ્ધ વિદ્યાધર, રાજા વિગેરે
લેવા. લોકમાં તેઓ પૂજ્ય છે. તેઓ પણુ સારો ધર્મ પાળનારને
નમે છે. આ હેતુનો અર્થ સૂચવે છે તેથી હેતુ જાણવો.

દિઠ્ઠોતો અરહંતા અગગાગ ય વહવો ડ જિનસીસા ।
વત્તણુવસે નડ્ઝહ, જં નરવહ્ણોડિ પળમંતિ ॥ ૯૦ ॥

ટીકાનો અર્થ—દૃષ્ટાંતનો અર્થ પૂર્વે કહેલ છે. તે અશોક
વૃક્ષ વિગેરે આઠ પ્રતિહાર્યથી શોભાયમાન પૂજને યોગ્ય છે તેથી
અરિહંત. તથા ધણુ સાધુઓ તે શ્રી જીનેશ્વરના શિષ્યો છે. ન
ચાલે તે અગ-વૃક્ષ. તેના વડે કયું તે અગાર નામ ગૃહ. તે
જેને હોય તે અગાર એટલે ગૃહસ્થી. અને તે અગાર ન હોય તે
અણુગાર. ધણુ એટલે થોડા નહિ. રાગ વિગેરે જીનવાથી જીન.
તેના શિષ્ય એટલે એવા તે ગૌતમ વિગેરે, વાદીની, શંકા-અહ-
દાદિ પરોક્ષ હોવાથી દૃષ્ટાન્તમાં અયુક્ત છે. અમે કેવી રીતે
નિશ્ચય કરીએ કે દેવતા તેને પૂજે છે !' આચાર્યનો ઉત્તર
'પરોક્ષ એમ કહેવું દુષ્ટ છે, કારણ કે સૂત્રનું ત્રણ કાળ બતાવવા
પણું છે, તેથી કેઈ વખત પ્રત્યક્ષ પૂણુ હોય છે. દેવા વિગેરે
તેને પૂજે છે. તેના નિશ્ચય માટે કહે છે. પૂર્વે જે વીતી ગયું
હોય તેની ખાત્રી વર્તમાન આશ્રી થાય છે. તે કેવી રીતે, તે
કહે છે. રાજાઓ પણુ હાલ ઉત્તમ સાધુને નમે છે, ઉત્તમ એટલે
માન, દર્શન ચારિત્ર યુક્ત. એથી એમ જાણવું કે ગુણોનું પૂજ્ય-
પણું સૂચવ્યું.

ઉક્કસંહારો દેવા જહ, તહ રાયાવિ પળમહ સુધમ્મં ।
તમ્હા ધમ્મો મંગલ, મુક્કિઠ્ઠમિહ અ નિગમણં ॥ ૯૧ ॥

ટીકાનો અર્થ—ઉપસંહાર-ઉપનય તે આ છે. દેવો જેમ તીર્થંકર વિગેરેને તથા રાજા અથવા ખીજા માણસ પણ હાથ સદ્ધર્મીને નમે છે તેથી દેવાદિથી પૂજનીક ધર્મ ઉત્કૃષ્ટ મંગળ છે એ નિગમન છે. પ્રતિજ્ઞા અને હેતુને ખીજી વખત સિદ્ધ કરવું એ નિગમન છે. (અહિં સમજવા માટે સહેલું દ્રષ્ટાંત આપીએ છીએ. આ પહાડમાં અગ્નિ છે, એ પ્રતિજ્ઞા. ધુમાડો દેખાય છે તેથી આ હેતુ. ચૂલામાં ધુમાડો છે, ત્યાં અગ્નિ દેખાય છે તે દ્રષ્ટાંત. જેમ જ્યાં ધુમાડો હોય ત્યાં અગ્નિ તેવી રીતે અહિં પણ ધુમાડો દેખાય છે માટે પહાડમાં અગ્નિ છે એ ઉપનય છે. અને તેથી સિદ્ધ થયું કે પહાડ અગ્નિવાળો છે એ નિગમન.) આ કહેવાથી અર્થનો અધિકાર પણ આવી ગયો કે ધર્મની પ્રશંસા છે. હવે જીનશાસનમાં અધિકાર બતાવી દસ અવયવ કહે છે. આ દશે અવયવ પ્રતિજ્ઞા વિગેરે શુદ્ધિ સહિત હોય છે. અવયવપણું તેજ તેના અધિકારના વાક્યનો અર્થ ઉપકારકપણે હોવાથી પ્રતિજ્ઞા વિગેરે બાવી લેવા. અહિં ધણું કહેવાનું છે, જે થોડામાં પતાવ્યું. હવે દસ અવયવ બતાવે છે.

ચિદ્રૂપદ્મજા જિજ્ઞાસાસર્ગમિ સાદૈતિ સાદૈવો ષમ્મં ।
દેહ જન્મદા સઙ્ખાવિષ્ણુર્ઽર્હિસાદૃસુ જયંતિ ॥ ૧૨ ॥

ટીકાનો અર્થ—પાંચ અવયવમાં બતાવેલી પ્રથમ પ્રતિજ્ઞાની અપેક્ષાએ આ ખીજી પ્રતિજ્ઞા છે. એક પ્રતિજ્ઞા પૂર્વે કહી ગયા. ખીજી હવે કહે છે. તે જીનશાસનમાં સાધુઓ સાધે છે. ધર્મીનો ધર્મનો અર્થ પૂર્વે કહ્યો છે. અહિં સાધુઓ એ ધર્મીનો નિર્દેશ છે. શેષ સાખ્ય ધર્મ છે. આ પ્રતિજ્ઞાનો નિર્દેશ છે. હવે

હેતુનો નિર્દેશ કહે છે. જે હેતુ અહિંસાદિ પરમાર્થીક હોય તે, નહિ કે બનાવટી. ‘આદિ’ શબ્દથી મૃષાવાદ વિગેરેથી વિરતિ જાણવી. અન્ય આચાર્ય બીજી રીતે કહે છે કે સદ્ભાવિકનો અર્થ સદ્ભાવ વડે નિરૂપયરિત (સાચું) સકલ દુઃખ. ક્ષયને મારેજ યત્ન કરે છે. હવે પ્રતિજ્ઞા શુદ્ધિ કહે છે.

જહ જિજ્ઞાસણ નિરયા, ધમ્મં પાલેતિ સાહવો સુદ્ધં ।
નકુતિત્થિય્ણુ પથં, દીસદ્ પરિવાલણોઘાઓ ॥ ૧૩ ॥

ટીકાનો અર્થ—જે રીતે જીવજાતનાં રક્તજનન નિશ્ચય વડે ધર્મમાં રક્ત થઇને ધર્મ પાળે છે તે સાધુઓ પદ જીવ નિકાયના પરિણામથી કરવું, કરાવવું અને અનુભોદવું એવી પાપ ત્યાગની પ્રતિજ્ઞાવડે અકલંક ધર્મ પાળે છે તે પ્રમાણે બીજા કુતી-ર્થીઓ પાળતા નથી. એટલે જેવો સાધુનો આચાર છે તેવો બીજામાં નથી. ઉપાય ગ્રહણ કરવાથી અહિં એ જાણવું કે શાસ્ત્રમાં કહેલોજ ઉપાય લેવો. પણ બીજાનો આદરેલો ખોટો ન લેવો કેરણ કે સાધુ વેષધારી જૂઠું બોલનારા કોઇ પતિત પણ હોય છે. એથી શાસ્ત્રનો ઉપાય લેવો, અહિં કહે છે.

તેસુ વિ ય ધમ્મસદ્દેવો ધમ્મં નિચયં ચ તે પસંસંતિ ।
નણુ મણિઓ સાવજ્જો કુતિત્થિ ધમ્મો જિજ્ઞાસેદિ ॥૧૪॥

ટીકાનો અર્થ—અન્ય ધર્મીઓના ધર્મમાં ‘ધર્મ’ શબ્દ શ્દ હોવાથી તેને તે જેમ તેમ પ્રશંસે છે, ત્યારે તે કેમ ન માનવો ? આચાર્ય ઉત્તર આપે છે—‘આ તમારું કહેવું’ અયોગ્ય છે. અન્યના બતાવેલ અનુષ્ઠાન તે જીવહિંસાયુક્ત હોવાથી

અરકાદિ ધર્મ સાવલ છે. જીનેશ્વરે તેને પ્રશંસ્યો નથી. તથા છ
જીવ નિકાયના પરિણાન વિગેરેનો પણ તેમને અભાવ હોવાથી
પ્રશંસનીય નથી અહિં અંથ વિસ્તાર બચથી વિશેષ કહેતા નથી.
જો તેસુ ધર્મસદો સો ઉચ્ચારેણ નિષ્કલ્પજ ફલં ।
જહ સીહસદ્દુ સીદે પાહણુ વચારઓડળ્લથ ॥ ૧૬ ॥

ટીકાનો અર્થ—અન્યમાં ધર્મ શબ્દ ઉપચારથી જાણવો.
પણ પરમાર્થથી તો જીન શાસનમાં છે.

જેમકે સિંહ શબ્દનું પ્રધાનપાણું સિંહમાંજ છે, પણ ઉપ-
ચારથી માણુવક વિગેરેમાં પણ છે. કોઈ શુરવીર માણુસ બળવાન
ને કોધી હોય તો તે સિંહની ઉપમાને પામે, પણ તે ખરો
સિંહ નથી. તેમના ઉપચારધર્મને ખરો ધર્મ ન ગણતાં
અહિંસા વિગેરેથી જૈન ધર્મનેજ ધર્મ લેવો.

પસ પદ્મનાસુદ્ધી દેડ અર્હિલાઈપસુ પંચસુ ષિ ।
સઠભાવેગ જયંતી દેડવિસુદ્ધી હમા તથ ॥ ૧ ॥

(ભાષ્ય.)

અર્થ—આ ઉપર ખતાવેલી પ્રતિજ્ઞાની શુદ્ધિ છે અને
અહિંસાદિ પાંચમાં પણ હેતુ સદ્ભાવ વડે વર્તે છે. આ પૂર્વે
કહેતું છે. પણ શુદ્ધિ કહેવાની ઈચ્છાથી ભાષ્યકારે ફરી લીધું છે.
હેતુની વિશુદ્ધિ તે હેતુ વિશુદ્ધિ. વિષયની વિભાસાનું વ્યવસ્થાપન
કરવું તે વિશુદ્ધિ. આ ત્યાં પ્રયોગ છે.

જં મસપાણઉચ્ચગરણ, વસદ્ધિસયણાસણાહસુ જયંતિ ।
ફાસુવ અકય અકારિય અણણમયાણુદિઠ્ઠમો હય ॥ ૨ ॥

(ભાષ્ય.)

પણ હેઠવિસુદ્ધી વિઠંતો તસ્સ ચેવ ય વિસુદ્ધી ।
સુતે મણિયાં ઉ ફુઢા સુરુફા ઉ શોદયમજ્ઞા ॥ ૪ ॥

(ભાષ્ય.)

ટીકાનો અર્થ—ઉપર કહેલી હેતુની વિશુદ્ધિ બતાવી.
હવે દષ્ટાંતની વિશુદ્ધિ સૂત્રમાં કહી છે તે સૂત્રજ અહિં બતાવે
છે. તે આ સૂત્ર છે.

અહા કુમસ્સ પુપ્ફેસુ મમરો આધિયદ્દ રસં ।
જ ય પુપ્ફ કિલ્લામેદ્દ સો અ પીણેદ્દ અપ્પયં ॥ ૫ ॥

ટીકાનો અર્થ—અહિં પ્રશ્ન, દશ અવયવ નિરૂપણમાં
પ્રતિજ્ઞા વિગેરેનો લાગ કરી દષ્ટાંતજ બતાવ્યો તેનું શું કારણ !
આચાર્યનો ઉત્તર, દષ્ટાંતથીજ હેતુ પ્રતિજ્ઞા વિચારી લેવી એવો
ન્યાય બતાવવા માટે, હવે ચાલતી વાત કહે છે. જે પ્રકારે
ઝાડના પુષ્પમાં અસંપૂર્ણ પદ કહેનાર ઉપમામાં ગ્રહીને ઝાડના
આહારદિ પુષ્પોને આશ્રી વિશિષ્ટ સંબંધ બતાવવા માટે કહે છે
તે પ્રમાણે અન્યાય ઉપાજીતનું દાન તેને ગ્રહણ કરવું એનો
પ્રતિબંધ છે (કેઈ ગ્રહસ્થ લુચાઈથી વસ્તુ લાવીને સાધુને આપે
તો સાધુએ તે ન લેવી) ભમરો તે ચૌરેન્દ્રિય જાતું છે. તે
મર્યાદાથી પુલોનો રસ-મકરંદ પીએ છે. આ દેશ ઉદાહરણ
આશ્રી જાણવું. આ વિચાર સૂત્ર સ્પર્શિત નિર્યુક્તિમાં બતાવશે.
કહ્યું છે કે સૂત્રસ્પર્શિત નિર્યુક્તિમાં બતાવશે. કહ્યું છે કે સૂત્રના
સ્પર્શમાં આ અન્ય છે. હવે દષ્ટાંત કહે છે.

દષ્ટાંત વિશુદ્ધિ હવે કહે છે. પણ પુલને પીડા આપતો

નથી. એવી રીતે ભમરો પોતે આત્માને સંતુષ્ટ કરે છે. આ સૂત્ર સમુદાયનો અર્થ થયો. અવયવનો અર્થ તો નિર્યુક્તિકાર પોતે મોટા વિસ્તારથી કહે છે.

જહ ભમરોત્તિ ય પન્થં દિઢ્ઠંતો દોઢ આહરણ દેસે ।

ચંદ્ર મુહિ દારિગેયં સોમત્તવહારણ ણ સેસં ॥ ૧૬ ॥

ટીકાનો અર્થ—આ ભમરાનું દેશ ઉદાહરણ છે. જેમકે આ છોકરી ચંદ્રમુખી છે. તે દ્વંત સૌમ્યતાને આશ્રીને છે. પણ તેથી ચંદ્રમાં જે કલંક છે તે છોકરીમાં ન હોવાથી ન ઘંટાડવું આ એકદેશી ઉદાહરણ છે.

પન્થં ભમરાહરણે આણિયયવિત્તિત્તણં ન સેસાણં ।

ગહણં દિઢ્ઠંત વિસુદ્ધિ સુત્ત મળિયા દમા ચડ્ઢા ॥ ૧૭ ॥

ટીકાનો અર્થ—એજ પ્રમાણે ભમરાના ઉદાહરણમાં અનિયતવર્તીપણું લેવું. પણ અવિરતિપણું વિગેરે બાકીનું ન લેવું? કારણ કે તે ભમરામાં અવિરતિપણું છે, સાધુમાં નથી. સૂત્રમાં કહેલ પ્રથમ દર્શાવેલ વિશુદ્ધિ છે અને સૂત્ર સ્પર્શિક નિર્યુક્તિમાં બીજી શુદ્ધિ બતાવી.

પન્થ ય મળિઝજ કોઈ સમણાણં કીરપ સુવિહિયાણં ।

પાગો ય જોવિણોત્તિ ય લિપ્પંતારંમદોસેણં ॥ ૧૮ ॥

ટીકાનો અર્થ—આ પ્રમાણે વ્યવસ્થા થતાં કોઈ કહેશે કે સારા સાધુઓ માટે પુણ્યાર્થે કરશે. ગ્રહસ્થીઓ રસોઈ કરે તો આ પુણ્ય ઉત્પાદનના સંકલ્પ વડે તે સારા સાધુઓ માટે કરેલું તે ભિક્ષાને તેઓ ગ્રહણ કરે તો તે લેનારા સાધુઓ આહાર

ખનાવતાં લાગેલા દોષવડે લેપાશે. તે પ્રમાણે લૌકિક મતવાળા કહે છે. જેમકે ક્યવડે કાયક (ખરીદનારો) હજી છે અને ખાવા વડે ખાનારો હજી છે. મારનારો વધતી બુદ્ધિ વડે હજી છે. એ પ્રમાણે ત્રણ પ્રકારે વધ થયો. (વાદીએ શંકા કરીકે સાધુને વહોરાવવામાં ધર્મ જાણી કોઈ રાંધી આપે ને સાધુ લે તો તે પણ હિંસાનો ભાગી થશે?) આચાર્ય તેનો ઉત્તર આપે છે.

वासाइ न तणस्स कप न तणं वड्ढइ कप मयकुलानं ।
न च हवस्सा सयसाला, फुल्लन्ति कप महुयराणं ॥ ९९ ॥

ટીકાનો અર્થ—તૃણને ખાતર વરસાદ વરસતો નથી, અને મૃગને ખાતર ધાસ વધતું નથી. તેમજ સોશાખાવાળા વૃક્ષ પણ ભમરા માટે પુલ્લવાળા થતા નથી. આજ પ્રમાણે ગૃહસ્થી પણ સાધુને માટે રાંધતાં નથી વળી અહિં કહે છે.

अग्निम्मि हवी हूयइ, आइस्सा तेण पीणिओ संते ।
वरिसइ पया हियाप, तेणोसहिओ परोहंति ॥ १०० ॥

ટીકાનો અર્થ—તમે કહ્યું જે ધાસને માટે વરસાદ વરસતો નથી. એ વિગેરે તમારું કહેવું અયુક્ત છે. કારણ કે અગ્નિમાં કોઈ વસ્તુ હોમે છે અને સૂર્ય તેમાં હોમેલ ધી વડે પ્રસન્ન થાય છે. અને લોકહિત માટે વરસાદ વરસે છે. તેથી વનસ્પતિ ઊગે છે. તે પ્રમાણે વાદી કહે છે કે અમારા શાસ્ત્રમાં એમ છે કે અગ્નિમાં આહુતિ નાખીને આદિત્યને પૂજાય તો પૂજાયલો આદિત્ય વરસાદ વરસાવે, અન્ન પાકે અને પ્રજા જીવે. આના ખંડન માટે આમ કહે છે.

કિં દુઃખમ્ કલં જાયહ ! જહ યથં અહ મથે દુરિઠં તુ, ।
 કિં જાયહ સઘ્વત્થા દુઃખમ્ કલં અહ મથે હંવો ॥ ૧૦૧ ॥
 વાસહ તો કિં વિગ્ધે નિગ્ધાવાર્હિં જાયપ તસ્સ ।
 અહ વાસહ ઉડસમયે ન વાસહ તો તણઠ્ઠાપ ॥ ૧૦૨ ॥

ટીકાનો અર્થ—જે એમ હોય તો દુકાળ શા માટે પડે છે ? કારણ કે તેમાં તો ધી રોજ હોમાય છે કારણ હંમેશાં કાયમ રહે તો કાર્યનો નિષેધ ન થવો જોઈએ. કદી કહેસો કે ખરાબ નક્ષત્ર અથવા ખરાબ પૂજનને લીધે થાય છે. આચાર્ય ફરી તેને પૂછે છે. હંમેશાં એમ દુકાળ શા માટે ? ખરાબ નક્ષત્ર તો કોઈક દેશમાં હોય છે અને હંમેશાં પૂજન તો શરૂ છે. કારણ કે તમારામાં કહુંજ છે કે હંમેશાં દેવો, સારી ગાયો, ક્રિયા અનુષ્ઠાનમાં રક્ત પ્રાદ્ધ્યો, યતિઓ અને વળી સાધુઓ સ્થિતિના હેતુરૂપ વિદ્યમાન છે” વિગેરે જે ઇદ્ર આપતો હોય તો શા કારણે વિદ્ય થાય છે ! તથા ‘આદિ’ શબ્દથી દિગ્દાહ વિગેરે કેમ થાય છે ? તે ઇદ્ર જે પરમ ઇશ્વર પણ હોય તો વિદ્ય ન થવું જોઈએ. અને જે રૂપ સમયેજ વરસે છે તો તે વાદળાંનો મર્જા બંધાઈને વરસે છે એજ ખરું કારણ માનો, આથી સિદ્ધ થયું કે વરસાદ તૃણને માટે પડતો નથી. તેને આવા સંબંધનો અભાવ છે. વળી

કિં ચ દુમા પુષ્કંતિ ભમરાણં કારણા અહાસમયં ।
 મા ભમર મહુયરિગણા કિલ્લા મપજ્જા અણાહારા ॥૧૦૩॥

ટીકાનો અર્થ—વળી ઝાડ જે ભમરાને માટે ફળતું હોય

તો કદિ પણ ભમરા ભમરી દુઃખી ન થાય અને તે ભૂખ્યાં ન રહે. આવું કામ સ્થળે પણ જોવામાં આવતું નથી, હવે પરનો અભિપ્રાય કહે છે.

સસસ્ર શુદ્ધી પસા, વિત્તી ઉચ્છાદિપયા પયાવદ્ધના ।
સસાણં તેણ દુમા, પુષ્કંતિ મહુયરિ ગણદ્ધા ॥ ૧૦૪ ॥

ટીકાનો અર્થ—કામનો અભિપ્રાય એમ હોય કે આ બ્રહ્માએ એ પ્રાણીઓ માટે રચ્યું છે. એટલે તેમાં ભમરા ભમરાભમરીના સમુદાય માટે જાડો ફલિત કર્યો. તેનો જૈનાચાર્ય ઉત્તર આપે છે.

તં નં મચ્છ જીણ દુમા, નામા ગાયસ્સ પુઞ્ચ વિહિયસ ।
ઉદપણ પુષ્કફલં નિવસત્તયતી ઇમં ચ અન્નં ॥ ૧૦૫ ॥

ટીકાનો અર્થ—તમે કહ્યું તે પ્રમાણે નથી. કારણ કે જાડો નામ ગોત્ર કર્મવડે એટલે પોતે જે કરેલું કર્મ તેના ઉદય વડે કુલો અને ફળને ઉગાડે છે. જો એમ ન હોય તો અકાળે પણ ફળકુલ થવાં જોઈએ. ખીજૂં કારણ હવે કહે છે.

અત્થિં વહુ વણસંઢા મમરા જત્થ ન ઉવેતિ ન વસંતિ ।
તત્થધિ પુષ્કંતિ દુમા, પગઈ પસા દુમગગાણં ॥ ૧૦૬ ॥

ટીકાનો અર્થ—ધણી વન ખડો છે. ન્યાં ભમરા જતા નથી છતાં પણ ફળે છે. તેથી સિદ્ધ થયું કે પોતાના સ્વભાવે જાડ ફળે છે અહિં કહે છે.

જઈ પગઈ કીસ પુજો સઘ્ઘં કાલં ન દેતિ પુષ્કફલં ।
જ કાલે પુષ્કફલં, દયંતિ ગુરુ રાડ અતપ્પ ॥ ૧૦૭ ॥

પગ્ન પસ દુમાણં, જ ઉડસમયમ્મિ આગપ સંતે ।

પુષ્પતિ પાયવગણા ફલ ચ કાલેણ બંધંતિ ॥ ૧૦૮ ॥

ટીકાનેા અર્થ—પ્રકૃતિ સર્વકાળ પુષ્પ ફળ કેમ નથી આપતી એવી આશંકા કરીને કહે છે. જેના વડે કાળમાં પુષ્પફળ આપે છે. શા માટે સર્વકાળ નથી આપતી અને ચોક્કસ કાળેજ આપે છે? ગુરુનો ઉત્તર—એ હેતુથીજ ઋતુ સમયમાંજ એટલે વસંતાદિમાં જાડના સમુદાય ફળે છે તથા કાળે કરીને ફળ થાય છે. તે જો ન સ્વીકારીએ તો નિત્ય થવાં જોઈએ. હવે ચાલતી વાતમાં અર્થ યોજના કરતાં કહે છે.

કિંનુ ગિહી રંધંતી, સમણાણં કારણા અદ્દા સમયં ।

મા સમણા ભગવંતો, કિલા મપજ્જા અણાહારા ॥૧૦૯॥

ટીકાનેા અર્થ—વાદીની શંકા હતી કે ગ્રહસ્થીઓ સાધુઓ માટે યોગ્ય વખતે રાંધે છે કે સાધુઓ ભૂખ્યા રહી દુઃખી ન થાય. આ અભિપ્રાય નથી એ અહિં કહે છે.

સમણડણુકંપનિમિત્તં પુણ્ણનિમિત્તં ચગિહનિવાસી ડ ।

કેાઈ ભણિજ્જા પાગ કરેંતિ સો ભૂણ્ણઈ ન જમ્હા ॥૧૧૦॥

કંતારે દુલ્લિભકક્ષે આયંકે વા મહઈ સમુપ્પન્ને ।

રત્તિ સમણ સુવિહિયા સવ્વાહારં ન ભુંજંતિ ॥ ૧૧૧ ॥

અહ કોસ પુણ ગિહત્થા રત્તિ આયરતરેણ રંધંતિ ।

સમણેહિં સુવિહિપહિં ચડવિહારાદાર ચિરપહિં ? ॥૧૧૨॥

ટીકાનેા અર્થ—સાધુઓ તરફ અનુકંપા તેને માટે. કારણ કે તેઓ સોનું, ચાંદી વિગેરે સેવા વડે આપણને અનુકંપા કરતા

નથી. એવું માનીને ભિક્ષા આપવા માટે પાક બનાવે કે સાધુઓની અનુકંપા થાય. તે પ્રમાણે સામાન્ય રીતે પુણ્ય નિમિત્તેજ ગૃહસ્થીઓ પાક કરે છે. એવું કોઈ કહે તેનો ઉત્તર. એવું શા માટે નથી તે કહે છે કાન્તાર (જંગલ) દુકાળ તથા તાવ વિગેરેમાં તથા રાત્રિમાં એવા મોટા કષ્ટમાં સાધુઓ જે શ્રેષ્ઠ છે તે ભાત વિગેરે કેમ ખાતા નથી ? જોકે તે વખતે ગૃહસ્થીઓ રાત્રિમાં મોટા આદરથી રાંધે છે પણ સારા અનુષ્ઠાનવાળા સાધુઓ જેઓ ચારે પ્રકારના આહારથી વિરક્ત છે તેઓ તે આહારને લેતા નથી.

અન્થિ बहु गाम नगरा समणा जत्थ न उर्वेति न वसन्ति ।
तन्थश्च रंधेति गिह्ठी, पगई पसा गिह्ठ्याणं ॥ ११३ ॥

ટીકાનો અર્થ—વળી ધણા ગામો અને નગરોમાં સાધુઓ હોતા નથી છતાં રંધાય છે. અથવા બીજે ઠેકાણે જતા નથી. ત્યાં પણ રંધાય છે. તેથી સાધુઓ માટેજ ગૃહસ્થીઓ રાંધે છે તે ખોટું છે. એ તો એમને પોતાને માટે કુદરતી રંધાય છે. તેનો વધારે ખુલાસો કરે છે.

पगइ पस गिह्ठीणं, जं गिह्ठीणो गाम नगर निगमेसुं ।
रंधन्ति अप्पणो परियणस्स कालेण अट्ठाप ॥ ११४ ॥

ટીકાનો અર્થ—આ એક સ્વભાવ છે કે ગૃહસ્થીઓ ગામ, નગર અને નિગમમાં પોતાના તથા ધરવાળા વિગેરે માટે યોગ્ય વખતે રાંધે છે. (નિગમ એટલે વેપારીનું સ્થાન.)

तत्थ समणा तवस्सी, परकडपर निठ्ठियं विगय धूमं ।
आहारं पसन्ति, जोगाणं साहणट्ठाप ॥ ११५ ॥

ટીકાનો અર્થ—ત્યાં આગળ તપસ્વી સાધુ એટલે નવ કલ્પી વિહાર કરનારા પણ પતિતો નહિ. તે સાધુઓજ પારકા માટે કરેલું, પૂરું રંધાયલું, ધૂમાડાથી રહિત, અંગારાથી દુર અર્થાત્ રાગદ્વેષ રહિત શોધે છે. સાધુ ભોજનમાં રાગ દ્વેષ કરે તો અંગારાનો દોષ લાગે અને ગોચરી વાપરતાં દ્વેષ કરે તો કાંતો ચારિત્ર બળી જાય અને કાંતો કોલસા જેવું કાળું થાય. અહિં કહે છે. મનયોગ, સંયમયોગ સાધવાને માટે સાધુઓ આહાર લે છે પણ પુષ્ટ થવા કે સુંદર દેખાવડા થવા માટે નહિ.

નવકોટી પરિસુદ્ધં, ઉગ્ગમ ઉત્પાયણે સજાસુદ્ધં ।

છ ટાળ રક્ષણઢા, અહિંસાજી પાલનઢા ॥ ૧ ॥

અર્થ—નવ કોટિ પરિશુદ્ધિ તે નવ કોટિ આ પ્રમાણે છે. ન હણે. ન હણાવે, ન હણતાને અનુમોદે, ન ખરીદ કરે, ન ખરીદાવે. ન ખરીદતાને સારું જાણે; ન રાંધે, ન રંધાવે, ન ભણું ગણે. એ નવકોટિથી શુદ્ધ તથા ઉદ્ધંગમ, ઉત્પાદન, એવણા શુદ્ધ એટલે ખરી રીતે સકલ ઉપાધિ શુદ્ધ કોટિનું આપનજ જાણવું. આવું પણ શા માટે સાધુ ખાય તે કહે છે. છ બાબતોનાં રક્ષણ માટે. તે આ પ્રમાણે ૧ ભૂખની વેદના દૂર કરવા. ૨ નાના મોટા સાધુઓની વૈયાવચ્ચ ૩ ધરિયા સમિતિનું પાલન ૪ સંયમનું રક્ષણ. ૫ જીવન નિર્વાહ ૬ ધર્મ ચિંતન તે પણ બ્રીજ બવમાં પ્રશસ્ત ભાવનાના અભ્યાસથી અહિંસાનું પાલન કરવા માટે તે પણ કહ્યું છે. આહાર ત્યાગથી અભાવિત મતિનો દેહ ત્યાગ ભવાંતરમાં પણ અહિંસા માટે થતો નથી (જ્ઞાન વિના એકલા આહાર ત્યાગથી મોક્ષ થતો નથી એટલે સંપૂર્ણ જ્ઞાન

પ્રાપ્ત કરવા માટે આહારની જરૂર છે.)

વિદ્યુત સુદ્ધિ યસા ઉપસંહારો ચ સુતમિદિદ્ધો ।

સંતિ વિડજંતિતિ ચ, સંતિ સિદ્ધિ ચ સાર્હેતિ ॥ ૧૧૬ ॥

ટીકાનો અર્થ—દષ્ટાંત શુદ્ધિ કહી ઉપસંહાર એટલે ઉપનય સૂત્રમાં કહ્યો છે. તે સૂત્ર આ પ્રમાણે છે.

યમેષ સમણા મુક્તા જે લોપ સંતિ સાધુજો ।

વિહંગમાચ પુષ્કેસુ, દાળ મસેસજેરયા ॥ સૂ ૩ ॥

આ પ્રમાણે પ્રત્યક્ષ વિહાર કરતા શ્રમણ તપસ્વીઓ દેખાય છે. આ શ્રમણમાં બીજા પણ ગણાય. કારણ કે પાંચ પ્રકારના શ્રમણ છે. જૈન, બુદ્ધ, તાપસ, બાવા અને ગોશાળાના, તેથી કહે છે કે અહિં ફક્ત તેજ કે જેઓ બાહ્ય અભ્યંતર અંશ (દ્રવ્ય વિગેરે) થી મુક્ત હોય અને લોક એટલે અઢીદ્વીપ અને જે સમુદ્રમાં વિદ્યમાન હોય એટલે મનુષ્યની વસ્તી આટલામાં છે અને ત્યાં હંમેશાં હોય છે. સાધુઓ જ્ઞાનાદિ રતનને સાધે છે તેથી સાધુ કહેવાય, તે લેવા, અહિં વાદી કહે છે. ‘તમે મુક્ત વિશેષણ આપ્યા પછી સાધુ શબ્દની જરૂર નથી તેથી અપુક્ત છે. ઉત્તર—‘અહિં વ્યવહારથી નિન્હવો પણ મુક્ત કહેવાય. છતાં તેને સાધુ ન ગણ્યા. આટલો ભેદ પાડવા માટે અહિં સાધુ શબ્દ લેવો એ ઠીક છે, અથવા બીજી રીતે કહીએ છીએ કે લોકમાં જે સાધુઓ છે તેજ અહિં ઉદ્દેશ છે તેથી એમ બહુલું કે લોક એટલે સમયક્ષેત્ર ત્યાંજ સાધુઓ છે બીજે નહિ. તેઓ શાંતિ તેજ સિદ્ધિને સાધે છે તેથી શાંતિ સાધુ. (‘સન્તિ’ ક્રિયા-

પદનો મામધી શબ્દ હતો તેને બદલે શાંતિ વિશેષણ તરીકે લીધું) તે પણ નિર્યુક્તિકાર કહે છે કે શાંતિ સિદ્ધિને સાધે એમ ઉપર કહી ગયા તેજ જાણવું. વિહંગમ જે મુળમાં શબ્દ છે એટલે ભમરા તેઓ પુલોમાંથી દાન ભોજન લેવામાં રકત છે. તેમ સાધુ લે અહિં એટલું વિશેષ છે કે સાધુ આપેલું જ લે, અને ભમરા એમને એમ લે. વળી સાધુ આપેલું તે પણ પ્રાસક હોય તો લે; આધાકર્મી વિગેરે ન લે. એણે શબ્દથી ગવેણા વિગેરે ત્રણે લેવી. તે (નિર્દોષ) માં સાધુઓ રકત હોય છે. આ સૂત્રનો અર્થ ટુંકાણમાં છે. ખુલ્લો અર્થ સૂત્ર સ્પર્શિક નિર્યુક્તિ કહે છે. તેમાં પણ વિહંગમ શબ્દથી વ્યાખ્યા કહે છે. દ્રવ્ય અને ભાવ એમ બે પ્રકારના વિહંગમ છે. તેમાં પ્રથમ દ્રવ્ય વિહંગમને કહે છે.

ધારેડ તં તુ દઢવં, તં દઢવ વિહંગમં વિયાનાદિ।

માથે વિહંગમો પુળ, ગુણસન્મા સિદ્ધિઓ કુવિદો ॥૧૧૭॥

ટીકાનો અર્થ—આત્માની અંદર જે ધારણ કરે તે દ્રવ્ય એનાવડે પૂર્વે બાંધેલાં કર્મ જાણવાં. જે હેતુવડે ભવિષ્યમાં ભમરાની જાતિમાં ઉત્પન્ન થશે. 'તુ' શબ્દ જ અર્થમાં છે અને અસ્થાને યોજાયલો છે. તે આ પ્રમાણે જાણવું કે ધારે છેજ એટલે જ્યાંયે ત્યારે દ્રવ્ય વિહંગમ થાય. પણ તે કર્મ ભોગવ્યું નથી એમ સૂચવ્યું છે. દ્રવ્ય એટલે અહિં કર્મ પુદ્ગલ દ્રવ્યને લેવું, પણ આકાશાદિ નહિ, કારણ કે તે અમૂર્ત હોવાથી ધારણ કરવાને અયોગ્ય છે. અને સંસારી જીવને કંઈક અંશે મૂર્તપણું હોવાથી આપણી ચાલતી બાબતમાં તે આકાશનો ઉપયોગ નથી. તેજ પ્રમાણે કહે છે કે જે આ બીજા ભવમાં લઇ જવાને વિહં-

ગમપણુને પ્રાપ્ત કરાવે તેજ અહિં ચાલતી વાતમાં લેવું. ખીજા સંસારી જીવ તેમ નથી (એટલે તે કર્મજ તેને ખીજી ગતિમાં લઈ જાય). તે દ્રવ્ય વિહંગમને અધિકારે તે પુદ્ગલ દ્રવ્યને જે ધારે તે દ્રવ્ય વિહંગમ (ગાથામાં જ્યાં જે આવ્યું હોય તેની સાથે તે ન લખેલ હોય તો પણ તે લેવો કારણ કે બન્ને સાથે રહે છે) તે દ્રવ્ય અને વિહંગમનો સમાસ કરીએ તો દ્રવ્ય વિહંગમ થાય. અહિં દ્રવ્ય તે જીવજ છે. પણ તે કર્મ પુદ્ગલને સાથે લેવાથી વિહંગમ પર્યાયથી ઓળખાય છે હવે વિહંગમ તે કારણમાં કાર્યનો ઉપચાર કર્યો છે અને તેને અનેક પ્રકારે જાણો. આગમથી જ્ઞાતા ઉપયોગ ન રાખે તેથી તે દ્રવ્ય વિહંગમ કહેવાય. હવે ભાવ વિહંગમ કહે છે. ભાવ શબ્દ ધણા અર્થમાં છે. કોઈ ઠેકાણે તે દ્રવ્ય વાચક છે. જેમકે અછતા ભાવનો જગતમાં ફક્ત કોઈ શબ્દ નથી ભાવ દ્રવ્યનું તે દ્રવ્ય વસ્તુનું છે એમ જાણવું. કોઈ જગ્યાએ શુકલાદિમાં પણ ભાવ શબ્દ વર્તે છે. જેમકે જે :જે પદાર્થ જે જે ભાવને પ્રણમે છે વિગેરે જે જે શુકલાદિ ભાવોને પામે છે તે લેવું. કોઈ જગ્યાએ ઔદ્યાદિક જ ભાવમાં પણ વર્તે છે. જેમકે ઔદયિક ઉપશમિક વગેરે એ પ્રમાણે કહીને જ પ્રકારના ભાવો બતાવે છે તેમાં ઔદ્યાદિક ભાવજ દેખાય છે. તેથી ભાવ લોક છે. તેટલા માટે અનેક અર્થવાળી વૃતિવાળો ભાવ શબ્દ છે જતાં અહિં ઔદ્યાદિક વર્તમાનમાં (ચાલુ વાતમાં) અત્રે લીધેલ છે. થવું એટલે ભાવ અથવા જેમાં થાય છે તે ભાવ. આ ભાવમાં એટલે કર્મ ઉદય આવે ત્યારે. અહિં વિહંગમ એટલે શું ? પુનઃ શબ્દ વિશેષ

સૂચવે છે. 'એટલે એમ સમજવું'. કે પૂર્વે કહેલા જીવથી તદ્દન અન્ય જીવ છે એમ નહિ પણ તેજ જીવ લેવો. તેજ પુદ્ગલ લેવો. એટલે તે જીવને તે ઉદયમાં આવે તે લેવું. ગુણ અને સંજ્ઞા એ બે જોડાવાથી ગુણસંજ્ઞા થાય. ગુણ એટલે અનુકુળ અર્થ, સંજ્ઞા એટલે પરિભાષીક (ઓળખવા માટે જે નામ કહે તે) તે બળના વડે જે સિદ્ધિ થાય તે ગુણસંજ્ઞાસિદ્ધિ કહે-
વાય. અહિં સિદ્ધિ શબ્દ છે તે સંબંધ બતાવે છે લોકમાં પણ 'સિદ્ધિ થાઓ' એથી એમ જણાય છે કે એના મનમાં જે ધારું હોય તેજ સિદ્ધ થાઓ. એ પ્રમાણે તે ગુણ સંજ્ઞાની સિદ્ધિ વડે આપણો હેતુ શું છે તે કહે છે. બે પ્રકાર એટલે ગુણ સિદ્ધિ વડે એટલે અનુકુળ અર્થના સંબંધ વડે તથા સંજ્ઞા સિદ્ધિ એટલે ચદચ્છા અભિધાન યોગ વડે જાણવું. વાદી કહે છે 'જો એમ છે તો આવી રીતે બે પ્રકાર ન કહો. કારણ કે ગુણ સંજ્ઞા સિદ્ધિ છેજ તે બે પ્રકાર સમજાઈ જશે.' આચાર્ય કહે 'એમ નહિ. આ બે પ્રકાર વડેજ અમારે કહેવું છે. એટલે આગમથી અને નોઆગમ વિગેરે એ બે ભેદ નહિ એ બતાવવા અમારે જણાવવું છે. તેમાં ઉદ્દેશને આશ્રી નિર્દેશ એ ન્યાયને આશ્રી ગુણ સિદ્ધિ વડે જે ભાવ વિહંગમ છે તે કહે છે.

વિદ્યમાનાસં મગ્નદ ગુણસિદ્ધિ તત્પદ્વિઙ્ઘો લોગો ।

તેજ ડ વિદ્યુત્ત્વો સો ભાવત્થો વા ગર્હ દુવિદ્ધા ॥ ૧૧૮ ॥

ટીકાનો અર્થ—વિદ્ય એટલે જીવ પુદ્ગલને છોડવા એટલે તે પુદ્ગલો સ્થિતિના ક્ષય વડે પોતાની મેળેજ તે આકાશ પ્ર-
દેશથી ખરે છે અને ખરતાને છોડે છે. શરીર પણ મળ,

ગંડાલક (કીડા) વિગેરે છોડે છે એમાં એવો સદેહ ન થાય, એટલા માટે અહિં આકાશ શબ્દ લીધેલ છે. પણ શરીરાદિ છોડે એ ન લેવું. સંસાર શબ્દ હોવાથી આ ખુલાસો થાય છે. આકાશ એટલે દીપવું, એટલે પોતાના ધર્મમાં રહેલા આત્મા વિગેરે જેમાં દીપે તે આકાશ. શું રહે છે ? એ ક્રિયાના ખુલાસા માટે કહે છે. 'ગુણ સિદ્ધિ' આ પદ ગાથા ભંગના ભયથી અસ્થાને મૂક્યું તે કહ્યું. તેથી એમ કહ્યું કે એનો સંબંધ તે વિહંગમ તેના વડે તેની સાથે અહિં જાણવો. એનો ખરો અર્થ આ છે. તેના વડે વિહંગ એટલે આકાશ તે આકાશ વડેજ ગુણ સિદ્ધિ વડેજ અનુકુળ અર્થવાળો સંબંધ તેના વડે વિહંગમ. શું કહેવું છે તે કહે છે. તેમાં રહેલો લોક એટલે એના વડે આકાશનો વિચાર થયો. તે આકાશમાં આ લોક રહેલો છે. પ્રતિષ્ઠિત એટલે પ્રકર્ષે (હંમેશાં) રહેલ છે. એથી એમ જાણવું કે રહ્યો અને રહેશે પણ કોણ રહેશે ? તો કે આકાશમાં લોક રહેશે. લોક એટલે શું ? તો કે કેવળજ્ઞાન ધારણ કરેલા સૂર્ય સમાન કેવળા તેને જીવે છે, તેથી તે લોક અહિં ધર્માસ્તિકાય વિગેરે કાળ સિવાયના પાંચ અસ્તિકાય છતાં લોકને ધારણ કરનાર આકાશાસ્તિકાય આધાર આપનાર હોવાથી તે પહેલાં કહી ગયા. ખાકીના ચાર રહ્યા, તે લેવા. જેથી નિયુક્તિકારે કહ્યું કે તેમાં રહેલો લોક તે વિહંગમ છે. તે વિહંગમ અર્થાત્ વિહે એટલે આકાશમાં અને ગતઃ એટલે ગયો, જાય છે અને જશે તે વિહંગમ 'ગમ' ધાતુનો અર્થ અહિં રહેવાના અર્થમાં લીધો છે. એટલે ભાવાર્થ એ લેવો કે ત્રણે કાળ રહેશે. તે ચાર અસ્તિકાય

૩૫ લોક આ ભાવ વિહંગમ. આ એક પ્રકારે ભાવ વિહંગમ કહ્યો. હવે બીજે પ્રકારે ગુણ સિદ્ધિ આશ્રી કહે છે. ગતિ બે પ્રકારની છે. 'વા' શબ્દનો છુપો ઉપન્યાસ છે. તે આ પ્રમાણે જાણવો. ગતિ બે પ્રકારની તેમાં ગમન તે જવું અથવા જે વડે જાય તે ગતિ. ચાલવું લક્ષણ હવે પછી કહે છે. તેજ કહે છે.

ભાવગઈ કમ્મગઈ ભાવગઈ પપ્પ અરિથકાયા ઉ ।

સઠ્ઠેવિહંગમા સલ્લુ, કમ્મગઈપ્પ દમે મેયા ॥ ૧૧૯ ॥

ટીકાનો અર્થ—ત્રણે કાળમાં હોય. થાય એ ભાવ અથવા તેમાં પોતાના ઉત્પાદ, વિગમ અને ધ્રુવ એ ત્રણ પરિણામ વિશેષ તે ભાવ એટલે અસ્તિકાય. તેઓની ગતિ અર્થાત્ પરિણામ વૃદ્ધિ તે ભાવ ગતિ. તેજ પ્રમાણે કર્મ ગતિ જાણવી. કરાય તે કર્મ. તે જ્ઞાનાવરણીયાદિ આઠ પ્રકારનું છે. (પરિભાષિક એટલે આ શબ્દ જૈનમાંજ વપરાય છે). અથવા ક્રિયા અને કર્મ તેની ગતિ તે કર્મ ગતિ. અથવા જે વડે જવાય તે ગતિ. તે ભવ્ય ગતિને પામીને અસ્તિકાય. અહિં ભાવ ગતિ પૂર્વ માફક છે તેને શું કરે તે કહે છે. જે ધર્માસ્તિકાય વિગેરે અસ્તિકાય છે તે ભાવ ગતિને પામીને સર્વે વિહંગમ એટલે ચાર પૂર્વે કહેલા અસ્તિકાય તે પાંચમા આકાશ વિશે રહેલ છે અને પોતાની સત્તાને કાયમ રાખે છે. તે એક વિહંગમ એટલે તે સદાકાળ વિહંગમજ છે. પણ તેનું વિહંગમપણું ન જાય (એમાં કર્મ ગતિ ન લીધી પણ પોતાના સ્વરૂપની ભાવ ગતિ લીધી). કર્મ ગતિ પૂર્વે કહેલી તે અર્થવાળી છે તેના બેદ કહેવાના છે તે કહે છે.

વિહંગર્હ ચલજર્હ કમ્મર્હ ક ત્તમાત્તમા કુવિહા ।
તદુદય ચેયયજીવા, વિહંગમા પપ્પ વિહંગર્હ ॥ ૧૨૦ ॥

ટીકાનો અર્થ—જેના વડે નામ કર્મવાળા પ્રકૃતિ વડે પ્રાણીઓ આમ તેમ જાય તે ગતિ. આકાશમાં ગતિ એટલે વિહાયોગતિ. આ એક નામ કર્મની પ્રકૃતિ છે. તે પ્રમાણે ચલન એટલે ચાલવું. એક સ્થાનથી બીજે ઠેકાણે જવું. ‘સ્પર્દન’ શબ્દ પણ તે માટે વપરાય છે. ચાલવાની ગતિ તે ચલન ગતિ. એટલે જા, આવ, એમ જાણવું. કર્મ ગતિ ટુંકમાં બે પ્રકારે છે, તે કર્મ ગતિજ લેવી પણ ભાવ ગતિ ન લેવી કારણ કે તે એકજ રૂપે આગળ કહેવાઈ છે. :હવે પૂર્વે વિહાય ગતિ કહી ગયા તેને વેદનારા અને નિર્જરા કરનારા તથા ભોગવનારા જીવો એટલે તે બતાવે છે કે વિહાય ગતિનો ઉદય થવાથી તે ઉદયમાં આવે તેને જીવો ભોગવે છે. (વિહંગમનો આ અર્થ છે). વાદીની શંકા—‘તે ઉદયનેજ વેદનારા જીવો એ કહેવું એવું જે વિશેષણ તે નકામું છે.’ આચાર્ય કહે છે—‘એમ જીવોનું વેદકપણું કહેવું તે યોગ વડે સફળ છે, કારણ કે અવેદક સિદ્ધી છે. અહિં વિહાયોગતિ નામ પ્રકૃતિ જે છે તે પ્રાપ્ત કરીને અહિં વિહે એટલે વિહાયોગતિના ઉદયથી ઉંચે જાય છે તે વિહંગમ. શું પામીને તે કહે છે. પૂર્વે કહેલી વિહાય ગતિ તે પામે છે. અહિં વિપર્યસ્ત અક્ષર છે. તેથી એમ સમજવું કે વિહાય ગતિને પામીને તે ગતિનો ઉદય થવાથી તે વેદક જીવો વિહંગમ તરીકે લેવા. આ એક કર્મ ગતિ થઈ હવે બીજી કહે છે.

પલમં કમ્મગાં સલ્લ પદુચ્ચ સંસારિણો ભવે જીવે ।

પોત્તગલ દહ્મવાં વા વિહંગમા પસ ગુણસિદ્ધી ॥ ૧૨૧ ॥

હીકાનો અર્થ—ચાલવું તે વડે કર્મ ગતિ તેમાં વિશેષ શું? એટલે લોકમાં જે ગમન આગમન થાય છે તે ચલન અને કર્મ શબ્દ વડે અહિં ક્રિયા. તે ચલન અને ગતિ એ બે જોડી દેવાં. એમાં ગતિનું વિશેષણ જે ક્રિયા છે તે ક્રિયા વિશેષણ જાણવું. શા માટે? તો કે વ્યભિચારનો દોષ આવે છે, તેથી જો તેમ ન લખએ તો નારકાદિક પણ ગતિ થાય છે તે બે બેગી થઈ જાય. તેવી રીતે ક્રિયાપણુ ખાવા વિગેરેની અનેક પ્રકારની છે. તેથી ‘ચલન’ શબ્દ વિશેષ મૂક્યો. એ બે વડે ચલન નામની કર્મ ગતિજ લેવી, અનુસ્વાર નકામો છે. ખલુનો અર્થજ કાર છે. તે એમ સૂચવે છે કે ચલન કર્મ ગતિજ લેવી પણ વિહાય ગતિ ન લેવી. તેને આશ્રી સંસરણુ એટલે સંસાર. એટલે જ્ઞાનાવરણી-યાદિ આઠ કર્મ યુક્ત જીવોનું ગમન તે સંસારી. એટલે એ-માંથી સિદ્ધોને છોડી દીધા. ‘લવ’ શબ્દ અહિં થાઓ એવા અર્થમાં છે. જીવ એટલે ઉપયોગાદિ લક્ષણુ જેમને છે. એ બધાનો સામટો અર્થ એ છે કે ચલન કર્મ ગતિને આશ્રી સંસારી જીવો વિહંગમ થાય છે. વિહમ એટલે આકાશમાં ચાલે છે. પોતાના બધી આત્મ પ્રદેશો સાથે તે વિહંગમ છે. તે પ્રમાણે પુદ્ગલ દ્રવ્ય વિગેરે છે. પુરુષ એટલે પુરાવું અને ચલન એટલે ગતિ જવું. એ બે ધર્મ જોડે છે તેને પુદ્ગલ જાણવું. એવું જે દ્રવ્ય તે પુદ્ગલ દ્રવ્ય. દ્રવ્ય જીવોનું કારણ કે વિપ્રતિપત્તિ (અવિચ્છેદ) દૂર કરવા માટે. તે પ્રમાણે આ પુદ્ગલનો કેટલાક

વાદીઓ વડે અદ્રવ્ય તરીકે સ્વીકાર થાય છે. તેઓ કહે છે કે બધા ભાવો આત્મામાં રહે છે, એથી પુદ્ગલોનું ખરી રીતે સત્તાપણું બતાવવા દ્રવ્ય તરીકે ગ્રહણ કર્યું છે. “વા” શબ્દનો અર્થ વિકલ્પ વાચક છે. એટલે પુદ્ગલ દ્રવ્ય અથવા સંસારી જીવ વિહંગમ તરીકે જાણવા. તેમાં જીવોને આશ્રી અનુકુળ અર્થ બતાવ્યો. અને પુદ્ગલો આકાશમાં જાય છે એટલે વિહંગમ. આ પુદ્ગલોનું જીવું પોતાની મેળે તથા પારકાથી પણ સંભવે છે. અહિં પોતાની મેળે જાય છે તે વિહંગમ (પ્રરમાણુ તથા સૂક્ષ્મ સ્કંધો ચૌદ રાજલોકમાં પોતાની મેળે જાય છે). અથવા પ્રાકૃત શૈલી વડે જીવની અપેક્ષા વડે કહેલ છે બીજી રીતે દ્રવ્ય બદ્ધમાં વિહંગમ એમ કહેવું. આ ભાવ વિહંગમ છે કારણ કે ગુણ સિદ્ધિને અનુકુળ સંબંધ છે. અથવા પ્રાકૃત શૈલી વડે બીજી રીતે ઉપન્યાસ કર્યો. આ પ્રમાણે ગુણ સિદ્ધિ બદેજ ભાવ વિહંગમ કહી અને સંસાર સિદ્ધિ વડે કરે છે.

समस्तसिद्धिं संप्रपन्नविहंगमा हेयंति चंचिकाज्ઞે જાજ્ઞે ।

इहद्रंपुण अहिमनये विहंगस कसलोहि अकरोहि ॥ १५२ ॥

ટીકાનો અર્થ—સંસાર એટલે સંસાર. નાસ રહી એ પર્યાયો છે. તેના વડે સિદ્ધિ એ સંસાર સિદ્ધિ. એમાં સંસારો સંબંધ જાણવો. તેને આશ્રી આકાશમાં જાય તે વિહંગમ. કયાં ? ઉત્તર—પાંખો જેમને હોય તે પાંખી. તે હંસ વિગેરે બધાં જાણવાં. જે કે પુદ્ગલ વિગેરે આકાશમાં જાય છે છતાં લોકમાં પક્ષી-ઓનેજ વિહંગમ કહેવાય છે. આવી રીતે અનેક વિહંગમ બતાવીને આપણી ત્યાજી વાતમાં ઉપયોગ બતાવે છે, આ સૂત્રમાં

ફક્ત વિહાય ગમન ભમરાનું જોઈએ છે તે લીધું છે. (પુનઃ શબ્દ અવધારણુ માટે છે. એટલે એનો અર્થ ભમરાને લેવો તે અહિં પ્રયોજન બીજે સ્થળે વિહંગમનો શબ્દ ગમે ત્યાં જેમ વપરાય તેમ લેવો પણ અહિં ન લેવો.

દાણેતિ દક્ષ ગિળ્હણ મસે મજ સેવ ફાસુગેળ્હણયા ।

પસળ તિગમિ નિરયા, ઉવસંહારસ્ત સુધ્ધિ રમા ॥૧૨૩॥

ટીકાનો અર્થ—દાન લેવું એટલે આપેલું લેવું. ન આપેલું ન લેવું. ‘ભક્ત’ એટલે ‘ભજ’ ધાતુ સેવાના અર્થમાં છે તેનું ભૂતકૃદંત ભક્ત થાય છે. ભજ એટલે વાપરવું—ભોગવવું. અને અર્થ એટલે અહિં પ્રાસુક લેવું. એટલે આધા કર્મ વિરહિત લેવું પણ બીજું નહિ. એપણા શબ્દનો અર્થ ગવેપણા વિગેરે ત્રણેને લેવાનો છે. તેમાં સાધુ ઉપયોગવંત હોય. આ ઉપનય વિશુદ્ધિ ભણવી. તેનું લક્ષણ હવે કહે છે.

અધિ મમર મહુયરિગળા, અવિદિંનં આવિયંતિ કુસુમ રસં ।
સમળા પુળ મગવન્તે નાદિનં મેત્તું રુચ્છન્તિ ॥ ૧૨૪ ॥

ટીકાનો અર્થ—ભમરા ભમરીઓ ન આપેલ કુસુમ રસ લે છે અને સાધુઓ આપેલ લે છે. (મધુકરી શબ્દ સ્ત્રીના સંગ્રહ માટે છે) બીજા આચાર્યો કહે છે કે ભમરાની બધી જાતિ લેવા માટે છે, ભમરા રસ પીએ છે તે ન આપેલો પણ પીએ, પણ સાધુઓ ન આપેલું લેતા નથી. હવે સૂત્ર વડેજ ઉપસંહારની વિશુદ્ધિ કહે છે. તેમાં કાષ્ઠ શંકા કરે છે, ‘દાણુ ભત્તે સણે રચા’, એનો અર્થ એ થાય કે ભક્તિવડે બોલાવીને આધા કર્મોદિ

દોષવાળું સાધુને આપે તેથી જીવને પીડા થાય. અને સાધુ તે ન
લે તો પોતાની આજીવિકા બંધ થાય. આચાર્ય ઉત્તર આપે છે.

यद्यं च चित्तिं लब्धमाप्नोति न य कोऽदुष्टं हन्मह ।

अहं गच्छेत्तु रीयंते पुष्केस्तु भमरा जहा ॥४॥ (સૂત્ર)

અર્થ—અમે એવી વૃત્તિ લઈશું કે કોઈ જીવને પીડા ન
થાય (ત્રણે કાળનો સંબંધ બતાવવા ક્રિયાપદ ભવિષ્યકાળનું
મૂક્યું છે). ગ્રહસ્થોએ પોતા માટે કરેલું હોય ત્યાંજ શુદ્ધ આહાર
ભેવા સાધુઓ હંમેશાં જાય છે.-જેમ પુલોમાં ભમરા જાય છે
એ પૂર્વે કહેલું છે. ભમર તુલ્ય નિર્દોષ વૃત્તિવાળા તત્વને જા-
ણનાર સાધુઓ પોતે અજાણપણે તથા ભમત્વ રહિત થઈ ફરે
છે. અહિં વાદી કહે છે.

अस्संजयहिं भमरेहिं, जइ समा संजया खलु भवन्ति ।

एवं (यं) उद्यमं किञ्चा नृणं अस्संजया समणा ॥१२६॥

ટીકાનો અર્થ—અસંયત એવા ભમરા તેના બરોબરજ
સાધુઓ હોય છે તો તે પણ સાધુ અસંયતી જાણવા. આવી
ઉપમા આપવાથી એ સિદ્ધ થાય છે કે ભમરા જેવા સાધુ
અસંયત છે. આચાર્ય ઉત્તર આપે છે કે તમારું કહેવું અયોગ્ય
છે. સૂત્રમાં કહેલા વિશેષણવડે તિરસ્કાર કરવાથી, તેજ પ્રમાણે
બુદ્ધ શબ્દ એ ભમરાને લાગુ નથી પડતો, પણ અનિશ્ચિત ગ્રહણ
કરવાથી સાધુમાં સંયતપણું અને ભમરામાં નહિ (આ ભમરાની
તુલના ફક્ત કુલને પીડા ન દેવી તેટલીજ સમાનપણાવાળી જાણવી,
નિયુક્તિકાર પણ કહે છે.

ઉવર્મા સહુ પસં કર્યા પુરુષતા દેસલક્ષ્મણોવળયા ।

અણિયય વિત્તિનિમિત્ત અહિસ અણુ પાલળઢાપ ॥ ૧૨૬ ॥

ટીકાનો અર્થ—મધુકરની પુલનામાં પૂર્વે કહ્યા મુજબ અંશ માત્ર સમાન છે એ ઉપનયથી જેમ ચંદ્રમુખી કન્વા તેમ અહિં એક જગ્યાએ પડી ન રહેવું. જૂદી જૂદી જગ્યાએ ફરીને એમની લેવી તેલલીજ ભભરાની ઉપમા છે અને તે દયા પાળવા માટે છે. આ તે કહેશેજ (તૃતીયાના અર્થમાં પાંચમી વિલકિત બાણી.)

જેહ દુર્મનના ઉં, તહ નમરજન ઘયા પયજપાયજ સંહાર્વા ।

જેહ મમરા તહ મુનિજા નકરિ અદત્ત ન મુંજંતિ ॥ ૧૨૭ ॥

ટીકાનો અર્થ—ઝાડોનો સમૂહ પુષ્પફળને કુદરતીજ આપે છે. એજ પ્રમાણે નગરના લોકો પોતાની મેજે પેતા માટે કુદરતી રાંધનારા છે, અને ભમરા માટે ઝાડ જેમ ફુલવાળાં મતાં નથી તેમ મુનીઓ માટેજ રંધાણું નથી. પણ એટલું વિશેષ છે કે ભમરા અદત્ત લે છે, મુનિ તેવું લેતા નથી. તેજ નીચલી ગાથામાં કહે છે.

કુસુમે સંહાર્વાફુલ્લે આહારંતિ મમરા જહ તહા ઉ ।

મમ્મ સંહાર્વાસિદ્ધે, સમજ સુવિદિયા ગથેસંતિ ॥ ૧૨૮ ॥

ટીકાનો અર્થ—ફુલ જે સ્વભાવથી ખીલેલ છે તેમાંના રસને ભમરા પીએ છે. એવી રીતે કે કુલોને પીડા ન થાય એવી રીતે ગૃહસ્થોએ ઉદ્યોગમાદિ દોષ રહિત પોતા માટે કરેલ ઓઠન, વિગેરે ભોજન સાધુઓ (સારાં અનુદાન કરનારા) શોધે છે.

હમણાં કહેલો જે દોષ મધુકર જેવા એટલે ભમરામાં જે દોષ છે તે ત્યાગ કરવાની ઇચ્છાથીજ ત્યાગી ઉપસંહાર કરાય છે તે કહે છે.

उपसंहारो भमरा जह तह समणावि अवह जीवति ।
दत्तति पुण जयंमी, नायकं वक्क स समिज ॥ १२९ ॥

ઉપસંહાર એટલે ઉપનય. જેમ ભમરાઓ બીજાને પીડા ન કરનારા તેમ સાધુપણુ છે એટલે અંશેજ (અર્ધા ગાથાનો અર્થ)

ભમરાને સાધુની સરખામણી અને બાકીમાં ભમરાને સાધુમાં ભેદ છે, નાના પિંડરયા દંતા' એ સૂત્રકાર પોતે કહે છે. એટલે સાધુઓ જૂદા જૂદા ત્યાગ વૃત્તિના અભિગ્રહ ધારણ કરીને ઘેર ઘેરથી થોડું થોડું ગ્રહણ કરીને આહારપિંડ લે છે. અથવા અંતઃપ્રાંત ભોજન જે લુપ્ત અને નીરસ હોય તેમાં સંતોષ ધરનારા અને ઇદ્રિય દમન કરનારા છે રત અને દંતનું સ્વરૂપ તપમાં નિશ્ચયે કહેલું છે. છતાં આ ગાથાની પાછલી અર્ધી ગાથામાં 'દાન્તા' કહ્યું, તે ફરીથી શા માટે? તેમાં વિશેષ કંઈ જાણવા જેવું છે તે કહે છે 'દાન્તા' એટલે ઇરિયા સમિતિ વિગેરે પાળનાર તે કહે છે.

जह इत्थं सैव इरियाहपसु संवमि द्विकित्तं पकरि ।
तत्तं आवरमूय हित्तं जयति सवभाविक्कं सत्तु ॥ १३० ॥

ટીકાનો અર્થ—જેમ અહિંજ આ અભ્યયનમાં ભમરા માફક એપણા સમિતિમાં યત્ન કરે છે તેમ ઇરિયા સમિતિ વિગેરેમાં પણ તથા સર્વ સાધુના આચારમાં વર્તે છે એટલે કે

ત્રસ, સ્થાપર જે જીવો છે તેમના હિતમાં વર્તે છે આ સદ્બા-
વિક એટલે પરમાર્થિક કાર્ય સાધુઓ કરે છે. અન્ય આચાર્યો
આ ગાથાના છેલ્લા બે પદને નિગમનમાં વ્યાખ્યાન કરે છે, તે
જોધએ તેવું સારું નથી તેથી કહે છે કે,

उपसंहार विमुद्धा, एत समत्ता उ निगमणं तेणं ।
बुध्वन्ति साहुणोत्ति (य) जेणं ते महुरसमाणा ॥ १३१ ॥

ટીકાનો અર્થ—ઉપસંહાર વિશુદ્ધિ આ સમાપ્ત થઇ.
હવે નિગમનનો અવસર છે તે સૂત્રમાં બતાવે છે. નિગમન એટલે
દારનો વિચાર. એટલે તેના વડે વધુ કહેવાય. જે પ્રકાર વડે
મધુકર જેવા છે એટલે કહેલા ન્યાય વડે બ્રમર જેવા છે.

तम्हा दयाइगुण सुद्धिहिं, भमरोब्ब अवहवत्तीहिं ।
साहूहिं साहिओ त्ति, उक्किट्ठं भंगलं धम्मो ॥ १३२ ॥

ટીકાનો અર્થ—તેથી દયા વિગેરે ગુણોમાં સારી રીતે
રહેલા ‘આદિ’ શબ્દથી સત્ય વિગેરે સમજવાં તે વડે બ્રમર
માફક જીવદયાની વૃત્તિ વડે સાધુઓ સાધે છે. ઉત્કૃષ્ટ મંગળ
એટલે પૂર્વે કહેલા નિર્દોષ ધર્મને સાધે છે. હવે નિગમન શુદ્ધિ
કહે છે.

निगमण सुद्धी तित्थं, तरावि घम्मत्थ मुज्जया बिहरे ।
अण्ह कायाणं ते जयणं न मुणंति न करेंति ॥ १३३ ॥

ટીકાનો અર્થ—નિગમન શુદ્ધિ કહે છે. અહિં વાદી
કહે છે કે ચરક પરિવ્રાજક વિગેરે ધર્મને માટે ઉદ્યમ કરતા
વિચરે છે તેને પણ સાધુ કહેવા. આચાર્ય ઉત્તર આપે છે ‘તે

ચરક વિગેરે સાધુઓ પૃથ્વીકાય વિગેરે છ કાયને અચાવવા યત્ના કરતા નથી તેમ તેવી વાતો અતાવનારા આગમને માનતા નથી. તેથી તેમને તેવું જ્ઞાન પણ નથી. તેથી તેઓ સાધુ નથી તે નીચે કહીશું. વળી.

न य उगमाद् सुखं भुञ्जन्ती महुररा वऽणु वरोही ।

नेव य त्रिगुत्ति गुप्ता जह साहू निच कालंपि ॥ ૧૩૪ ॥

ટીકાનો અર્થ—તેઓ ઉદ્દગમાદિ દોષ રહિત ભોજન ખાતા નથી. ‘આદિ’ શબ્દથી ઉત્પાદન વિગેરે દોષો પણ પાળતા નથી. ભમરાની માફક જીવોના અહિતમાં વર્તે છતે સાધુઓ માફક ત્રણ ગુપ્તિ વડે ગુપ્ત નથી. પણ સાધુઓ નિત્યકાળ ત્રણ ગુપ્તિવાળા છે. ચરક વિગેરે તે જ્ઞાનથી શૂન્ય હોવાથી તેવા નથી. એટલે જૈન સાધુઓમાં જેવી જીવદયા છે તેવી તેમનામાં નથી જે સાધુઓ હોય તેજ સાધુ કહેવાય, તે અતાવે છે.

कायं वायं च मजं च इन्द्रियाहं च पंच दमयन्ति ।

धारैति बभवेरं, संजमयन्ति कसाप य ॥ ૧૩૫ ॥

ટીકાનો અર્થ—કાયા, વચન, મન, ઇન્દ્રિઓ તેઓને સાધુઓ દમે છે. તેમાં કાયા વડે હાથ, પગ, શરીર સ્થિર પણે રાખી જીવોની દયા પાળતાં હિલા થાય છે અને જય આવે છે. વચનમાં નકામું વચન બોલતા નથી. પ્રયોજનમાં પણ એવું બોલે કે જીવોને પીડા ન થાય, એવું વિચારીને બોલે. મનમાં પણ કોઈનું ખુર્દ થાય અથવા વિષયની લાલસા થાય તેવું ખ્યાન ન કરતાં મનના વિચાર પવિત્ર રહે તેમ કરે છે. પાંચ ઇન્દ્રિઓ

છટ્ટિ અનિષ્ટ વસ્તુમાં શાગ દેવ ન કરવા વડે કબજો રાખે છે. આ પાંચ મૂકવાનું કારણ એ છે કે સાંખ્ય મતવાળા ૧૧ ઈદ્રિય માને છે. તેના નિષેધ માટે, તેઓની ૧૧ ઈદ્રિયો આ પ્રમાણે છે. જીભ, હાથ, પગ, ગુદા, લિંગ, મન અને પાંચ ઈદ્રિયો. જૈનો તે માનતા નથી. વળી સાધુ ભગવંતો 'સકલ ગુમિનું પાલન કરીને બ્રહ્મચર્ય પાળે છે, તથા કપાયને દબાવે છે અને ઉદયમાં લાવવા દેતા નથી. આવેલા કપાયને નિષ્કળ કરે છે એટલે ગમ આપને પણ સાધુપણું પાળે છે.

જં જ તથે ઉક્કુસા, તેજેસિં સાહુ લક્ષણં પુણં ।
તો સાહુજો સિ મળ્ણલી, સાહવો નિગમણં ચેયં ॥૨૩૬॥

ટીકાનો અર્થ — પૂર્વે કહેલા સ્વરૂપવાળા તપમાં આ કા-
કારણ વડે ઉદય કરનારા આ સાધુઓનું સંપૂર્ણ લક્ષણ છે. આ પ્રકારે મોક્ષને સાધે છે તે સાધુઓ. એથી સિદ્ધ થયું કે મોક્ષ સાધે તે સાધુ પણ ચરકાદિક નહીં. આ નિગમન છે. આ દશ અવયવ કહ્યાં. એના પ્રયોગને વૃદ્ધાચાર્યો આ રીતે ખતવે છે. 'અહિંસાદિ લક્ષણુ ધર્મના સાધક તેજ સાધુઓ સ્થાવર જંગમ જીવોને પીડા ન આપવાના હેતુથી તેનાથી બીજાઓ તેવી જીવ દયા ન પાળે તેથી વિપક્ષ દિગંબર બિક્ષુ ભૌતાદિ માફક, અહિં જોઓ સ્થાવર જંગમ જૂતના વિનાશના ત્યાગી છે તે બન્નેમાં પ્રસિદ્ધ એવા પુરુષ માફક અહિંસાદિ લક્ષણુવાળા ધર્મના સાધક જોયા. તે પ્રમાણે સાધુઓ સ્થાવર જંગમ જીવોના રક્ષક એ હિપતમ છે. તેથી સ્થાવર જંગમ જીવોની રક્ષા તે વડે

અહિંસાદિ લક્ષણ ધર્મના સાધક સાધુઓજ છે એ નિગમન પ્રકાશિ વિશુદ્ધિ આગળ કહી ગયા, માટે એ કહેતા વધી. એ પ્રમાણે અર્થ અધિકારના એવડાપણાથી પંચ અવયવ તથા દસ અવયવના વાક્યો વડે આ અધ્યયન કહ્યું. હવે બીજી રીતે ભાંગા બતાવી દસ અવયવવાળા વાક્ય વડેજ આખું અધ્યયન નિર્મુક્તિકાર કહે છે.

તેનુ પદ્મ વિભત્તી દેનુ વિભત્તી વિવક્ષ્યપદ્ધિસેદો ।
વિદ્ધંતો આલંકા તત્પદ્ધિસેદો નિગમનં ચ ॥ ૧૩૭ ॥

ટીકાનો અર્થ—તે અવયવ પ્રતિજ્ઞા વિગેરે છે, તેમાં જ્ઞાન આશ્રી એ પ્રતિજ્ઞા એટલે કંઈ પણ વાત પોતાના મોદેથી કહેવી આ પહેલો અવયવ. તે પ્રમાણે વિભક્તિ એટલે વિભક્તિ. તેનોજ વિષય વિભાગ કહેવો, તે બીજો, તથા જાણવા ચોખ્ખો વિશિષ્ટ ધર્મના વિષયને જે કહે તે હેતુ ત્રીજો અવયવ છે. તેની વિભક્તિ ચોથો અવયવ. તેનો વિપ્રક્ષ એટલે સામ્ય વસ્તુથી ક્લેષ્ટો વિપર્યય તે પાંચમો અવયવ છે. તેનો પ્રતિષેધ કરવો તે છઠો, દષ્ટાંત કહેવું તે સાતમો અવયવ છે. તેમાં આલંકા કરવી એટલે ચાલુ વાતમાં શંકા લાવવી તે આઠમો અવયવ છે, તેનો નિષેધ ખંડન-સમાધાન તે નવમો અવયવ છે. તથા નક્કી પછેજ કરવું તે નિગમન એટલે નિશ્ચય કરવો તે દસમો અવયવ જાણવો. એનો ખુલાસાવાર અર્થ દરેક અવયવોમાં અંથકાર કહે છે.

ધર્મો મંગલ મુક્તિદંતિ પદ્મત્તમ મનસુખ નિમ્નસેદો ।

તો પ દૈવ નિગમન મનસુખ પદ્મત્તમ મનસુખ નિમ્નસેદો । ૧૩૮ ।

ટીકાનો અર્થ—ધર્મ ઉત્કૃષ્ટ મંગલ એ પ્રતિજ્ઞા. કેવી રીતે? ઉત્તર—આત્મ વચનનો નિર્દેશ છે તેથી. આત્મ એટલે વિ-
શ્વાસ પાત્ર. કારણ કે તે સંપૂર્ણ રાગ દ્વેષનો ક્ષય કરેલા હોવાથી.
કહ્યું છે કે આગમ તે આપ્ત વચનજ જાણુવાં. અને દોષ ક્ષયથી
તેને આપ્ત કહેવા. વીતરાગ અસત્ય વાક્ય બોલે નહિ કારણ કે
તેમને રાગદ્વેષના હેતુનો અસંભવ છે. તે આપ્તનું વચન અમારો
નિર્દેશ છે. વાદી કહે છે કે ‘આ આગમ વાક્ય છે એથી એ
પ્રતિજ્ઞા નહિ.’ ઉત્તર વિપ્રતિપદના સંપ્રતિપત્તિના નિબંધન પશુ-
થી તેજ પ્રતિજ્ઞા છે. તેમાં કંઈ દોષ નથી. અથવા આ પાઠાંતર
છે. તે સાધ્ય વચનનો નિર્દેશ છે. જે સાધીએ તે સાધ્ય, બો-
લીએ તે વચન. અર્થ એટલે જેનાથી તેજ બોલાય. સાધવાનું
તે વચન એટલે સાધ્યવચન અથવા સાધ્ય વસ્તુ. તેનો નિર્દેશ
પ્રતિજ્ઞા એ પહેલો અવયવ કહ્યો. હવે બીજો કહે છે. તે અધિ-
કારે કરેલો ધર્મ તે જૈનેન્દ્ર સિદ્ધાન્તમાં છે પણ અન્યત્ર કપિલા-
દિમાં નથી. કારણ કે પ્રત્યક્ષ આપણે જોઈએ છીએ કે વસ્ત્રથી
નહિ ગાળેલા ધણા પાણી વિગેરેના ઉપયોગમાં રક્ત એવા બાવા
વિગેરે જીવોને દુઃખ દેનાર છે તેમનામાં ધર્મ કયાંથી હોય? વિગેરે
ધણું કહેવાનું છે તે નથી કહેતા. ગ્રંથ મોટો થાય અને
પૂર્વે કહી ગયા છીએ તેથી. પ્રતિજ્ઞાની વિભક્તિ એટલે પ્રતિ-
જ્ઞાના વિષયના દષ્ટાન્તનું જૂદું જૂદું સ્વરૂપ એ બીજો અવ-
યવ થયો. હવે ત્રીજો કહે છે.

સુર પૂજોતિ દેહ ચમ્મદ્વાબે ઠિયા ડ ઝં પરમે ।

દેહ ચિમસિ તિરુવદિ તિયાજ અવદેજ ચ તિયંતિ ॥૧૩૯॥

ટીકાનો અર્થ—સુર એટલે દેવતા તેનાથી પૂજીત. સુર શબ્દ સેવાથી ઇદ્ર વિગેરે પણ જાણવા. અહિં 'ધતિ' શબ્દ 'ઉપ' નો અર્થજતાવે છે. હેતુ પૂર્વ માફક જાણવો. એટલે હેતુનું અર્થ સૂચક વાક્ય છે. એટલે દેવો વિગેરે પૂજે તે હેતુ. એની સિદ્ધિ માટે જતાવે છે. પૂર્વ માફક કહેલા ધર્મમાં રહે: જેમાં રહે તે સ્થાન એટલે ધર્મ સ્થાન. તે ધર્મ સ્થાનમાં રહેલા તે જોડલા ક્રિયાપદ સાથે જોડે છે. તેથી એમ જાણવું કે ઉત્તમ એવા ધર્મ સ્થાનમાં રહેલા સંધુઓ દેવેન્દ્રો વિગેરેથી પૂજાય છે. એ ત્રીજો અવયવ થયો. હવે હેતુનો વિષય વિભાગ કહે છે. ધર્મ સ્થાનમાં કાણુ રહ્યા છે તે જતાવે છે. નિરૂપધિવાળા. અહિં ઉપધિ એટલે કપટ. છદ્મ માયા એ બધા એક અર્થમાં છે. આ ક્રોધાદિથી ઉપલક્ષણવાળું છે. એટલે એમ સમજવું કે ચારે કપા-યોથી જેઓ છુટા છે. તે પૃથ્વીકાયાદિ જીવોને ન પીડવા વડે તથા તપ ચારિત્ર વડે જીવોને દુઃખ ન દેતાં પોતે જીવે છે. તેજ ધર્મ સ્થાનમાં રહેલા જાણવા, બાંકીના નહિ. ચાર અવયવ થયા. પાંચમો કહે છે.

**જિજ્ઞાસુઃ પદુઃકેવિ હુ સ સુરાઈઞ અધન્મ સર્વજોડધિ
મંગલ લુક્ષીઃ જનો પળમહ આઈ દુયવિવક્તાં ॥ ૧૪૦ ॥**

ટીકાનો અર્થ—અહિં વિપક્ષ તે પાંચમો એટલે પ્રતિગ્ઞા અને વિભક્તિથી ઉલટો જાણવો. જીન એટલે તીર્થંકર તેમનું વચન આગમ સ્વરૂપ તેનો દ્વેષ કરનારા એ ટુંકાણમાં જાણવું. એટલે તે તથા જેઓ દ્વેષી નથી નિપાત હુ અસ્થાને વપરાયો છે તેના પણ સ્થાનને જતાવશું; ભોક્ષમાં પ્રસિદ્ધ સસરો છે, જેમ

નામાં શ્રિ નથી તે અધર્મ શ્રી તથા ધર્મ શ્રિને પણ મંગળ
 શુદ્ધિએ નામ મંગળ શુદ્ધિ વડેજ લોક નમે છે. આ બન્નેનો
 વિપક્ષ તે પહેલાં એ પ્રત્યેકના તથા શુદ્ધિ તેનો વિપક્ષ સાધ્ય
 વસ્તુનો વિપક્ષ તે વિપક્ષ જાણવો. એટલે લોકમાં અધર્મ શ્રિ-
 ઓને પણ મંગળ શુદ્ધિ વડે લોકો નમે છે. આ પ્રતિજ્ઞાનો
 વિપક્ષ છે. તેઓનો અધર્મ જૂદો પડતો નથી. જનવચનના
 દેખી તેના વડે તેની શુદ્ધિ તેમાં પણ હેતુ પ્રયોગની વૃત્તિ વડે
 ધર્મ સિદ્ધિ છે. (આ ગાથાનો પરમાર્થ એ છે કે જે લોકો
 અજ્ઞાની છે તેઓ જૈન ધર્મના દેખી હિંસક ગુરૂઓને પણ મંગળ
 શુદ્ધિએ નમે છે અને જૈન ધર્મનો દેષ નથી પણ જેઓ સંસા-
 રી રહિને હિંસા કરે છે, તેમને ગૃહસ્થીઓ વડીલ માની મંગળ
 શુદ્ધિ વડે નમે છે. આ અહિં ખરેખર મંગળ નથી તે બેદ
 પાડે છે.)

विश्य द्रुयस्स विवक्खो सुरेहिं तं पूजंति जणजाइवि ।
 बुद्धाइवि सुरणया बुच्चन्ते णाय पडिक्खत्थो ॥ १४१ ॥

ટીકાનો અર્થ—બન્નેનું પૂરણ તે દ્વિતીય દ્વય એટલે
 હેતુ અને તેની શુદ્ધિ, તે પૂર્વે કહેલા બેની અપેક્ષાએ ખીજું
 કહેવાય. તેનો આ વિપક્ષ છે. અહિં યજ્ઞ કરનારાઓ દેવો વડે
 પણ પૂજાય છે એવી ભાવના છે. યજ્ઞ કરનારા મંગળ રૂપ નથી,
 જો કે તેઓ દેવોથી પૂજાય છે તેમનું દેવોથી પૂજવું તે અઠા-
 રણ છે. આ હેતુનો વિપક્ષ છે. તે પ્રમાણે ઇદ્રિયો નહિ જીતેલ
 તથા ક્રોધ વિગેરેથી ભરપૂર તેઓ વર્તે છે. આ ગ્રંથ વડેજ
 ધર્મ સ્થાનમાં રિયત જે આપણે પૂર્વે સાધુ કહી ચયા તે હેતુ

વિભક્તિથી ઉલટો વિપક્ષ જાણવો. હવે ઉદાહરણ વિપક્ષ કહે છે. શુદ્ધ તથા આદિ શબ્દથી કપિષ વિગેરે દેવોથી પૂજનયક્ષા કહેવાય છે. એટલે કે દેવો તેમની આરા માને છે. આ દષ્ટાંતનું પ્રતિપક્ષ જાણવું. વાદીની શંકા-‘દષ્ટાંત પછી કહીશું એવું તમે કહ્યું ત્યાંજ વિપક્ષ કહેવો હતો અને ત્યાંજ તેનો પ્રતિષેધ શા માટે કહેવાય છે ? ઉત્તર-‘વિપક્ષનું સમાનપણું હોવાથીજ કહેવાય છે. અને વિપક્ષ દાર ડુંકામાં કહેવાય છે. ખીજી રીતે આ જૂઠું દાર પણ થાય. તેજ પ્રમાણે પ્રતિષેધ પણ ખીજા દારમાં કહેવાય તે પ્રમાણે કરતાં કામ વધી જાય છે. તેથી અહિં કહીએ તો ખોટું નથી, વાદીની શંકા-દષ્ટાંત આશંકા તથા તેનો નિષેધ એ વચનથી આગળ દષ્ટાંત કહીને વળી આશંકા તથા પ્રતિષેધ કહેશેજ તેથી તે આશંકા અને તેનો વિપક્ષ છેજ ત્યારે શા માટે ફરીથી વિપક્ષ પ્રતિષેધ કહો છો ? ઉત્તર-‘સાથે સાથે હોવાથી પરંપરાના ભેદ વડે દષ્ટાંતનું બે પાણું ખતાવવા માટે છે જે સાથે સાથે કહેવાનો છતાં પરોક્ષપણાથી સિદ્ધાંત દાર જાણવાથી દષ્ટાંત ઉપરથી લેવાની શીખામણનો અર્થ સાધવામાં સમર્થ નથી તેની પ્રસિદ્ધિ માટે હમણાજ નજર આગળ સિદ્ધ કરેલો છે જે અન્ય કહીશું તે પરંપરા દષ્ટાંત છે. તે પ્રમાણે તીર્થંકર તથા સાધુઓ ખન્નેને બિન્નજ આગળ આગળ દષ્ટાંતોથી કહીશું. તેમાં તીર્થંકરનું લક્ષણ દષ્ટાંતને સ્વીકારી અહિં વિપક્ષ તથા પ્રતિષેધ કહ્યાં અને સાધુને આશ્રી ત્યાંજ આ શંકા તથા પ્રતિષેધ ખતાવીશું તેમાં દોષ નથી. વાદી-‘જલે એમ હો કે પહેલાં કહેલી વિધિએ થોડામાં લાવવા માટે ન કહેલું દષ્ટાંતજ કહેવું સાઈ છે. પણ

અહિંજ દષ્ટાંત વિપક્ષ તથા તેનો પ્રતિષેધ છે, તેજ દષ્ટાંતને આગળ કહેશો કે જે વડે હેતુ વિભક્તિને જોડાજોડ અહિં નથી કહેતા ? તેજ પ્રમાણે અહિં દષ્ટાંત કહેતાં પ્રતિજ્ઞા વિગેરેની પેઠે બન્ને રૂપનું પણ અરિહંત તથા સાધુ લક્ષણનું દષ્ટાંત એવા બેજ વિપક્ષ તથા પ્રતિષેધ ઉત્પન્ન થાય છે. તેથી સાધુ લક્ષણના દષ્ટાંતની આ શંકા તથા પ્રતિષેધ આગળ જૂદા ન કહેવા પડત, તેથી તેમ કરતાં ટુંકાણુમાં થાત તથા પ્રતિજ્ઞા હેતુ ઉદાહરણ રૂપ વિશુદ્ધિ સહિત ત્રણે અવયવો ક્રમસર કહેલા થાય, આચાર્યને ઉત્તર-‘અહિં દષ્ટાંતની માફક પ્રતિજ્ઞા વિગેરે દરેકની આશંકા તથા પ્રતિષેધ કરવાના છે. તે પ્રમાણે કરીએ તો ધણા અવયવ થાય. અથવા દ’ટાંતની પ્રતિજ્ઞા વિગેરેની પેઠે વિપક્ષ તથા પ્રતિષેધ વડે જૂદી આશંકા તથા ખંડન કહેવાનું ન થાત એમ કરતાં દસ અવયવ ન થાત અને આ વાક્ય દશ અવયવવાળું બીજી રીતે ભાંગા પાડી કહેવાનું છે; એ ન્યાયને બતાવવા માટે આ છે. એથી કહ્યું કે ‘સાધુ લક્ષણ દષ્ટાંતની આ શંકા તેનો પ્રતિષેધ જૂદા ન કહેવા વડે વિગેરે તે દૂર કરવું જાણવું. થોડામાં સમજો. એ પ્રમાણે પ્રતિજ્ઞાદિ દરેક વિપક્ષ કહ્યો. હવે પ્રતિજ્ઞા વિગેરેનો વિપક્ષ પાંચમો અવયવ વર્તે છે તે બતાવતાં કહે છે.

एवं तु अवयवाणं चतुण्ह पडिक्खं पंचमोऽवयवो ।

एतो छट्ठोऽवयवो विक्खं पडिसेह तं वोचं ॥ ૧૬૨ ॥

ટીકાનો અર્થ—એજ પ્રમાણે પ્રમાણ અંગ લક્ષણવાળા પ્રતિજ્ઞા વિગેરે ચારનો વિપક્ષ પાંચમો અવયવ છે. વાદીની શંકા-‘દષ્ટાંતનો વિપક્ષ અહિં કહ્યો છેજ. છતાં ચારનું છે એમ કેમ

કહું ?' ઉત્તર-‘હેતુનું’ સપક્ષ વિપક્ષ વડે અનુવૃત્તિ વ્યાવૃત્તિપણાથી દૃષ્ટાંત ધર્મ છે તેથી. તેનો વિપક્ષજ એના અંતર ભાવવાળો હોવાથી તે નિર્દોષ છે. હવે ૬ છો અવયવ વિપક્ષ પ્રતિષેધ છે તે કહે છે. તે છટ્ટા અવયવને કહેશેજ. આ પ્રમાણે સામાન્ય કહીને હવે પહેલા બે વિપક્ષનો પ્રતિષેધ કરે છે.

સાયં સંમત્ત પુમ્મં હાસં રહ્ આડનામ ગાયલુહં ।

ધમ્મફલ્લં આહ્ દુગે વિવક્કલ પહિસેહ મો પસો ॥૧૪૩॥

ટીકાનો અર્થ—સાતા વેદનીય કર્મ છે તથા સમ્યક્ત્વ વડે તે ખરોખર સમ્યક્ ભાવ છે અને સમ્યક્ત્વ મોહનીય તે કર્મજ છે. જેમાં પુરૂષ વેદ, હાંસી, રતિ એટલે સંસારી વિલાસ તે રતિ મોહનીય કર્મજ છે. તે મોહનીય કર્મ જિનને ન હોય. આયુ, નામ, ગોત્ર તેની સાથે દરેકમાં શુભ શબ્દ જોડવો. એટલે શુભ આયુ, શુભ નામ, શુભ ગોત્ર વિગેરે. અહિં શુભ શબ્દ તીર્થંકર વિગેરે સંબંધી છે તેમને નામ અને ગોત્ર કર્મમાં હોય છે. યશનામ કર્મ વિગેરે તીર્થંકરોનેજ હોય છે. અને ઉચ્ચ ગોત્ર પણ શુભ છે તે તેમને હોય છે ધર્મનું ફળ તે ધર્મ ફળ અથવા ખીજ રીતે ધર્મ વડે જે ફળ મળે તેજ છે. આ ફળને જીનેશ્વરે કરેલા અહિંસાવાળા ધર્મનું ફળ જાણવું. અથવા અહિંસા વાળા જીનેશ્વરે કહેલાજ ધર્મ વડેજ આ ફળ મળે છે. આ બધું સુખનો હેતુ હોવાથી હિત છે તેથી તેજ ધર્મ પરમ મંગલ છે. એટલે સાધુને નમસ્કાર કરવો તે મંગલ જાણવું (અહિં-સંસારી વિનયનો નિષેધ નથી પણ સાધુ ખરોખર સસરા વિગેરેને ન ગણવા એનો વિવેક સૂચવ્યો છે) તે પ્રમાણે જેનાથી હિત થાય તે

મંગલ પૂર્વે કહેલા ધર્મ વડેજ જાણવું, પણ જન વચનથી બહાર અથવા સસરા વિગેરે મોક્ષ માટે મંગળ રૂપ ન લેવા: વાદીની સંકા—‘મંગળ શુદ્ધિ વડેજ માણસો નમે છે એ કેવી રીતે તેમાં ઘટશે?’ ઉત્તર—મંગળની શુદ્ધિવડે પણ ગોવાળીઆની ઓઝો વિગેરેની અવિવેક વડે શુદ્ધિ ખીલેલી ન હોવાથી તેઓ બલે નમે પણ તેથી મોક્ષના નિશ્ચય રૂપ મંગલ ન થાય. જેમ કોઇ આંખના રોગીને બે ચંદ્ર દેખાય છતાં શુદ્ધિમાન પુરુષ ચક્ષુથી બે ચંદ્રની પ્રતીતિ સ્વીકારતા નથી. એ તો અછતી વસ્તુને વસ્તુરૂપ પણ આરોપવા વડે તેની પ્રતીતિ થાય છે. પૂર્વે કહેલા બે તેના વિષયમાં તેના વિપક્ષ કહ્યો. આ પ્રમાણે પહેલા બેના વિપક્ષનો પ્રતિષેધ કરીને હવે હેતુ તથા તેની શુદ્ધિ તેના વિપક્ષ તથા પ્રતિષેધ કરે છે.

**અજિદંદિય સોઞ દિશાં વહગા જહ તેડવિ નામ પુઝંતિ ।
અગિંવિ હોઝઝ સોમો હેડવિમસીજ પડિસેહો ॥ ૧૪૪ ॥**

ટીકાનો અર્થ—જેમણે પાંચે ઇંદ્રિયો જીતી નથી તેઓજ એવું બોલે છે તથા કપટ સહિત વર્તે છે તે માયાની ધરને ઠગનાર છે. તેઓ પાસે વસ્ત્રાદિ અનેક પ્રકારે પરિગ્રહ વર્તે છે. તે મહા પરિગ્રહવાળા છે તેઓ ગ્રાણીનો વધ કરે છે. તે યાચિકો જેઓ પૂર્વે કહેલા અજીત ઇંદ્રિય વિગેરે દોષથી દુષ્ટ થયેલા યજ્ઞ પૂજનાર જેઓ છે તેઓ જો પૂજાય છે તો બળતો અગ્નિ પણ ઠંડો થવો જોઇએ. પણ તે કદાપિ ઠંડો થતો નથી. તથા આકાશમાં કમળની માળાઓ થવી જોઇએ. અને તે વાંજણીના સ્તનની શોભા માટે થવા દો. તેમ પણ થતું નથી. જેવી રીતે

જેનો અત્યંત અભાવ છે તે જેમ થાય નહિ તેમજ યજ્ઞ કરનારા પૂજ્ય તે પણ અશક્ય છે. અને કદાચ કાળના દુર્ગુણથી કાંઈ અંશે અવિવેકી માણસથી યજ્ઞ કરનાર પૂજ્ય તો પણ તેમાં મંગળપણાની સિદ્ધિ થતી નથી. અવિચારી અને અછતી વસ્તુમાં પણ આભાસ વડે પ્રવૃત્તિ થાય છે. તે પ્રમાણે નિર્મલ શુદ્ધિવાળાનીજ પ્રવૃત્તિ વસ્તુના સત્યપણાને પમાડે છે. પણ તેઓની અસત્ય વસ્તુમાં જાણી જોઈને સાચી પ્રવૃત્તિ થતી નથી. એટલે વિશુદ્ધ શુદ્ધિવાળા સુર અને અસુરના ઇંદ્ર વિગેરે છે તેઓ તો અહિંસાદિ લક્ષણવાળા ધર્મનેજ પૂજે છે પણ આત્મણુને નહિ. તેથી એમ સિદ્ધ થયું કે દેવદાનવના ઇંદ્ર વિગેરેએ પૂજેલો ધર્મજ ઉત્કૃષ્ટ મંગલ જાણવો પણ યજ્ઞ કરનારા નહિ. આ હેતુ તથા તેની વિલક્ષિત તેના વિપક્ષ પ્રતિષેધ અહિં ન કહેલો છતાં પ્રકરણથી જાણી લેવો. એ પ્રમાણે હેતુ તથા તેની શુદ્ધિનો વિપક્ષ પ્રતિષેધ કહ્યો. હવે દષ્ટાંતનો વિપક્ષ પ્રતિષેધ કહે છે.

શુદ્ધાદ્ ઉચ્ચારે પુવાઠાણં જિજ્ઞાસુ સઙ્ગમાર્થે ।

વિઠંતે પશિસેદ્ધો જ્ઞાતો યસો અચયવો ડ ॥ ૧૪૬ ॥

ટીકાનો અર્થ—શુદ્ધ વિગેરે. વિગેરેમાં કપિલ ભવા. તેઓ ઉપચાર વડે કંઈ અતીન્દ્રિય કહે છે તેથી તે પૂજાને યોગ્ય થતા નથી. કિંતુ જીન દેવ તો પરમાર્થને આશ્રી સર્વજ્ઞપણું વિગેરે અસાધારણ ગુણો યુક્ત હોવાથી તે પૂજાને યોગ્ય છે. આ દષ્ટાંતનો જે વિપક્ષ તેનો નિષેધ કર્યો. અહિં વિશેષ એ છે કે તેથી એમ કહ્યું છે કે આ બધો પ્રતિજ્ઞા વિગેરે વિપક્ષ પ્રતિષેધ પાંચે પ્રકારનો એકજ છે. હવે છટ્ટો અવયવ કહીને સાતમો અવયવ

દષ્ટાંત કહે છે.

અરિહંત મગ્ગગામી વિઠ્ઠંતો સાહુજોઽવિ સમચિત્તા ।
પાગરપસુ ગિહીસુ વસંતે અવહમાણા ઉ ॥ ૧૪૬ ॥

ટીકાનો અર્થ—પૂજનને યોગ્ય માટે અહિંત, કર્મ પાછળ ન વધે માટે અરિહંત દષ્ટાંત છે તે સંબંધ છે. તેના માર્ગમાં જનારા એટલે તેના કહેલા માર્ગે વર્તવાનો જેમનો આચાર છે. તે સાધુઓ સમ્યક્ દર્શન વિગેરે યોગીથી મોક્ષને સાધે છે તે દષ્ટાંત છે તે સાધુઓ રાગદ્વેષ રહિત ચિત્તવાળા જાણુવા. શું તેઓ પણ દષ્ટાંત છે ? હા, અહિંસાદી ગુણ યુક્ત હોવાથી તે છે. વળી ગૃહસ્થોએ પોતાના માટે આહાર બનાવેલો તેઓ શાધે છે. પણ ન રાંધવા, ન રંધાવવા વડે આરંભ કરવાની પીડા રહિત તેઓ છે. એ પ્રમાણે બે પ્રકારે દષ્ટાંત કહ્યો. દષ્ટાંત વાક્ય આ છે. તે સંસ્કારીને કહેવું. અહિંતાની માફક સાધુઓ પૂજાય છે. સાતમો અવયવ કહીને આઠમો કહે છે.

તત્થ ભવે આસંકા ઉદિસ્સ જહિવિ કિરપ પાગો ।
તેજ ર વિસમં નાયં વાસતણા તસ્સ પઠિસેહે ॥ ૧૪૭ ॥

ટીકાનો અર્થ—તે દષ્ટાંતમાં આસંકા થાય કે ‘સાધુને ઉદ્દેશીને કાઈ કરે અને કાંઈ બાળકોને આશ્રી રાંધે તો ગૃહસ્થીઓને તે દોષ લાગે કે કેમ ?’ તેનો ઉત્તર આ છે. આ વિષમ દષ્ટાંત છે. ખરી રીતે રંધાવવા ઉપર જો આજીવિકા કરતા હોય તો નિર્દોષ વૃત્તિનો અભાવ થઈ જાય એ અમે પૂર્વે કહ્યું છે. કે સાધુઓ નિર્દોષજ તપાસીને લે. આઠમો અવયવ થયો.

હવે નવમામાં ચોમાસાનું ધાસ તેના પ્રતિષેધમાં બાળ્યકારે પૂર્વે વાત કહેલ છે તે નથી કહેતા. નવમે કહીને હવે છેલ્લો અવયવ કહે છે. (મૂળ ગાથામાં ૨ નિપાતનો અર્થ જ છે !)

તમ્હા ઉ સુરનરાણ્ પુજ્જસા મંગલં સયા ધમ્મો ।

વસમો एस अवयवो पद्महेतु पुणो वयणं ॥ ૧૪૮ ॥

ટીકાનો અર્થ—તેથી દેવ મનુષ્યથી પૂજવા યોગ્ય છે. માટે તેના પૂજ્યપણાથી મંગળરૂપે હંમેશાં ધર્મ પૂર્વે કહેલો અવયવ છે. તે શું વિષય બતાવે છે. પ્રતિજ્ઞા હેતુનો એટલે હેતુ પ્રતિજ્ઞાનું વચન. આ બીજું દશ અવયવરૂપ થયું. એની જોડેનાં અવયવોનાં સાધન શિષ્યની અપેક્ષા વડે વિશેષ ખાતરી થાય તેમ બતાવવાં. આ અનુગમ કહ્યો. હવે ચોથો અનુયોગ નય છે તે કહે છે. ? નૈગમ. સંગ્રહ, વ્યવહાર, રજુસૂત્ર, શબ્દ, સમભિરૂઢ, એવંભૂત, એ સાત બેદવાળા સામાન્ય રીતે સાત નય છે. એનું વર્ણન આવશ્યક અધ્યયનમાં ખુલ્લું કહેલ છે. તેથી અહિં ટુંકાણમાં ફક્ત જ્ઞાન નય અને ક્રિયા નય કહે છે. જ્ઞાન વાદી કહે છે કે જ્ઞાનજ આ લોક અને પરલોકના ફળનું કારણ યુક્તિએ કરીને યોગ્ય છે. તે પોતે બતાવે છે.

णायमि निर्गह्यत्त्वे अर्गिणह्यत्त्वमि चेव अर्थमि

जह्यत्वमेव इह जो उवपसो सो नओ नामं ॥ ૧૪૯ ॥

ટીકાનો અર્થ—સારી રીતે જાણવા પછી એટલે આ સ્વીકારવું, આ છોડવું એ બંનેનું ભેગું રહેલું ઉપેક્ષણીય પણ સાથે જણાય છે. આમાં એમ સમજવું કે જાણ્યા પછીજ આ

લેવું કે ન લેવું કે ઉપેક્ષા કરવી તે જાણીતામાં થાય, પણ અણ-
 જાણ્યામાં કેવી રીતે થાય ? આ લોકમાં લેવા યોગ્ય પુલની માળા,
 ચંદન, સ્ત્રી વિગેરે છે. અને ન લેવા યોગ્ય ઝેર, શસ્ત્રનો ધા કાંટા
 વિગેરે; અને ઉપેક્ષા કરવા યોગ્ય ધાસ, ધૂળ વિગેરે. અને પર-
 લોક સંબંધી સમ્યગ્દર્શન વિગેરે લેવા યોગ્ય છે. તથા મિથ્યાત્વ
 વિગેરે ત્યજવા યોગ્ય છે અને વિવક્ષા વડે અભ્યુદય વિગેરે ઉપેક્ષા
 કરવા યોગ્ય છે. આ અર્થમાં યતન કરવો. એટલે આં અનુક્રમે
 આ લોક પરલોકના ફળ વાંછક જીવે યતન કરવો. તે અણજા-
 ન્યામાં વર્તતાં ફળ સિદ્ધિ થતી નથી. એજ પ્રમાણે બીજાઓ
 પણ કહે છે કે 'જ્ઞાન તેજ પુરુષોને ફલ દેનાર છે, પણ ક્રિયા
 ફલવાળી નથી. મિથ્યા અને અજ્ઞાનથી પ્રવર્તેલાને ફળ પ્રાપ્તિનો
 અસંભવ છે. તેથી પરલોકના ફળ વાંછનારે જાણીતામાંજ પ્રવર્તન
 કરવું. જૈન સિદ્ધાંત પણ તેમજ કહે છે. પહેલું જ્ઞાન અને પછી
 દયા. આ બધા સાધુઓ આશ્રી છે. બિચારો અજ્ઞાની શું કરશે ?
 અથવા પુણ્ય પાપને કેવી રીતે જાણશે ? વિગેરે છે અને તેથીજ
 એમ સ્વીકારવું કે જ્ઞાન એ મુખ્ય છે. જે જ્ઞાન વડે તીર્થંકર
 ગણધરેએ ફક્ત અગીતાર્થનેજ વિહારાદિક ક્રિયાનો પણ નિષેધ
 કર્યો છે. આગળ કહે છે કે ગીતાર્થનો વિહાર હોય અથવા
 ગીતાર્થ સાથે વિહાર હોય તે સિવાય ત્રીજો વિહાર જીનેશ્વરે કહ્યો
 નથી. એમ અભિપ્રાય છે કે આંધળા પાછળ આંધળો જાય તો
 સીધે રસ્તે ન જાય તેમ પ્રથમ ક્ષય ઉપશમિક જ્ઞાન જતાવ્યું.
 ક્ષાયિકને આશ્રીને પણ તેનુંજ વિશિષ્ટ ફલ સાધનપણું જાણવું.
 વળી જીનેશ્વર પોતે પણ સંસાર સમુદ્રને કિનારે આવ્યા છતાં દિક્ષા

મહત્વ કરીને ઉત્કૃષ્ટ તપ ચરણ કરે તો પણ જ્યાં સુધી જીવ અજીવનું સંપુર્ણ વસ્તુનું સ્વરૂપ ખતાવનાર કેવલ જ્ઞાન ન થાય ત્યાં સુધી મોક્ષ પ્રાપ્તિ નથી. માટે આ લોક પરલોકમાં જ્ઞાનજ્ઞ ફલનું કારણ છે. આવો જો ઉપદેશ અપાય તે નય જાણવો. આ ન્યાય વડે જ્ઞાનનું પ્રધાન પણ ખતાવી જ્ઞાનવાદી જ્ઞાનનય સિદ્ધ કરે છે. આ જ્ઞાન વચન ક્રિયા રૂપે આ અધ્યયનમાં જ્ઞાન રૂપ તેજ લેવું આ ઇચ્છે છે કે આનું તત્વ જ્ઞાનસ્વરૂપજ છે તેથી અને વચન ક્રિયા તો તેનાં કાર્ય જાણે તેને આધીન હોવાથી તે ઇચ્છતો નથી. ગુણ જૂતમાં તે ઇચ્છે છે. આ જ્ઞાનવાદી ક્રિયાને સાધારણ માનીને તે ઉડાવવા ઇચ્છે છે. હવે ક્રિયાનય ખતાવે છે. હવે ક્રિયાવાદી કહે છે કે ક્રિયાજ પ્રધાન છે. આ લોક પરલોકના હિત માટે યુક્તિઓ કરીને તેજ યુક્ત છે. આ લક્ષણવાળી ગાથાનેજ પોતાના પક્ષની સિદ્ધિ માટે કહે છે.

જાયમિ ગિષ્ઠિદ્યઢ્વે અગિષ્ઠિદ્યઢ્વં ચેષ અર્થમિ ।

જદ્યઢ્વમેવ દ્વ ઉવપસૌ સૌ નઓ નામં ॥ ૧૫૦ ॥

ટીકાનો અર્થ—ક્રિયા નય દર્શન અનુસારે વ્યાખ્યા એટલે જાણાયલી વાતમાં લેવા છોડવા યોગ્ય વસ્તુમાં આ લોક પરલોકના હિત માટે વર્તવું એજ શ્રેયસ્કર છે. કારણ કે પ્રવૃત્તિ કયાં વિના એકલા જ્ઞાનીને ફળ સિદ્ધિ દેખાતી નથી. તેમ અન્યોએ કહ્યું છે કે ક્રિયાજ માણસોને હિતકારી છે, પણ જ્ઞાન નહિ. કારણ કે સ્ત્રી, ભોજન અને ભોગનો જાણનારો એકલા જ્ઞાનથી મુખી થતો નથી. તથા સિદ્ધાંત પણ એમજ કહે છે કે ક્રિયાજ કરવી. તેથી કહ્યું છે કે ચૈત્ય, કુલ, ગણ, સંઘ, આચાર્ય, પ્રવચન, સૂત્ર

અધાને પણ તે તપને સંયમ કરનારે કયું. તેથી આ પણ મानी
 લો, કે તીર્થંકર ગણધરોએ ક્રિયા રહિત પુરુષોનું નામ નકામું
 કહ્યું છે. જેમકે સિદ્ધાંત કહે છે કે ધણુંએ શ્રુત ભણ્યે પણ ચારિત્ર
 રહિતને શું લાભ ? જેમ આંધળાને હજારો દીવા કર્યા હોય તો
 શું ફાયદો ? એટલે કે જોવા વિના હજારો દીવા નકામા છે.
 અહિં તે એમજ સિદ્ધ કરે છે કે અધું ક્રિયામાંજ છે. આ તો
 ઉપશમ ચારિત્ર આશ્રી કહ્યું. અહિં ક્રિયા તે ચારિત્ર લેવું. તે
 ક્ષાયિકને આશ્રી પણ તેનુંજ ઉત્તમ ફળનું સાધકપણું જણવું
 જેથી અરિહંત ભગવાનને પણ કેવળ જ્ઞાન થયા પછી પણ
 અધા કર્મના નાશ કરનાર પાંચ હસ્ત અક્ષર ઉચ્ચારણ માત્ર
 કાલની સર્વ સંવર રૂપ ક્રિયા તે ચારિત્ર ક્રિયા ન્યાં સુધી તેને
 ન મળે ત્યાં સુધી મોક્ષ નથી. તેથી આ લોક પરલોકના હિત
 માટે ક્રિયા મુખ્ય થઈ. આ ક્રિયાવાદીનો ઉપદેશ છે તે નય
 ખતાવ્યો એટલે આ નય વાળો જ્ઞાન વચન ક્રિયારૂપ અધ્યયનમાં
 ક્રિયાનેજ ધર્યો છે. કારણકે તેનું રવરૂપ તેવું છે. પણ તે જ્ઞાન
 વચનને ગૌણ મानी ધર્યોતો નથી. એટલે ઉપાદેયમાનને ન
 ધર્યોતાં ગુણ ભૂતને ધર્યો છે. અહિં આ બે નયની યુક્તિઓ
 વડે શિષ્યને શંકા થાય કે આમાં બન્નેમાં યુક્તિઓ છે તો
 સાચું શું ? આચાર્યનો ઉત્તર—જ્ઞાન ક્રિયા નય જૂદા ખતાવી
 હવે પોતાનો પક્ષ ખતાવે છે.

सव्वेस्तिथिं नयाणं बहु विह वत्तव्वयं निसामेत्ता ।

तं सव्वनयविसुद्धं जं चरणगुणद्विओ साहू ॥ १५१ ॥

ટીકાનો અર્થ—મૂળ નય તથા તેના ભેદો દ્રવ્યાસ્તિક

વિગેરે તે સામાન્ય વિશેષ સાથે અપેક્ષા રહિત બન્ને વર્ણન કરાય;
અથવા નામાદિનય-કોણુ શું યોગ્ય વસ્તુ ધ્વંછે છે તે સાંભળાને
સર્વ નયથી સંમત એવું વચન ચારિત્ર ગુણમાં રહેલો સાધુ તે
બધા નયોને અપેક્ષા પૂર્વક ભાવ વિષયરૂપ નિક્ષેપાને ધ્વંછે છે.

દુમ પુષ્કિય નિઝજુત્તો સમાસઓ વણિયા વમાસાપ ।

જિણ ચ ચડદસપુઠ્ઠી વિત્થરેણ કહિયંતિ સે મઠું ॥૧૫૨॥

દુમ પુષ્કિય નિઝજુત્તો સમત્તા ।

દુમ પુષ્પિકા નિર્ધુક્તિ. દુંકાણુમાં જિનેશ્વર તથા ચૌદ
પૂર્વાઓએ વર્ણવેલી તે વિસ્તારથી અહીં કહી. આવું હરિભદ્ર
સૂરિ મહારાજ કહે છે. પહેલું અધ્યયન સમાપ્ત છેવટે કહે છે
કે આ અધ્યયનનું વ્યાખ્યાન કરતાં મને જે કંઈ પુણ્ય પ્રાપ્ત
થયું તે સદ્ધર્મ છે. તેનો બધો લાભ ભવ્ય જીવોને મળે.

ફક્ત મૂળ સૂત્રનાં ભાષાંતરો વાંચનારાને સૂત્રનું તત્વ
વધારે ખુલાસાથી સમજાય માટે ટીકાનાં ભાષાંતરો હરેકે
વાંચવાં જોઈએ તે નીચે પ્રમાણે તૈયાર છે.

આરંભિકા } હથવૈકલિક સંપૂર્ણ સૂત્રીકનું ભાષાંતર છે.
આચારાંગ (૧લા અધ્યયન સિવાય) ૪ ભાગ.
સ્યમકાંગ-એ ભાગ-(ત્રીજો છપાય છે)
આવશ્યક નિર્ચુક્તિની ટીકાનું ભાષાંતર-૧ ભાગ.

૨૫ • ૧વહારસૂત્ર મૂળ નિર્ચુક્તિ ટીકા ટુંક ગુજરાતી
સાર સાથે-

૦-૩-૦ નવ પદ આરાધન વિવેચન-

શ્રી મોહનલાલજી જૈન શ્વે-જ્ઞાનભંડાર
મુરત-ગોપીપુરા.

ભાવનગર, અમદાવાદ, પાલનપુર વિગેરેમાં મળશે.

પ્રકાશક:-છોટાલાલ નાથાલાલ કઠાર-સાચણમાં પણ મળશે.

ગાંડીવ સાહિત્ય મંદિર

ગાંડીવ

અઠવાલિક

દર શુક્રવારે પ્રગટ થાય છે.
તેમાં આખા ગુજરાતની અ-
બરો, નોંધો, રમુજ અને
સાહિત્યની ચર્ચા પ્રગટ થાય
છે. લવાજમ સુરતમાં રૂપિયા
ત્રણ. બહારગામ રૂ. ૪)
પરદેશ શિક્ષિંગ દસ.

ગાંડીવ

છાપખાનું

ગયા દશ વરસની કારકીર્દિમાં
આ છાપખાનાએ શુદ્ધ અને
સ્વચ્છ છાપકામ કરવા માટે
સારી ખ્યાતિ મેળવી છે.

ગાંડીવ

સાહિત્ય

મંદિરના આ વિભાગમાં ગાંડીવે
પ્રકટ કરેલાં પુસ્તકો તેમજ નિર્દોષ,
રસીલી અને બોધક કૃતિઓ
મળી શકે છે. સ્લાણી કરવા
લાયક ચોપડીઓ માટે લાંબ લખો

સરનામું: ૧૮૦ કેળાંપીઠ, સુરત.

